

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Universitas nationalis Odessae

Записки
з ономастики

Випуск 5

Збірник наукових праць

Opera
in onomastica

Fascicullum 5

Одеса

«Астропринт»

2001

ББК 81.031.4я5

З-324

УДК 801.311/.313(066)

Редакційна колегія

д-р філол. наук *Ю. О. Карпенко* (відп. редактор),

канд. філол. наук *М. І. Зубов* (заст. редактора),

викл. *С. М. Єрмошкін* (відп. секретар)

д-р філол. наук *Т. О. Бровченко*,

д-р філол. наук *І. М. Железняк*,

канд. філол. наук *Г. Ю. Касім*,

канд. філол. наук *Т. Ю. Ковалевська*,

д-р філол. наук *І. М. Колегаєва*,

д-р філол. наук *В. В. Лучик*,

д-р філол. наук *А. К. Смольська*,

канд. філол. наук *Л. Ф. Фоміна*,

д-р філол. наук *Н. М. Шляхова*,

канд. філол. наук *Т. Ф. Шумаріна*.

Рекомендовано до друку Вченою радою ОНУ.

Протокол № 10 від 19 червня 2001 р.

«Записки з ономастики» внесені до переліку № 4 наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата філологічних наук: Постанова Президії ВАК України № 2-02/2 від 9.02.2000 // Бюлетень ВАК України. — 2000. — № 2. — С. 74.

Видання здійснене за фінансової допомоги МФВ
у межах проекту 6205 «Українське мовознавство»

3 $\frac{4602000000-168}{549-2001}$ Без оголош.

ISBN 966-549-666-2

© Одеський національний
університет, 2001

СЕМАНТИКА ОНІМНИХ АСОЦІАТИВ У РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Упроваджений К.-Г.Юнгом асоціативний експеримент на сьогодні використовується у галузі психолінгвістики та суміжних з нею дисциплінах як ефективний метод дослідження глибинних закономірностей у мереживі сенсових кореляцій загальної архітектоники людської свідомості. Аналіз асоціатів дозволяє виявити ядерні та периферійні семантичні конструкти, які свідчать про актуальність/маргінальність у сприйнятті певних об'єктів позамовної дійсності. У цьому аспекті найчастіше привертають увагу учених апелювативні асоціати, онімні ж реакції майже не розглядаються, що зумовлене і їхніми статистичними показниками в асоціативному просторі. Так, у "Словнику асоціативних норм української мови" Н.П.Бутенко ми нарахували близько 850 таких реакцій, більшість з яких подано на стимули, що внутрішньо скеровані на певну ономастичну ідентифікацію, як-от: *гора- Говерла(19), Карпати(17), Арарат(3), Ельбрус(3), Сапун(3), Чорногора(3), Казбек(2)* [2:25], *місто- Львів(120), Київ(23), Ленінград(3), Москва(3), Одеса(3)* [2:49], *море- Чорне(100), Балтійське(5), Азовське(2), Баренцове(2)* [2:50], *площа- Ринок(43), Красна(26), Леніна(19), Перемоги(14), Міцкевича(11), Ів.Франка(7), Москва(6), Радянська(4), Хмельницького(4), Галицька(3), Возз'єднання(2), Хрещатик(2), Шевченка(2)* [2:59-60]. Матеріали нашого експерименту, скерованого на отримання асоціацій у межах рекламного дискурсу, засвідчують досить високий ступінь актуальності онімних реакцій. Так, на 69 слів-стимулів, що їх було запропоновано майже двом з половиною тисячам респондентів, маємо близько двох тисяч онімних асоціатів. Семантичне різнобарв'я, функціональна оригінальність та статистика зафіксованих онімних реакцій зумовлює необхідність принаймі їх узагальненої характеристики, оскільки онімний асоціат є своєрідним ціннісним фокусом у системі особистісних уподобань.

Слова-стимули, пов'язані з побутовою рекламою, продукують широкий спектр онімних асоціатів. Найпродуктивнішими у цьому аспекті є дієслівні стимули (*купуй, пий, слухай, спробуй, завітай*), які імпліцитно запрограмовані на об'єктні асоціації, семан-

тична дифузність яких набуває онімної конкретики і реалізується переважно в ергонімах та словесних назвах товарних знаків (СТЗ), приналежність яких до класу власних назв і дотепер викликає суперечки учених-ономастів. Але ж усталеність формального вираження в особистісному сприйнятті (що засвідчується результатами нашого експерименту) і той факт, що чинний “закон охороняє форму написання СТЗ” [11:127], дозволяє нам з певними припущеннями розглядати СТЗ як оніми, оскільки у просторі отриманих реакцій указані лексеми ідентифікуються респондентами як одиничні утворення, пов’язані з конкретним сегментом об’єктивної дійсності і реалізовані у площині “виокремлюваної”, індивідуалізованої семантики. Ці положення підтримуються і наявністю відповідних апелятивних реакцій, як-от: *купуй- воду, пиво, шоколад, цукерки* т.і. У разі ж онімних реакцій йдеться про конкретизацію семантики апелятивних дифузій. СТЗ-асоціації на стимул *пий* становлять переважну більшість (у дужках указано кількість отриманих реакцій на загальному статистичному фоні): “Кока-колу”(95), “Coca-cola”(69), “Спрайт”(41), “Sprite”(20), “Фанту”(13), “Кока-кола”(12), “Колу”(4), “Пенсі”(4), “Живчик”(2), “Миргородську”(2), “Оболонь”(2), сік “Галичина”(2), “Pepsi”(2), “Гетьман”, “Майський чай”, мінеральну воду “Кароліна”, мінеральну воду “Оболонь”, “Пенсі-кола”, пиво “Amstel”, пиво “Оболонь”, пиво “Славутич”, пиво “Че Гевара”, “Росинку”, “Світанок”, “Сенро”, “Славутич”, “Смак”, соки “Галичина”, справжню “Лужанську воду”, “Фанту-лимон”, “Херші”, чай “Маброк”, чай “Монарх”, чай “Орлов”, “Mascoffee”, “Pepsi-cola”. На стимул *спробуй* теж маємо виключно СТЗ-реакції: “Спрайт”(15), “Фанту”(15), “Кока-колу”(8), “Снікерс”(6), “Кока-кола”(5), новий “Орбіт”(4), “Stimorol”(4), “Sprite”(4), “Coca-cola”(4), “Баунті”(3), “Орбіт”(3), “Orbit”(3), “Стіморол”(2), “Твікс”(2), “Верес”, “Дірол”, каву “Галка”, каву “Нескафе”, “Колу”, “Корона”-шоколад, “Корону”, “Мак-Доналдс”, “Маккантрі”, нову “Fanta”, нову “Фанту-лимон”, “Олдейз”, “Орбіт без цукру”, “Пенсі”, пиво “Че Гевара”, піцу “Romanoff”, “Рафаелло”, “Світоч”, “Фанта”, “Фанту-лимон”, “Pepsi”, “Dirol”, “Татрах”, “Snickers”, “Fanta”. Стимул *купуй* продукує такі СТЗ-реакції: “Кока-колу”(8), “Coca-cola”(7), “Орбіт”(6), “Пенсі”(2), “Снікерс”(2), “Фанту”(2), “Sprite”(2),

“Аріель”, “Бітннер”, “Досю”, завжди “Coca-cola”, “Кока-кола”, “Коніка”, “Маггі”, лише “Дану”, “Молоко-Г”, “Оболонь”, “Пенсі-колу”, “Стіморол”, “Чупа-чупс”, “Avon”, “Fanta”, “Samsung”, “Stimorol”, “Orbit”, “Dirol”, “Tide”. Додамо, що онімна перспектива асоціатів дозволяє говорити про чи не наскрізну “кокаколізацію” певної галузі українського ринку, що має змусити наших виробників подбати і про рекламний аспект вітчизняної продукції. Решта онімних асоціацій на цей стимул актуалізує поодинокі випадки гемероніма, топоніма та геортоніма: журнал “Looks”, *Новий Рік*, у Львові, які репрезентують не тільки синтагматичну лінійність, а й локально-темпоральну дифузність асоціювання.

Семантика онімів на стимул *слухай*, звичайно, відрізняється від попередніх через свою аудіальну маркованість і містить більшу частину ергонімної лексики, пов’язаної з наявністю на сьогодні великої кількості різноманітних радіостанцій та радіопередач: “Радіо-Люкс”(25), “Наше радіо”(15), радіо “Ютар”(7), “Хіт FM”(6), “Вот так радіо”(4), “Ніко FM”(4), “Топ-радіо”(4), “FM”(4), “Niko FM”(4), “Гала-радіо”(3), радіо “Да!”(3), “Радіо-Z”(3), “Просто радіо”(2), “Радіотрек”(2), “Европа+”(2), “Житомирську хвилю”, “Львівську хвилю”, “MTB”, радіо “Всесвіт”, радіо “Європа-плюс”, радіо “Довіра”, “Радіо-клуб”, “Радіо плюс”, радіо “Промінь”, “Radio Rost”. Отриманий матеріал свідчить і про рівень популярності певних радіостанцій. СТЗ-реакції виявляють не тільки аудіальні уподобання потенційних слухачів, а й свідчать про комплексну стереотипність мислення певної частини респондентів, детерміновану сугестивними механізмами телереклами, що виявляється в актуалізації не тільки одиничних реакцій, а й цілісної дискурсивної структури, яка характеризується відповідною семіотикою складників-компонентів. Так, засвідчено реакції: *слухай-своєї спраги-* пий “Спрайт”(4), музику і пий “Coca-cola”(2) тощо. Решту асоціацій становлять антропоніми (Білик, Hi-Fi) та назви органів влади (Верховну Раду, засідання Верховної Ради).

Інша семантична скерованість стимула *завітай* (імплицитна бажаність локальної ідентифікації) зумовлює актуальність ергонімної лексики та топонімів: в “Mac Donalds”(3), в Карпати(2), в “Макдоналдс”(2), в Чернівці(2), в бар “Сова”, в ДонДУ, в Коломию, в країну “Marlboro”, в магазин “Світоч”, в “Поцілунок Фортуни”,

до “Альтанки”, до “Георга”, до “Делікату”, до “Дисней-ленду”, до “Coca-cola”, до Києва, до Миколаєва, до США, до “Тараса”, до салону “Вікторія”, у Париж.

Дієслівні стимули продукують якнайбільше число онімних реакцій, що можна пояснити загальною настановою рекламного тексту до процесуального коригування внутрішньої ситуативної конфліктності сугерента [12:44] і скерування його особистісних уподобань до актуальних (для рекламодівців) референтів. Зазначені ж об’єкти, фіксуючись на рівні сенсорних реєстрів, уже мають володіти неординарними характеристиками, пов’язаними як із субмодальнісними класифікаторами їхнього перцептивного образу, так і з власне мовними показниками, що спричинятимуть до факту індивідуалізації, роль яких і виконують власні назви, максимально конкретизуючи семантичну дифузність смислового континууму. Онімний маркер, асоціюючись зі стимульним контекстом у комплексний поведінковий триггер [3:84], фіксується на рівні короткострокової пам’яті, процеси якої “знаходяться під безпосереднім контролем індивіда і керують потоком інформації у системі пам’яті, вони починають діяти за бажанням індивіда, здійснюючи вельми великий вплив на його діяльність”[1:509]. “Копіювання” ж оперативної інформації до довгострокової пам’яті, що в рекламній галузі вважається дуже важливим аспектом дослідження [8], досягається, здебільшого, через повторення, де онім виступає як “словесний образ, що упізнається” [8:32], як семантичний центр інформаційної сигнатури. У разі адекватної побудови рекламного тексту онімні координати закріплюються на рівні фонових знань адресата і стають “символами певного усталеного знання, яке зберігається довгостроковою пам’яттю, а також сигналами до його відтворювання”[12:83]. Віртуальне ж моделювання актуального контексту (у нашому разі- через асоціативний експеримент) свідчить про довершеність гетеросугестивного впливу реклами, що виявляється у продукуванні відповідних онімних реакцій як наслідка психологічного трансферу штучно сконструйованих пріоритетів до площини особистісної аксіосистеми.

Таким чином, онімні асоціації, актуалізуючи зв’язок між “характером протікання асоціативних процесів і відношенням асоційованого матеріалу до особистості суб’єкта, тобто, точніше, до

змісту всього його попереднього досвіду”[6:51], свідчать про те, що в алгоритмі рекламного мовлення власна назва є актуальним параметром.

Вибір слів-стимулів у нашому експерименті не обмежувався текстами виключно побутової реклами, хоча саме ці елементи і становлять переважну більшість фактичного матеріалу. В періоді ж радикального суспільно-політичного реформування законо-мірно підвищується увага до аспектів соціального життя, здатних визначити подальшу побудову нової системи аксіологічних координат з іншим акцентуванням рубрик ціннісних шкал. На особливу увагу у цьому аспекті заслуговує соціальна реклама [4:252] як елемент політичного дискурсу, лінгвістичний аналіз якого на українському ґрунті майже не здійснювався, хоча “мова є невід’ємною від політики і владних відношень, і тільки у цьому контексті може стати адекватно зрозумілою”[10]. Зважаючи на те, що і формування соціосемантичного феномену ментальності “завжди відбувається в певному соціокультурному контексті” [13:191], а політична дисоційованість вважається чи не “певною етнополітичною рисою українського народу”[14:169], ми використали стимули, вилучені з відповідних соціально скерованих контекстів. Зазначимо, що саме ці стимули продукують найвищий рівень онімних реакцій. Нами проаналізовано близько двох тисяч онімних асоціатів, де майже 25% подано на слова-стимули соціальної реклами. З них переважна більшість належить власним назвам на позначення органів влади: *влада- Рад(24), Радам(17), Верховна Рада(6), Рада(5), Верховної Ради(2), Кабінет міністрів, реформи- Верховної Ради(2), Верховна Рада, рішення* (зазначимо, що ця лексема досить часто використовується у побутовій рекламі, асоціати ж свідчать про характер її сприйняття і недоцільність вживань у таких дискурсах)- *Верховної Ради(56), Кабміну(6), Верховна Рада(4), Верховна Рада України(3), Дума, Думи, засідання Верховної Ради, Кабінету міністрів, ухвалити- Верховна Рада(4);* подаль- топонімічна лексика: *урегулювання- в Чечні(3), Балкани(2), в країнах Близького Сходу, Чечня, страйк- в Донецьку(2), в Донбасі, в Києві, Донеччина, Київ, стабільність- в Україні(5), Америка, Великобританія, Європа, Люксембург, не в Україні, Німеччина, США, USA, реформи- в Україні(18), України(8), в США, економі-*

ки України, криза- України(28), в Україні(15), України(6), в Африці, Росія, Україна+СНД, Україна та Росія т.і.; наприкінці за частотними ознаками-певна кількість антропонімної лексики, пов'язуваної або з сучасними керівниками держав, або ж з іменуваннями історичних осіб: влада- Кучма Л.(6), економіка- Ющенко(2), Пензенник, реформи- Кучма Л.(3), Ющенко(2), Горбачов, Кучми Л., стабільність- Кучма Л.(4), Ющенко. Низький рівень антропонімних реакцій зумовлює необхідність трансферу ономастичних елементів об'єктного характеру до особистісної площини, що дозволить полегшити декодування загального дискурсу і, відповідно, підвищуватиме його ефективність. Інші різновиди онімів практично не зустрічаються. Цей факт свідчить, на нашу думку, про певну дисоційованість індивіда від сприйняття подібних текстів. Феномен дисоційованості в нейролінгвістичному програмуванні використовується з метою позбавлення негативних переживань і передбачає психологічне редукування актуальної інформації, зумовлюючи її маргінальний ефект, що і спостерігаємо у разі соціально скерованих текстів. Наші міркування підтримуються і наявністю певної кількості фонових онімних асоціацій (Адам Сміт, Валуєв, Деникін, Довбня, Катерина I, Мао Цзе Дун, Петлюра, Петро I, Сталін, Століпін тощо), які практично відсутні у відповідних асоціатах побутової реклами, детермінованих синхронією текстових сегментів оперативної пам'яті. Долання такого ставлення, на нашу думку, має пов'язуватись із психологічною адаптацією цього сегмента життєдіяльності людини до її особистісної аксіосистеми, що передбачає наявність емпатичних конструктів у спілкуванні, онтологічною характеристикою якого є сугестивний ефект. В гетеросугестивній комунікації саме цей крок має бути першим, оскільки будь-який вплив передбачає "наскрізне" налаштування до особистості сугерента через декодування її вербальних і невербальних сигналів [див.9]. У разі ж ретіального спілкування компресивні характеристики сугестивних механізмів зосереджуватимуться у вербальній площині "ідеологічного кодування" [див.7], скерованій на адаптацію політичного дискурсу до рівня суспільної свідомості. Додамо, що певний рівень дисоційованості виявляється і у відсутності такого негативного явища, як англомовна транскрипція поданих асоціацій (див. у побутовій рекламі). На сьогодні, на жаль,

американізація молодіжного мовлення набула загрозливих масштабів, про що свідчать і результати нашого есперименту. Вплив американської масової культури відчувається в семантиці і власне написанні асоціатів, де превалюють назви на кшталт *Coca-cola*, *Sprite* та ін., що можна вважати негативним, але ж- маркером сучасних інтеракцій.

Ономастичні реакції в аспекті соціальної реклами свідчать про раціональний характер домінантно скерованої інформативності, що практично позбавлена позитивної емотивності. Нейтральна природа відповідних онімних реакцій набуває негативних конотацій у загальній площині асоціатів, що інтенсивно підтримується більш прозорою семантикою апелювативних асоціатів та, на жаль, засобами масової інформації (пригадаймо, хоча б, слоган “Якщо влада не може допомогти, то нехай не заважає”). Рекламодавцям можна було б порадити наближувати подібні тексти до актуального рівня індивідуального сприйняття, щоб людина сприймала зазначений дискурс не в якості віртуальних паралелей, а розуміла б його як природний елемент свого існування у світі і соціумі. Так, уприроднюючи процес сприйняття, бажано було б, надавати такому контекстові імпліцитну позитивність (бо ж у разі соціальної реклами експліцитна емотивність не вважається доцільним засобом), що можливо і на вербальному рівні (конотативна забарвленість тексту, підбір дискурсивно релевантних одиниць тощо), і в невербальному малюнкові слогана (йдеться про складові у сприйнятті телевізійної “картинки”: колір, просторова архітектоніка, музикальне супроводження тощо).

Узагальнюючи, можна твердити, що, по-перше, оніми є вагомим елементом у рекламній віртуалізації дійсності, оскільки актуалізують ті сфери людської свідомості, де індивідуалізація об’єктивного континууму є внутрішньо зумовленою, природною. До того ж, власні назви як асоціативні індикатори “концентрують навколо себе всю багатоаспектну інформацію, пов’язану із суб’єктом, тобто виступають центральними одиницями систематизованої в оперативній пам’яті інформації”[12:83]. Онімична конкретизація детермінується і внутрішніми настановами особистості, і зовнішньою інформаційною експансією, що доводить необхідність вивчення і коректного застосування відповідних психотехнологій, скерованих

на адекватну побудову інтерактивного спілкування у сфері рекламного мовлення та інтенсифікацію відповідно маркованих елементів через максимальне урахування аксіосистемних орієнтирів національної аудиторії. По-друге, статистичний аналіз онімних асоціатів засвідчує актуальність їх певних різновидів у галузі соціальної реклами, які, з одного боку, можна вважати маркерами відповідних дискурсів, з іншого- показником внутрішньої дисоційованості реципієнтів, що вимагає корекції через конструювання толерантного, неагресивного контексту, який сприяв би виникненню емоційних кореляцій між індивідом і об'єктивною інформацією. По-третє, у побутовій рекламі семантичний спектр ономастичної ідентифікації виявляється розгалуженішим, що, на нашу думку, можна пояснити високим рівнем суб'єктивної актуальності відповідних текстів, які передбачають внутрішню готовність респондентів до сприйняття такої інформації, стан, “коли ваші органи чуття налаштовані до сприйняття зовнішнього світу” [9:143]. Частотність актуалізацій онімів зумовлюється їх релевантністю щодо семантичного кола стимульних дистрибуцій, ментальними пріоритетами, пов'язаними з глибинними конструктами національної свідомості, та суб'єктивністю ціннісних орієнтирів. Відзначимо і негативні ефекти психологічних трансформацій, зумовлені екстралінгвальними чинниками, які призвели до того, що “буквально на очах відбувається варваризація суспільства”[5:21] і- додамо- його американізація. Оскільки ж онімні реакції свідчать про одиничні, а отже, суб'єктивно ціннісні орієнтири, є необхідність рефреймінгу онімних перспектив, що можливе через екстралінгвальну координацію та адекватну мовну політику відповідних дискурсів, які орієнтуватимуться на дійсні пріоритети національного світобачення та їхнє адекватне лінгвістичне конструювання.

1. Аткинсон Р. Управление кратковременной памятью// Психология памяти. – М., 1998.
2. Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. – К., 1979.
3. Ковалев С.В. Основы нейролингвистического программирования. – М., 1999.
4. Конечкая В.П. Социология коммуникации. – М., 1997.
5. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. – К., 1999.

6. Леонтьев А.Н. Опыт структурного анализа цепных ассоциативных рядов (экспериментальное исследование)// Леонтьев А.Н.Избранные психологические произведения. – М., 1983. – Т.2.

7. Лотман М.Ю. Изъявление Господне или азартная игра? Закономерное и случайное в историческом процессе// Ю.М.Лотман и тартусско-московская семиотическая школа. – М., 1994.

8. Мокшанцев Р.И. Психология рекламы. – Москва-Новосибирск, 2000.

9. О'Коннор Дж., Сеймор Дж. Введение в НЛП. – Челябинск, 1997.

10. Ожеван Н. Язык политики и языковая политика: посттоталитарные проблемы преодоления этноязыкоцентризма. – Dokument HTML – <http://www.pitgt.gov.ua>.

10. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М. – 1988.

11. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории. Проблемы палеопсихологии. – М., 1974.

12. Судомоина Е.Б. Имена собственные- ассоциативные индикаторы // Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомлень.- Одеса. – 1990. – Т.1.

13. Феномен нації. – К., 1998.

14. Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу. – К., 1997.

М. І. Зубов

ДАВНЬОСЕМІТСЬКІ МІФОНІМИ ВААЛ-ГАД І МЕНІ-МАНУФІ, ЇХ ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ЕКВІВАЛЕНТИ У ХРИСТІЯНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ ТА ДАВНЬОРУСЬКІ ЦЕРКОВНІ ПОВЧАННЯ

Персонажі Гад (або Ваал-Гад) та Мені (Мануфі) вшановувалися як божества сонця й місяця. У семітів-язичників (фінікійців передусім) Ваал (Баал) був утіленням чоловічої запліднюючої сили і виявляв себе через свою дружину Астарту, яка, у свою чергу, була символом пасивної, сприймаючої сили природи. Культ чоловічої й жіночої пари божеств співпадав і виявлявся в дикій, розгнуданій розпусті. Наслідки цього культу відомі щодо міст Содом і Гоморри, де жителі поклонялись Ваалу. В іудеїв назва Ваал (етимологічно “господар, господь”) була символом найбільш нищого ідолопоклонства. Водночас для давніх євреїв цей культ мав і певну привабливість, про що свідчать численні місця із біблійних істориків на зразок того, що “полишили сини Ізраїлеві свого Господа і стали служити Ваалу, роблячи зле перед Господом”¹.

У зв'язку з позначеними персонажами нас цікавить, яким чином їх назви передавалися в Септуагінті, латинському перекладі Біблії та її слов'янському перекладі. Зацікавлення темою викликано безпосередньо у зв'язку з антирожаничною спрямованістю великого кола давньоруських пам'яток. Викладення має на меті продемонструвати один із доказів на користь того, що антирожанична полеміка була викликана безпосередньо не боротьбою з язичництвом, а внутріцерковними суперечками щодо розуміння певних догматичних положень. Для спостереження обрано 65 главу Книги пророка Ісаї. Місце з цієї глави було використане в давньоруському повчанні “Слово Ісаї пророка ... про поставляючих другу трапезу рожаницям”, а також в одному давньоруському Паремійнику XIII ст., який теж згадує про рожаничний культ.

У Біблії аналізоване місце має такий зміст:

8. Так говорить Господь: Коли в гроні знаходиться сік виноградний, і хтось скаже: Не псує ти його, бо благословення у ньому, отак Я зроблю ради рабів Своїх, щоб усього не нищити!
9. І насіння Я виведу з Якова, а з Юди спадкоємця гір Моїх, і вибранці Мої одідичать її, і раби Мої житимуть там.
10. І стане Шарон пасовиськом отари, а долина Ахор за ліжницю худоби великої, для народу Мого, що шукали Мене.
11. А ви, що Господа кидаєте, забуваєте гору святу Мою, що ставите Гаду трапезу, а для Мені виповнюєте жертву литу,
12. то вас відраховую Я для меча, й на коліна впадете ви всі на заріз, бо кликав Я вас, та ви відповіді не дали, говорив був, але ви не чули й робили лихе в Моїх очах, і чого не хотів, вибирали собі!...
13. Тому Господь Бог каже так: Ось будуть раби Мої їсти, а ви будете голодувати, ось будуть раби Мої пити, а ви будете спрагнені, ось будуть раби Мої радіти, а ви посоромлені будете...
14. Ось раби Мої будуть співати від радості серця свого, ви ж кричатимете від сердечного болю, і від скрушення духа заводити будете...[Іс. 65, 8-12]².

Розглядаючи питання про назви *Гад* та *Мені*, В. І. Мансікка зауважує, що назва *Гад* у Септуагінті передається як *δαίμωνιον* або *δαίμων* “демон”, а *Мені* як *τοῦχη* “доля”³. В латинському перекладі Біблії наведене місце має такий вигляд: “paratis fortunae mensam

et impletis daemōni poculum”⁴, тобто “ті, що приготували трапезу фортуни й наповнили чашу демону”. Зіставлення обох місць наштовхує на думку, що перекладачі, мабуть, не дуже переймалися абсолютно точною передачею назв давньоєврейського оригіналу: якщо у Септуагінті Гад – це *демон*, а Мені – це *доля*, то навпаки – у латинському перекладі Біблії Гаду відповідає *фортуна* (“доля”), а Мені співвідноситься з поняттям *демон*. Принаймні, ця невідповідність може бути симптомом того, що назви давньоєврейських божеств, створюючи певний єдиний комплекс, не потребували чіткої диференціації для перекладачів.

Щодо слов’янського перекладу, то стосовно цього ж місця у М. Гальковського знаходимо таке зауваження: “У нашій слов’янській Біблії читається так: *и оуготовляющіи дѣишнѹ трапѣзѹ, и исполняющіи щастію раствореніе*”⁵. З цього місця беззаперечно можна підкреслити дві обставини: по-перше, воно за синтагматичним розташуванням елементів відповідає Септуагінті, по-друге, грецька назва τωχη передається слов’янським перекладом *щастя* (саме як перекладом – про рівень міфологічних відповідностей судити з цього місця немає підстав).

Паремійник 1271 р. подає такий виклад аналізованого уривку: *вы же вставьшен ма и завыш[]є гороу с(ва)тоу мою. и готовяущен рожаницамъ трапезоу и исполняющен дѣишнѹ чърпанник. азъ прѣда вы во вроужия вси заколеніемъ падете*⁶. Тут бачимо, що на місці семітського персонажа Гад фігурує слов’янська назва *рожаниця*, а на місці τωχη Септуагінти виступає загальна назва *демон* недиференційованого змісту. Відповідна до Паремійника фраза “Слова Ісаї пророка...” має такий зміст: *вы же вставльшен ма и завывающе гороу с(ва)тоу мою. и готовяюще трапезоу родѹ роженицѹ, и исполняюще чърпаніа вѣсомъ азъ прѣда(м) вы на вроужіе. и вси заколеніемъ падете*⁷. У “Бесіді трьох святих” є фраза *а овцы вѣрныя люди, работаютъ Богу, а не діаволу*, яка входить до складу прямого запозичення із “Слова Ісаї пророка...”. Там ця фраза читається так: *а овции вѣрнии людие. иже работаютъ в(о)гоу, а не роженицѹ.*

У цілому наведені факти можуть тлумачитися на користь того, що за аналізованими давньоєврейськими назвами в християнській традиції слов’ян не були надалі закріплені точні відповідники: зміст

передавався приблизними визначеннями – демон, біс, диявол, щастя. Мабуть, це пов'язане з тим, що книжників цікавили не назви персонажів як такі (тим більше, що прямих відповідників тут і не існувало), а та язичницька обрядовість, що була пов'язана з персонажами. Така обрядовість виявляла себе у спеціальних жертвних трапезах тим чи іншим ідолам (яким – не так вже й суттєво). Передусім критика цих трапез і є тим спільним знаменником, який об'єднує грецький, латинський, слов'янський тексти Біблії.

Це значить, що давньоруські автори могли скористатися цим місцем Біблії не тому, що воно називає якихось персонажів, яким потрібно знайти конкретні відповідники у слов'янському язичництві, а з тієї причини, що тут говориться про ідольські трапези. У такому аспекті аналізоване місце слугує якнайкращим зразком для викриття ідольського характеру рожаничного культу (саме проти рожаничних трапез і спрямовані у першу чергу практично всі повчання). Давньоруський християнський книжник, викриваючи ідоломоління русичів, був просто зобов'язаний використати освячений традицією зразок – як відомо, в умовах всепроникної етикетності іншого способу вираження власної думки середньовічна книжна традиція не знала.

В. І. Мансікка, розглянувши коло фактів, що стосуються рожаниць і рожаничного культу в “Слові Ісаї пророка...”, дійшов такого висновку: “Слово Ісаї пророка...”, в якому назви *род* і *рожениці* передають абстрактне поняття “щастя” і “доля”, не дає можливості розв'язати питання про те, чи мали слов'яни божество долі у вигляді окремої демонічної істоти”⁸. А остаточний висновок дослідника полягає в тому, що згадування рода і рожаниць у давньоруських текстах постало як механічне повторення під впливом літературної традиції, яка не дозволяє виявити жодної риси залишків язичництва. При цьому один-два приклади із інших пам'яток дають підстави підозрювати, що род і рожениці видаються проповідникові тотожними з духами предків (але й це дуже проблематично)⁹.

З висновком про те, що нагадування рода і рожаниці є даниною чистій літературній традиції, можна погодитися хіба що для тієї частини пам'яток, які є вторинними, написані набагато пізніше і віддзеркалюють поступове зняття антирожаничної полеміки з по-

рядку денного. Щодо постання самої рожаничної проблеми на Русі, то вона мала якись реальні підвалини. Шлях до розуміння таких підвалин дає вже неодноразово згадуване вище “Слово Исаиа пр(о)р(о)ка истолковано с(в)а)тмь Івано(м) Златаоусто(м). о поставляющи(х) второую трапезу роду и роженицамъ”¹⁰.

Укладач повчання дотримується прийому церковної бесіди: приводячи цілком паремію, він подає від себе тлумачення і пояснення, після чого продовжує текст, доповнюючи його новими тлумаченнями. Одне з них значно відрізняється від дійсного змісту Біблії. Воно стосується фрази *І стане Шарон пасовиськом отари, а долина Ахор за ліжницю худоби великої, для народу Мого, що шукали Мене*. Ідея худоби (волів, якщо бути ближчим до давніх текстів) відображає господарський уклад, мірою добробуту в якому була худоба. Та ж сама міра добробуту була притаманною в релігійній уяві і потойбічному життю. Цей потойбічний добробут можна здобути служінням (роботою, як це називає “Слово Ісаї пророка...”) істинному Богу. Давньоруський автор принципово міняє тлумачення: [і буде] *добръ ѡхорьская в покои воломъ. то добръ ѡхорьская вышнѡго їер(уса)лима пажить, а волове кротїи еп(иско)пи и попове иже ходѡ(т) по церк(о)вному уч(е)нїю. и инѣхъ добрѣ учаще, вы же ѡставльшеи мѡ и забывающе гору с(в)ѡтую мою. и готовающе трапезу родѡ и роженицамъ, наполнѡюще чрѣпанїѡ бѣсомъ, азъ прѣда(м) вы на ѡружіе...*¹¹

На перший погляд, можна було б пояснити таке тлумачення за рахунок поганого розуміння автором тексту Священного Письма. Можливо, так воно в даному випадку і було. Проте переосмислення біблійного тексту відображає концептуальні підвалини повчання: воно все спрямоване проти тих служителів церкви, які збочують церковне вчення¹². Переосмислення базується на антонімічному протиставленні ідеї роботи = служіння Богу в земному житті (*иже работаютъ богу; се работаюци ми, вы же работающе бѣсом* тощо) та вічного спокою = відпочинку на тому світі. З цього ідея волів як робочої худоби переноситься на єпископів та попів, які своєю вірною роботою, навчанням пастви (овець) заслуговують тут собі такий спокій там, у долині Ахор.

Образне перенесення понятя промовляє на користь того, що автор повчання справді має на увазі тих служителів церкви, які

неправильно навчають паству, вводять у пагубу через хибне книжне вчення (*и в велику пагубу вводите исверствие книжное. и велико зло еже не разумети почитаемаго*).

Таким чином, “Слово Ісаї пророка...” є досить виразним свідченням того, що на Русі існувала внутріцерковна полеміка, пов’язана з рожаничним культом. Ясно, що вона не могла бути апологією язичницьких демонів на зразок рода і рожаниць, які, у свою чергу, начебто є відповідниками семітських демонів, згадуваних у Біблії (насправді ця відповідність, як було показано вище, хистка й непереконлива).

На наш погляд, “Слово Ісаї пророка...” відображає процес активного постання давньоруського (Володимиро-Суздальського передусім) культу Богородиці у XII ст., що пов’язане з діяльністю князя Андрія Боголюбського. Очевидно, в народі на Богородицю відразу ж почала переноситися язичницька обрядовість породільного характеру: Богородицю стали вшановувати породільною (*рожаничною*) трапезою як жінку-породіллю (*рожаницю, роженицю*). Це й викликало необхідність церковного обговорення проблеми, бо підпадало під ознаки аріанської або несторіанської ересі. Щодо окремих язичницьких персонажів під назвами *рожаниця* або *род*, то у східних слов’ян їх взагалі не було. Уявлення про цих персонажів виникли в науковців лише в XIX ст. за рахунок невірнього тлумачення змісту давньоруських пам’яток в умовах вкрай обмеженої інформації як про язичництво слов’ян, так і про історію давньоруської церкви домонгольського періоду.

¹ Лопухин А. П. Ваал // Христианство: Энциклопедический словарь: В 3 т.: т. 1: А – К. – М., 1993. – С. 316.

² Біблія. Переклад митрополита Вінніпега і всієї Канади Іларіона (Івана Огієнка) // <http://www.slovnyk.org/txt/ohienko/biblija/23-isaia3.html>. Пор. ще російський переклад:

8. *Так говорит Господь: когда в виноградной кисти находится сок, тогда говорят: “не повреди ее, ибо в ней благословение”; то же сделаю Я и ради рабов Моих, чтобы не всех погубить.*
9. *И произведу от Иакова семя, и от Иуды наследника гор Моих, и наследуют это избранные Мои, и рабы Мои будут жить там.*
10. *И будет Сарон пастбищем для овец и долина Ахор — местом отдыха для волов народа Моего, который разыскал Меня.*

11. *А вас, которые оставили Господа, забыли святую гору Мою, приготавливаете трапезу для Гада и растворяете полную чашу для Мени, –*
12. *вас обрекаю Я мечу, и все вы преклонитесь на заклятие: потому что Я звал, и вы не отвечали; говорил, и вы не слушали, но делаи злое в очах Моих и избирали то, что было негодно Мне.*
13. *Посему так говорит Господь Бог: вот, рабы Мои будут есть, а вы будете голодать; рабы Мои будут пить, а вы будете томиться жаждою;*
14. *рабы Мои будут веселиться, а вы будете в стыде; рабы Мои будут петь от сердечной радости, а вы будете кричать от сердечной скорби и рыдать от сокрушения духа [Ис. 65, 8-14].*

³ Mansikka V. J. Die Religion der Ostslaven. I. Quellen. – Helsinki, 1922. – S. 144.

⁴ Цит. за: Mansikka V. J. Die Religion der Ostslaven... – S. 144.

⁵ Гальковский Н. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси. II. Древние слова и поучения, направленные против язычества в народе // Записки Московского Императорского археологического института. – М., 1913. – Т. XVIII. – С. 88.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Mansikka V. J. Die Religion der Ostslaven... – S. 146.

⁹ Mansikka V. J. Die Religion der Ostslaven... – S. 146-147.

¹⁰ Гальковский Н. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси... – С. 86-89.

¹¹ Там само. – С. 87-88.

¹² Цілісний аналіз пам'ятки ми подаємо в окремому дослідженні.

Л. Ф. Фомина

НАЗВАНИЯ ЗВЕЗДНОГО НЕБА В “ТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ ЖИВОГО ВЕЛИКОРУССКОГО ЯЗЫКА” В. И. ДАЛЯ

К истокам слова ревностный паломник,
Люблю я закопаться в закрома.
О, Даля золотой четырехтомник!
О, Фасмера бесценные тома!

А. Зорин

В нынешнем, 2001 году исполняется 200 лет со дня рождения В.И.Далы – знаменитого лексикографа, этнографа, писателя, более пятидесяти лет своей жизни посвятившего созданию своего великого Словаря.

Читая “Толковый словарь живого великорусского языка”, невольно погружаешься в мир народного слова, страстным приверженцем и поборником которого был В.И.Даль. Народное слово, по Далю, было неподкупным свидетелем устремлений русского духа, зеркалом духовной жизни народа. “Язык есть лишь как бы внешнее проявление духа народов: язык народа есть его дух, и дух народа есть его язык, и трудно представить себе что-либо более тождественное” [2: 67]. Эти слова В.Гумбольдта вполне отражают устремления великого русского лексикографа, через свой Словарь показавшего всю Россию: жизненный уклад и быт, мировоззрение и нравственность, кругозор и мир повседневных занятий.

“Словесная речь человека – это видимая, осязательная связь, союзное звено между телом и духом: без слова нет сознательной мысли”, – писал В.И.Даль [3: 15].

Ясность и красота русского народного слова нашли воплощение в космических наименованиях – именах собственных, отражающих мироведческие представления простого крестьянина.

Создавая свой словарь – сокровищницу русского языка, Даль оставался честным ученым (“словарник не законник, не уставщик, а сборщик”) и зафиксировал многочисленные научные названия, преимущественно старых (Птолемеевых) созвездий, выбор которых был, по-видимому, произволен. Как известно, Даль был противником заимствований, а научные названия – кальки латинских наименований, сформировавшиеся в европейской астрономической терминологии в эпоху Средневековья.

Помещены в Словарь и 11 “знаков солннопутья” (зодиака) (это значение пропущено при слове *стрелец*). Встречается и ряд названий новых созвездий, поименованных в эпоху Великих географических открытий: *Антиной, Павлин, Единорог, Феникс, Хамелеон*.

В соответствии со своей задачей “подорожить народным языком” В.И.Даль помещает в свой Словарь большое количество народных названий звездного неба, главным образом обозначающих Большую Медведицу, Плеяды, Орион с его Поясом и Млечный Путь.

Большая Медведица, по Далю, в народном восприятии связана с образом повозки: *Воз* [4, II: 312], *Колымага* [4, I: 228], с образа-

ми животных, среди которых выделяется *Лось* [4, II: 312] и *Сохатый* [4, II: 112], а также *Конь на приколе* – созвездие, составленное народом, включающее и Полярную звезду [4, II: 312]. Ареал последнего названия (восток) указывает на контакт с тюркоязычными народами, откуда этот образ мог быть заимствован [см.: 9: 11]. Антропоморфное название Большой Медведицы *Возница* [4, I: 228] отражает метонимический перенос с наименования *Воз*, одного из древнейших славянских наименований этого созвездия [подробно см.: 12: 60-64].

Образ повозки, телеги, создаваемый конфигурацией Большой Медведицы (лошади или волю отвязаны, а телега торчит дышлом вверх), лежит в основе всех её древнейших обозначений у индоевропейских народов. Иногда названием становится часть, деталь повозки, в частности дышло (ср. в русских донских говорах *войе*: “вололье дышло” и “созвездие Большой Медведицы” – 10, 1: 73). Аналогию можно увидеть и в обозначении *Коромысло*: “созвездие Большой Медведицы, по которому крестьяне узнают полночь, говоря: коромысел докачался” [4, II: 168]. В русских полесских говорах *коромысло* – “прочная жердь, укрепленная в передке телеги (в дышловой упряжке), к которой привязываются постромки” [7: 173]. Во многих современных русских говорах это слово означает также “дышло плуга” [11, 14: 363-364]. Именно эти значения, как мы полагаем, могли быть первоначальной основой номинации, но “качающееся коромысло”, конечно, связано вторичным осмыслением с наиболее известным значением: “одинокый водонос, лучковатый рычажок, которым на плече носят пару ведер” [4, II: 168].

Приметы, связанные со звездными объектами, – это бесценные свидетели народной истории. Они указывают, что еще в недавнем прошлом звездное небо служило людям и часами, и календарем: “Коли звездисто и стожар горит – иди смело на медведя” [4, IV: 326].

Наибольший ряд народных названий принадлежит Плеядам. “Основная масса славянских названий Плеяд взята из земледельческой и отчасти географической терминологии или небольшого возвышения на земле”, – справедливо указывает Э.Азим-заде [1: 97]. Таковы космонимы *Стожары*, *Стожар* [4, IV: 326] с модифи-

кацией *Сожар* [4, IV: 260], обусловленные представлением о Плеяде как о стоге, поддерживаемом *стожаром* – “шестом, втыкаемым твердо в землю, посреди стога, чтобы он не клонился” [4, IV: 326], а также наименования *Бабы* [4, I: 235] (ср. в СРНГ: *баба* – “укладка снопов в поле (числом 5, 10, 20)” [11, 2: 15] и *Грудки* [4, I: 399] (*грудка* – “малая укладка снопов или сена” [11, 7: 121])). Возможно, в этом семантическом ключе нужно рассматривать и *Кучки* “Плеяды”: среди значений нарицательного *куча* находим у Даля: нвг. твр. копна сена” [4, I: 228]. Наименование *Бабы* могло иметь также и мифологическую мотивацию. В одном из значений, отмеченных в СРНГ, слово *баба* – это “мифическая облачная женщина (ср. чешск. *babě* “облака”), приносящая живую, целебную воду, т.е. дождь. Шла баба из-за моря, несла кузов здоровья (=живую воду) – старинная поговорка, входящая в состав причитания, проносимого в бане над ребенком, когда его моют” [11, 2: 14].

Проблема внутренней формы звездного обозначения специально не интересовала автора Словаря, однако самим фактом расположения слова в том или ином гнезде он эту проблему по-своему решает. Так, помещая народное *Волосожары* в словарную статью *волос*, он как бы подчеркивает их смысловую связь [4, I: 235]. Ю.А.Карпенко полагает, что элемент “жар” перешел в название *Волосожары*, выделившись в результате переразложения существительного *стожар* (*сто-жар*) [5: 50]. Наименование *Висожары* можно интерпретировать как “висящие раскаленные угольки” (*жар*, укр. *жарина*) [6: 90].

Но наиболее общее значение всех народных названий Плеяд – это значение совокупности, множества, порожденное фигурой самого объекта. Отсюда у большинства из них грамматическая форма множественного числа. Наименование *Клуб* [4, I: 235], *singularia tantum*, также не являются исключением в этом отношении, т.к. имеет семантику собирательности в говорах русского языка (ср. у Даля: “клуб – шаровидная вещь, всякое толсто-круглое тело, особ. составное, сборное, смотанное” – [4, II: 120]).

Основной семантический мотив названий Плеяд – сельскохозяйственный – включает и космоним *Утиное гнездо* [4, III: 126].

Итак, метафорическим источником, ресурсом для номинации звездной группы Плеяд выступает преимущественно сельскохо-

зййственнная и бытовая лексика, прежде всего названия округлых составных предметов (*клуб, гнездо*) или возвышающихся над землей скирд, снопов, стогов. Более редки в качестве смысловой основы космических обозначений религиозные мотивы. Один такой космоним отмечен у Даля для Плеяд: *Ключи Петровы* [4, II: 123]. “Известно, что у многих народов появление Плеяд на небосклоне связывалось с началом нового сезона – весны, к началу которой приурочивался, в частности у славян, цикл обрядов. Одним из элементов этого цикла было представление, что весной различные святые (Петр, Георгий, Никола) своими ключами отмыкают небо, выпуская росу и т.п.” [1: 100].

Внутренняя форма названия *Стожары* для русского народа утрачивает обоснованность, убедительность и поэтому оно “блуждает”, переносится на другой объект. Эту черту народной номенклатуры отмечает и В.И.Даль: “Местами стожарами зовут Медведицу, причислив к ней Полярную звезду, которая и представляет стожар, кол, вокруг которого ходит лось или лошадь на приколе” [4, IV: 326].

Основные наименования, которые приводятся в “Толковом словаре” для созвездия Ориона и его Пояса, – *кичига, кичиги, кичигачи, кагачи* (“*кичига* – молотило, заменяющее цеп: выгнутая, сручная палка, с плосковатым концом; клюка, кочерга” [4, II: 112], мотивированные, как видим, обозначением сельскохозяйственного орудия определенной формы. Другой космоним *Три царя*, видимо, имеет мифологическую мотивацию, ныне утраченную.

“Блуждание”, или иррадиация, термина *Кичиги* также отмечено Далем: “Созвездие Б.Медведицы с Полярной звездой... также зовут *кичигами* [4, II: 112].

Вопрос о причинах такого широко распространенного явления решался М.Э.Рут, которая по этому поводу пишет, что в основе его лежит утрата внутренней формы названия, сопровождающееся нарушением его связи с объектом, или утрата связи названия с представлением об объекте [8: 12-14].

Тульское наименование *Косари*, по Далю, является созвездием, составленным народом в голове или начале Млечного Пути [4, II: 172]. Материалы славянской космонимии показывают, что

Косари (и *Косы*) чаще всего обозначают звезды Пояса Ориона (реже Кассиопею) [8: 17-18].

Млечный Путь, светящаяся туманная полоса, хорошо видимая в безлунные ночи, не могла не привлечь внимание русского народа, который дал ему собственные оригинальные наименования, исходя из своего социального опыта и своей истории.

“Именования Млечного Пути при всем их невероятном разнообразии никогда не были случайными. Для их появления необходимо было сочетание двух признаков – существенной земной реалии и существенной (в глазах авторов) черты Млечного Пути”, – подчеркивает Ю.А.Карпенко [5: 21].

В Словаре Даля зафиксированы следующие обозначения: *Пути, Дороги, Птичий Путь, Иерусалимский Путь, Пояс, Улица, Батыева дорога, Моисеева Дорога, Мышины Тропки* [4, I: 54; II: 367; III: 543]. Интерпретация Млечного Пути как “дороги” обнаруживается как в его научном обозначении, пришедшем из лат. *Via lactea*, так и в русских *Пути, Дороги*, синонимах, ставших народными терминами. Однако грамматическая множественность этих слов избыточна, поскольку форма объекта дает повод для ассоциации с *дорогой, путем*, а не с несколькими путями-дорогами. Множественное число используется здесь как средство указания на собирательный, множественный в своем составе характер объекта.

Употребленные в атрибутивном словосочетании, они выступают уже в форме единственного числа: *Птичий Путь, Батыева Дорога* и др.

Наименования составные, с уточняющим прилагательным демонстрируют опыт, наблюдательность людей, заметивших, что направление Млечного Пути весной, когда птицы возвращаются в родные края, совпадает с их маршрутами, – *Птичий Путь*; они обнаруживают историческую память русского народа: “раньше хан Батый ваивал с-Русью и аринтировался па-этану пути. Так и назвали яво Батыиф Путь” [10, 1: 19]. Религиозную “привязку” к библейскому Моисею, водившему народ израильский 40 лет по пустыне, имеет название *Моисеева Дорога*. Путь паломников к святым местам метафорически отражен в *Иерусалимском Пути*.

Идея “дороги” сохраняется и в названии *Мышины Тропки* (*мышины – тропки* – так записывает Даль) с явно уменьшительным

значением; прилагательное обнаруживает диалектную стяженную форму. Звездный “путь” ассоциируется у русских и с *Улицей*.

Таким образом, и в названиях Млечного Пути отражается образ жизни и образ мышления русского народа, воплощается его история, религия и быт.

Свод наименований звездного неба, собранный и зафиксированный в Далевом Словаре, носит основной, базовый характер. Позднейшие диалектные словари лишь немногим дополняют это собрание или представляют территориальные варианты тех же названий: ср. *Коромысло* и *Коромыс*, *Коромысли*, *Коромыслище* [11, 14: 363-364]; *Батыева Дорога* и *Батеева* (*Ботыева*, *Ботева*, *Ботёва*, *Потеева*, *Батева*) *дорога* (*дорожка*) [10, 1: 18-19, 37]; *Утиное гнездо* и *Утичьё гнездо*, *Утица* [10, 3: 311] и др.

Общеизвестно, что Словарем Даля неудобно пользоваться из-за гнездового способа расположения слов, исходящего из широкого этимологического понимания смысловых связей слов. Но следует уточнить, что это касается в основном тех случаев, когда нужно отыскать одно слово. Когда же читателя интересует ряд названий одной реалии, то способ, придуманный автором, оказывается неопределимым. “Купы” или “кусты” позволяют сразу найти необходимый лексический материал, не листая Словарь от “аз” до “ижицы”, а также способствует его интерпретации.

Ясность метафорических образов, перенесенных на звездное небо, свидетельствует о четком, разумном, рациональном мышлении русского народа, которому в то же время не чужды поэтичность и романтичность. Эти черты русского народа, его простоту и силу В.И.Даль показал в своем Словаре – неувядающем и вечном творении русской духовной культуры.

1. Азим-заде Э. К сопоставительному анализу славянских и тюркских названий созвездий// Советское славяноведение. – 1980. – № 1.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984.
3. Даль В.И. Напутное слово// Толковый словарь живого великорусского языка. – Т.1. – М., 1978. – С.ХIII-XXIX.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – 7-е изд. – Т.1-4. – М., 1978-1980.
5. Карпенко Ю.А. Названия звездного неба. – 2-е изд. – М., 1985.
6. Карпенко Ю.О. Походження астрономічних назв// Українська мова та література в школі. – 1971. – № 4.

7. Масленникова Л.И. Из полесской терминологии транспорта// Лексика Полесья: Мат-лы для полесского диалектного словаря. – М., 1968.
8. Рут М.Э. Русская народная астрономия и её связи с астрономией других народов СССР. Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Томск, 1975.
9. Святский Д.О. Очерки по истории астрономии в Древней Руси// Историко-астрономические исследования. – М., 1961. – Вып.7.
10. Словарь русских донских говоров: В 3-х т. – Ростов-на-Дону, 1975.
11. Словарь русских народных говоров. – М.– Л., Вып. 2, 7, 14.
12. Фомина Л.Ф. Реконструкція праслов'янської назви Великої Ведмедиці// Мовознавство. – 1997. – № 1.

О. О. Порпуліт

РОЛЬ ВЛАСНОЇ НАЗВИ У ГАЗЕТНОМУ ЗАГОЛОВКУ

Спосіб подання новин так само, як і спосіб верстки газети, певним чином впливає на заголовок. Газетні заголовки часто зберігають сліди так званого “телеграфного стилю” повідомлень, які отримують пресагентства, оскільки для журналіста найважливішим є зберегти початкову свіжість інформації, донести її “вибуховий” потенціал, зосередивши всю інформацію в декількох легких для сприйняття очима й розуміння слів. Особливість газетних повідомлень, таким чином, обумовлена прагматичною настановою цього типу комунікації, а саме, укласти якомога більше інформації у можливо меншу кількість рядків. Така лапідарність тексту підвищує роль у заголовках власних назв, які мають міцні зв'язки з загальновідомими референтами, оточені колом сталих культурних асоціацій, стереотипів, конотацій, оцінних суджень і т.ін.

З іншого боку, зазначимо, що газетні заголовки, як правило, розташовані не лінійно, як того вимагає звичайна типографська норма. Сторінка газети являє собою мозаїку, де винесене слово є значущим вже з зображальної точки зору. При наборі таких речень використовуються великі літери, а іноді й декілька різних шрифтів. Речення можуть бути розташовані на всю довжину по-лоси, шпальти чи іншим способом, тут все залежить ще й від малюнків і світлин, які супроводжують текст. Одним словом, супорт і графічна субстанція з самого початку руйнують нормальну структуру речення, впливаючи на значення власної назви, використаної в заголовку.

Тобто, в заголовку поєднуються дві тенденції : тенденція до стислості інформації та тенденція до нагромадження інформації. Ця подвійність і лежить в основі дуже яскравої, але стислої стилістики заголовку.

Під інформативністю заголовка ми маємо на увазі його спроможність забезпечити адекватне уявлення про мету повідомлення. “Інформативність” заголовка слід відрізнити від “привабливості”. Разом з тим, ці дві ознаки відбиваються на загальній інформативності будь-якого друкованого видання, оскільки остання, щонайменше, не повинна відштовхувати читача від публікації. Інформативність характеризує не абсолютну кількість інформації в заголовку, не загальну його “інформативну насиченість”, а лише ту смислову інформацію, яка стане набутком реципієнтів. Тобто інформативність заголовка – це відносна інтерпретація реципієнтом задуму, мети, основної ідеї повідомлення, комунікативного наміру його автора. Якщо заголовок виявляється незрозумілим читачеві, якщо зміст заголовка неадекватно пов’язаний з текстом, не відбиває мету повідомлення, якщо в заголовок виноситься стандартна мовленнєва формула, що втратила як інформативність, так і привабливість, оскільки створює відчуття відомості інформації, яке, в свою чергу, ґрунтується на стереотипних, свідомо сформованих асоціаціях,– виникає ефект “ смислових ножиць”.

Найменшим об’єктом, що може виступати в заголовку носієм інформації, є власна назва. Крім семантичної, номен може нести інформацію контекстну, тобто додатково накладену контекстом на повідомлення, стильову, асоціативну (множина відношень, які зафіксовані в асоціативному словнику або словнику-тезаурусі) тощо.

Тобто власна назва в заголовку багатофункціональна. На облігаторні мовні функції онімів – номінативну, ідентифікаційну, диференціюючу–нашаровується багато інших, що дозволяє використовувати власні назви в заголовках із зображальною метою. Так, за допомогою онімів імпліцитно або експліцитно здійснюється характеристика суб’єкта або об’єкта, про який буде розповідатися в газетній публікації. Приклади яскравої характеристики предмета розповіді за допомогою власного імені: ***Робінзон на надувному матраці*** [9: 14 серпня]. Використання імені відомого літе-

ратурного персоножа в заголовку публікації прогнозує зміст тексту. Дійсно, мова в замітці йде про 10-12-річного хлопчика, якого віднесло в Чорне море й прибило до безлюдного острова-скелі Ведмідь-гора, де й провів ніч маленький шукач пригод. **“Мокра” справа харківського Отелло** [9: 19 січня], **Отелло з каністрою сів за грати** [9:25 січня], **Карлсон дістав батьків** [9: 17 січня], **Греї польських горизонтів** [9:11 січня].

Уживання в заголовку широко відомих власних назв викликає до життя ті їх потенційні можливості, які сприяють підсиленню виразності назв газетних творів. Так, імена міфологічних або історичних персонажів, позначаючи такі поняття, які виділяються своєю визначеністю, довговічністю і широкою відомістю, є стійкими лексичними одиницями, що мають значні сугестивно-асоціативні можливості й спроможні входити і в загальнолітературну мову, й в окремі її стилі. Часто вони можуть включати у своє значення і деякі характерні риси відповідних носіїв: пор., **“Горинич”, який живе на кухні** [9: 4 січня], **Феміда зав’язала очі на власні фінансові зловживання** [9: 11 серпня], **Фото в стилі Адама і Єви стає обов’язковим в колекції порядних китайців** [9: 14 серпня]

Істотним фактором підвищення смислового й емоційного змісту як самого заголовку, так і газетної публікації в цілому є звукова форма власного імені, використаного в назві твору. Будь-яке слово, сприймається воно візуально чи на слух, діє на свідомість реципієнта насамперед матеріально, стаючи джерелом подразнення слухових аналізаторів або прямо, або опосередковано: графічний образ імені “озвучується” у внутрішньому мовленні. Незвичне або особливим чином організоване сполучення звуків викликає природну слухову реакцію, яка і стає джерелом породження насолоди або невдоволення. І хоча реакція на звучання імені має, безперечно, суб’єктивний характер, психометрія багатьох актів сприйняття дозволяє усереднити й об’єктивізувати індивідуальні враження, тобто передбачити реакцію аудиторії на використання “робленого” оніма у заголовку. Зрозуміло, було б перебільшенням стверджувати, що “звуковий символізм” власних назв є здобутком виключно авторських (художніх і публіцистичних) творів. В повсякденній мовній практиці ми постійно стикаємося із загостреною увагою до того, як звучить той або інший онім. Наприк-

лад, одним із чинників вибору імені немовляти для батьків є співзвуччя власного імені з прізвиськом і по батькові. Проте тільки творці текстів свідомо “експлуатують” розмаїття засобів і прийомів актуалізації фонетичної виразності власних назв.

Пропріальні одиниці мови мають особливу семантику. Декодування і співвіднесення звукової оболонки оніма з деяким семантичним комплексом відбувається, як правило, якщо не специфічно, то все-таки дещо по-іншому, ніж це відбувається при усвідомленні загальних назв. І хоча, за О.Ф.Лосевим, будь-яка конкретизація тільки огрублює картину діалектичного уявлення про ім'я, а структуру справжнього спілкування можна зрозуміти, тільки побачивши в слові зовсім інший логічний склад, ніж “звуки” і “значення”, характеризуючи “до-предметну” структуру власної назви, дослідник на перше місце поставив фонематичну структуру або оболонку слова, а оскільки звуки, що входять у “фонему” імені, щось позначають, виділив і перший семантичний момент—фонематичну семему [5]. У граничному випадку, як зазначає В.М.Калінкін, власне ім'я сприймається носіями мови як членороздільний звуковий комплекс, знак певного конкретного об'єкта чи суб'єкта. Крім власної назви позначуваний предмет має родову або видову назву. Тому не завжди семантизація оніма зводиться до інтуїтивного співвіднесення звучання з якими – небудь асоціативними уявленнями. “Акустична інформація при цьому сприймається як своєрідний атрибут іменованого предмета, його невід'ємна властивість” [3: 306] Цілком зрозуміло, що склад асоціативного комплексу не є стабільним утворенням, бо сприйняття носить індивідуальний характер, а сам іменований предмет у різних частинах публіцистичного твору висвітлюється по-різному і сприймається в різних ракурсах, що не заважає пов'язувати звучання імені в заголовку й викликані ним асоціації зі змістовною інформацією, що стосується описуваного предмета, в єдиний комплекс. І хоча “саме лише звучання імені спроможне багато про що повідомити нашому *emotio*”, “на сприйняття фоносимволіки іменувань впливає не тільки сам звуко-символізм, але й асоціативний зв'язок відапелятивного значення імені з лексемами одного семантичного ряду, а також фонові знання” [2:16].

Зазначене вище добре ілюструє заголовок публікації про по-

шук у сучасному українському літературному середовищі справжнього митця: *Де наш Толстоевський?* [9: 24 січня].

В рамках лінгвістики тексту вже доволі давно висловлювалася думка, що повнозначне слово само по собі є “частковим знаком”, дійсною ж одиницею значення може бути тільки текст, за яким визнається номінативна функція й знакова природа. “Ніякий знак не мислиться в абсолютній смисловій порожнечі і ... навіть найпримітивніше своє значення він тільки й отримує в тому чи іншому, але теж смисловому оточенні” [4:59]. На думку великої кількості дослідників, значущість власних назв певною мірою може бути обмежена тим, що це власні назви. Так, Д.І. Руденко, звернувшись до семантичної проблематики власних назв, прийшов до висновку, що у сферу узуально-мовного у власній назві входить тільки імпліцитна вказівка на ономастичне поле, до якого, власне, належить ім'я. Розглядаючи власні назви у межах парадигми, іменованої “філософія егоцентричних слів”, дослідник зазначає, що специфіка семантики номенів полягає в референції, позначенні одного конкретного об'єкта певним іменем. Така семантика є не стільки значенням як таким, скільки пресупозицією або прагматичною конвенцією. Нерозрізненість узагальнюючих значень власних назв дозволяє авторові зближувати їх з дейктичними елементами мови (займенниками в широкому розумінні). Як і оніми, дейктичні елементи здатні виступити засобом ідентифікації об'єктів, можуть мати диференційні ознаки роду, числа і т. д.. Ідея про наявність у власних назв і дейктичних слів спільних властивостей дозволяє досліджувати не тільки спільне, але й те, що відрізняє власні назви й дейктичні слова, а саме наявність у власних назв похідного від контексту значення [6].

Розуміння власних назв — породження системи, в якій вони існують. Про цінність окремого імені можна міркувати тільки тоді, коли розглядається вся система імен у цілому і місце конкретного імені в цій системі. Щодо до інформації, яку передають власні назви, то вона неоднорідна. Розрізняють мовну, мовленнєву й енциклопедичну інформацію онімів. В мовному плані значущість власної назви “зрівнює оніми з іншими частинами мови, виділяючи з не-власних і об'єднуючи їх. При цьому основним на рівні мови виявляється віднесення слова до власних назв – цього звичайно буває

досить для того, щоб безпосередні учасники мовленнєвого акту правильно зрозуміли мовлене” [7:257]. Мовленнєва інформація забезпечує зв'язок імені з об'єктом, виявляє ”ставлення мовця до об'єкта. Під енциклопедичною інформацією О.В.Суперанська розуміє “багатство значення, яке належить не до самого імення, а до об'єкта, який воно називає” [8:11]. Тобто, енциклопедична інформація являє собою комплекс знань про об'єкт, доступний кожному члену певного колективу, але індивідуальна та суб'єктивна з причини різного рівня володіння мовою, інтелектуальної ерудованості, а також індивідуальності сприйняття. Деяка мінімальна кількість енциклопедичної інформації розподілена між комунікантами для того, щоб використана в акті комунікації онімна одиниця виконала покладене на неї завдання передачі відомостей. Цю частину знань прийнято називати апперцепційною базою.

Апперцепційна база носіїв мови обов'язково враховується авторами газетних публікацій, оскільки твір – це “факт і результат не тільки тим або інакшим чином переживаної автором дійсності, але й сприйнятої читачем авторської рефлексії” [3:123]. Вводячи в газетний заголовок ту чи іншу власну назву журналіст своє “свавілля “у виборі, винайденні й використанні певного оніма обмежує прагненням до взаєморозуміння з читачем. Це наслідок авторського переживання через побоювання виявитися незрозумілим.

Таким чином, власна назва набуває своєї повноцінної значущості не тільки в контексті інших знаків твору, але й в контексті історико-культурному. Пор., заголовки, складовою частиною яких є міфоніми: *Велеса згадали себе показали* [9: 8 серпня], *Ольгу оберіг Перун* [9: 13 липня], *Юрист зіпсував день народження Христа* [9: 10 січня], *Німецька Феміда розтрат не вибачає* [9:1 липня] Ці слова й поза заголовком володіють значним арсеналом смислів, які виношені культурною свідомістю народу, але позиція заголовка, його інтонація, пауза між заголовком і текстом надзвичайно активізують пам'ять людства. В результаті читач настроюється на сприйняття тексту не як ізольованого явища, а у співвіднесеності з іншими, асоціативно виниклими текстами. Взаємовідношення між змістом, переданим власною назвою, і інформацією про на-

званий об'єкт в газетній публікації, на відміну від загальномовних ситуацій, завжди експліковані, перебувають у стані постійного взаємовідображення.

Найважливішою ознакою правильного тексту, поряд з наявністю прагматичної настанови й цілеспрямованості, І.Р.Гальперін вважає відповідність зміста тексту його заголовку, завершеність публікації відносно заголовку [1:25]. Заголовок то в ясній, конкретній формі, то в завуальованій, імпліцитній виражає основний задум, ідею, концепт творця тексту. Цікавим у зв'язку з цим виявляється зв'язок заголовка з категоріями ретроспекції і проспекції. Прикладом ретроспективного сприйняття назви газетної публікації є заголовок: *Роман Дюма на нари кличе* [9:23 січня]. У замітці розповідається про зловживання екс-міністром закордонних справ Франції, Роланом Дюма, службовим становищем. Цей факт став відомим з книги-сповіді Крістіни Дев'єр-Жонкур "Курва Республіки", яка тривалий час була коханкою Дюма. Як бачимо, справжнє значення заголовка розуміється тільки після прочитання публікації. Виразність назви підвищується за рахунок співпадання імені відомого французького письменника з прізвиськом героя публікації. Крім того переосмислюється й загальне ім'я роман: відбувається актуалізація семи "любовна пригода".

Основний шлях читання, сприймання будь-якого твору – від початку до кінця. Тексти сприймаються не миттєво, одночасно, а поступово. При лінійном сприйнятті кожний елемент сигналізує про наступний і сам частково міститься в цьому наступному елементі. Починаючи читання, ми прогнозуємо подальшу частину тексту й далі перевіряємо наші припущення. Саме заголовок спрямовує увагу читача. Інформація, закладена в заголовку, уточнюється й конкретизується. Але часто в процесі читання людина знову й знову повертається до назви твору, намагаючись зрозуміти його значення й співвіднесеність зі змістом. Процес сприйняття системи "заголовок-текст" ускладнюється, в ньому присутня осциляція, за рахунок чого підвищується виразність тексту. Таким чином, заголовок за своєю природою є виразником категорії проспекції, в той же час володіє властивостями ретроспекції.

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981.
2. Иванова Е.Б. Стилистические функции собственных имен: На материале произведений К.Паустовского: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Одесса, 1987.
3. Калінкін В.М. Теоретичні основи поетичної ономастики: Дис. ... докт. філол. наук. – Донецьк, 2000.
4. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. – М., 1982.
5. Лосев А.Ф. Философия имени. – СПб., 1994.
6. Руденко Д.И. Имя в парадигмах “философии языка”. – Харьков, 1981.
7. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М., 1973.
8. Суперанская А.В. Языковые и внеязыковые ассоциации. – М., 1970.
9. Україна молода. – 2001.

С. П. Павелко

ПОДВІЙНІ ТА ДОДАТКОВІ ІМЕНА В ГУЦУЛІВ

“Подвійне ім’я – ім’я, яке складається з двох повних самостійних імен однієї категорії, нероздільних в офіційному і, часто, навіть у побутовому використанні” [4:52], тоді як “додаткове ім’я – ім’я, яке дають людині на додаток до її основного імені з різних причин, у т.ч. побутове ім’я, домашнє ім’я тощо” [4:70]. У часи, коли багатодітні сім’ї в Україні не були рідкістю, батьки могли задовольнити й свої смаки у виборі імен для новонароджених, і віддати шану своїй родині чи знайомим. Оскільки народжуваність у наш час різко скоротилася, у сім’ях переважають одна чи дві дитини, то батькам доводиться добре зважувати, обираючи ім’я для немовляти. Один із виходів родичі вбачають у наданні двох імен новонародженому, що особливо активізувалося в останні роки як в офіційній сфері іменування, так і в неофіційній, побутовій. Причини цього – різні. Свої висновки робимо на основі аналізу антропонімічного матеріалу, зібраного на Косівщині Івано-Франківської області у 1997-1998 роках.

1. Корені слід шукати ще в давніх часах. Із запровадженням на Русі християнства язичницькі імена були замінені церковними, що прийшли до нас з Візантії. Люди, котрі звикли до свого імені, не хотіли міняти його на інше, чуже, тому виникла двоіменність. Народ вживав вдома одні імена, а в церкві хрестили іншими. Язич-

ницькі ймення існували в родинах ще кілька століть. З літератури дізнаємося, що сам князь Володимир отримав при хрещенні інше ім'я – Василь [5:196], князь Ярослав мав хресне ім'я Георгій [4:71]. “Серед відомих українських діячів подвійне ім'я мав поет-лірик Богдан-Ігор Антонович. Подвійне ім'я було у Богдана Хмельницького... М.Максимович писав, що Хмельницького звали Зіновій, а ім'я Богдан він одержав “від народу свого” [2:64]. Три імені дістав під час хрещення й М. Рильський [1:36].

2. Бажання називати дитину кількома іменами зумовлене також прагненням здобути для неї не одного, а декількох захисників. Ця традиція міцно вкоренилася на Заході. Нам зустрілася молода сім'я, яка з Косівщини на постійне проживання переїхала до Америки і там свого первістка-синочка назвала трьома іменами: Андрій (народився перед святом Андрія), Микола (на честь батька), Василь (на честь двох дідусів).

В Україні по два й більше імен мали колись і тепер деякі представники римо-католицького віросповідання. Архівні книги реєстрації новонароджених, які зберігаються у костьолі міста Косова за 1874-1941 рр. засвідчують, що тут також при хрещенні дітям давали переважно два імені, рідше – три та одне. Наведемо приклади чоловічих та жіночих імен так, як вони зафіксовані в архівних документах: Maria-Rosalia, Stephania-Agnes, Carolina-Veronika (1902), Stanislava-Jadviga (1918), Eugenia-Maria-Adela (1924), Basilissa-Wanda-Christina (1928), Eva-Catharina-Bogumila (1937), Janina-Theresia-Maria (1930), Eva-Antonina-Sophia (1928), Josepha (1936), Francisca, Paulina, Hedvigus (1935); Augustinus-Casimir, Michael-Stanislav (1884), Marianus-Leopoldus (1898), Sigismundus-Stanislaus (1900), Henricus-Stanislaus-Marianus (1930), Georgius-Josephus-Felix (1934), Valerianus-Witoldus-Franciscus (1923), Veceslaus-Adamus-Casimirus (1927), Adamus-Valentinus, Georgius (1931), Vladimirus, Bronislaus, Paulus (1929).

3. Третя причина появи подвійних імен також пов'язана з релігійним чинником. В Україні, та найбільше в західних регіонах, де релігійні традиції дуже сильні, відомо чимало прикладів неузгодженості між батьками та священниками у виборі імені для дитини. Батьки хочуть назвати новонародженого ім'ям, яке їм до вподоби, а священник дотримується святців. Власне, сувора регламента-

ція церковного списку імен, за межі якого не можна вийти, була й залишається однією з “найнепрístupніших фортець”. Якщо за-раз батьки звертаються до священника, щоб дитині дати імена Ан-желіка, Руслан, Аліна, Артур, Едуард, Руслана та подібні, то він їм відмовляє, мотивуючи тим, що ці імена не входять до святців. У таких випадках деякі батьки обирають два імені: те, яке подо-бається, і те, яке пропонує священник. Тому останніми роками в архівних книгах реєстрації новонароджених зустрічаємо пооди-ноко такі записи: Софія-Каріна (Косів, 1997), Інеса-Святослава (Космач, 1997), Любов-Лілія (Рожнів, 1997), Руслана-Варвара (Прокурава, 1998), Марія-Марта (Яблунів, 1995); Артур-Василь (Прокурава, 1997), Руслан-Володимир (Соколівка, 1995), Роман-Микола (Уторопи, 1994), Іван-Руслан (Верхній Березів, 1993).

Батьки добровільно йдуть цим шляхом, хоч відчувають нав'язування небажаного імені. Рідше, але подібні записи нам трапля-лися і раніше: Дарія-Ірина (1951), Ксенія-Ольга (1934), Олена-Да-нієля (1897), Ірина-Марія (1899), Емілія-Станіслава (1894); Ігнат-Василь (1894), Роман-Богдан (1951), Володимир-Василь (1948), Георгій-Петро (1933), Георгій-Олексій (1933), Лаврентій-Микола (1930) – усі у с. Космач.

Конкретні причини цього двоімення не пощастило з'ясувати, але гадаю, що тут не обійшлося без впливу церкви. А ось ймення, мотивація якого з'ясована, виявилось досить незвичним та рідкісним.

У радянські часи, коли релігія була заборонена державою, у селі Тюдів у 1963 р. сім'я інтелігентів таємно охрестила немовля, обравши ім'я Світлана-Марія. “Перше ім'я, – за словами житель-ки цього села, – прикривало друге, щоб не видати родинного сек-рету”. Ще один аналогічний приклад. Вчителька цього самого села при хрещенні отримала ім'я Марія, але всі звали її Наталія, аби засекретити обряд хрещення.

На щастя, сьогодні ми не зустрічаємося вже з подібними фак-тами й батьки самі вирішують, де реєструвати дитину: тільки у РАГСі та чи й хрестити у церкві.

4. Бажання назвати дитину іменем матері і бабусі, батька і дідуся одночасно – це також причина появи подвійних імен. У с. Річка дитину охрестили бабусиним ім'ям Параска, а у свідоцтві записа-

ли мамине – Світлана. У цьому самому селі дівчинку у церкві охрестили іменем бабусі – Василина, а в документах записали ім'я як у матері – Валентина, більш сучасне. З цих самих мотивів два імені Марія-Галя отримала дівчинка у с. Соколівка. Антропоніми Ігор-Петро (Косів), Володимир-Іван (Люча), Роман-Микола (Уторопи), Петро-Юрій (Рожнів) вшановують імена батьків та дідусів водночас.

5. Додаткові імена обирають й тоді, кола старша дитина хоче назвати свого братика чи сестричку одним іменем, а батьки – іншим. Щоб усі залишилися задоволені, обирають два імені. Про такі випадки мені розповідали працівники сільрад, які ведуть реєстрацію новонароджених, а також самі батьки. Автор особисто знайома з людиною, яка офіційно носить ім'я Ганна – вибір батьків, а неофіційно – Ніна – втілено бажання старшого сина.

Неофіційна поява другого імені може статися в різні періоди життя людини. Такі випадки на Косівщині трапляються непоодинокі і зумовлені різними чинниками. У першу чергу – релігійними, про які вже сказано багато [3:22-28]. З ним немовля стикається у перші ж тижні життя. Бувають випадки, коли друге ім'я з'являється й у зрілому віці, тому що перше вже стало непопулярним, вийшло з активного вжитку й людина соромиться його. Переважно це стосується жіночих імен. Така доля спіткала в окремих селах антропоніми Параска (Космач), Василина (Тюдів), Явдокія (Космач), Сенька (Космач). Їх носії для неофіційного використання обрали собі інші імена: Ганна, Валентина, Ольга, Марія. У сусідніх же селах (Шешори, Річка, Бабин, Великий Рожен) ці власні назви сприймаються нормально й немає підстав для використання ще одного імені. У с. Річка розповідали про випадки, коли поруч із не дуже модним там сьогодні офіційним ім'ям Дмитро в неофіційній обстановці молоде покоління використовує інше ім'я – Мирось, повна форма Мирослав.

Використання подвійних, зокрема додаткових, імен, особливо неофіційних, не є дуже ефективним способом, він призводить до плутання, перекручень та непорозумінь. Вдома батьки звать дитину одним іменем, а у школі, на вулиці – іншим. В офіційних подвійних іменах більше навантаження у використанні припадає на перше ім'я, а в неофіційних – на друге.

Подвійні імена в гуцулів трапляються загалом не дуже часто, вони існували й існують у різні часи, використовуючись як у місті, так й у селі. З одного боку, подвійні імена зближують український іменник із західноєвропейським, а з іншого – це призводить до певних антропонімічних труднощів.

1. Глинський І.В. Твоє ім'я – твій друг. – К., 1985.
2. Коваль А.П. Життя і пригоди імен. – К., 1988.
3. Павелко С.П. Традиція і релігія як мотиви вибору імені у гуцулів // Записки з ономастики. – Одеса, 1999. – Вип.1.
4. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М., 1988.
5. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К., 1977.

О. Ю. Медведєва

ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОЧОГО УКРАЇНСЬКОГО ІМЕННИКА (КІЛІЯ І КІЛІЙСЬКИЙ РАЙОН)

Антропонімічна система українців, що мешкають на Півдні України, вже виступала об'єктом наукового аналізу у О.Ю.Карпенка, О.Ю.Касім, Ю.В.Цимбалюк, але залишилась порівняно мало вивченою і потребує подальшого всебічного опрацювання.

За даними останнього перепису населення у 1989 р. одним з районів Українського Придунав'я, де мешкає багато українців, є Кілійський район [7:34]. На основі аналізу частотності вжитку онімів ми вже досліджували імена, які обирають для синів українці, що мешкають у Кілійському районі [6]. Мета даної статті — розглянути репертуар десяти найуживаніших жіночих онімів.

Об'єктом дослідження стали особові імена, що належать 27 410 носіям, які народилися впродовж 1881-1998 рр. в Кілії (13 016) та українських селах Кілійського району — Десантне, Трудове і Шевченкове (14 394). Джерелом фактичного матеріалу стали архівні дані відділів РАГС м. Кілії та Кілійського району. На кожному десятирічному, а останньому — вісьмирічному хронологічному зрізі урахувались всі новонароджені за 10 (8) років та всі імена, використані для їх іменування. Термін “український іменник” у межах 1881-1950 рр. ми використовуємо з певною долею

ТРАНСОНІМІЗОВАНІ ПРІЗВИСЬКА

Основою творення прізвиськ можуть ставати різні антропонімічні категорії: прізвища, власні імена, по батькові, прізвиська. Об'єктом нашого дослідження стали прізвиська, утворені від прізвищ носіїв, оскільки вони "є самостійним видом прізвиськ, майже не пов'язаних з іншими, частіше всього психологічними, критеріями, які лягають в основу прізвиська. Тому при аналізі цих онімів можна відволіктися від психологічних нюансів" [3:25].

Даній проблемі присвячено ряд статей російських ономастів періоду 70-80-х років. Так, З.П.Нікуліна зазначає, що більша частина "відпрізвищних" прізвиськ утворена шляхом усічення кінця твірної основи [4:125]. О.В.Бороніна такого типу оніми за їх способами творення розподіляє між трьома групами (виділяються і підгрупи): найменування, що утворені неморфологічним способом (ономатизація та трасономатизація апелятива); найменування, що утворені морфологічним способом (найпродуктивніший – аббревіація); "незвичайні" утворення [2:113]. І.Л.Ніколаєв та Т.Б.Мещерякова зосереджують свою увагу на прийомах прізвиськового словотворення, які співвідносяться з неморфологічними способами творення прізвиськ [3:26].

Характеризуючи способи творення прізвиськ від прізвищ, П.Т.Поротников розподіляє утворені власні назви між двома великими групами – не співвідносні з морфологічними способами творення (виникають на основі різних асоціацій) і співвідносні з морфологічними способами творення (редеривація, аббревіація, суфіксація). Дуже рідко, за спостереженням автора, трапляються "екзотичні" утворення (**Дубостара** від прізвища Стародубова) [7:72-74].

Зібраний нами матеріал у населених пунктах Галицького району Івано-Франківської області дає можливість розподілити його між наступними способами творення прізвиськ від прізвищ. До прізвиськ, утворених неморфемними* способами, відносимо:

* У нашій статті ми будемо користуватися термінами "морфемні та неморфемні способи словотворення", оскільки вони більш точно передають зміст означуваного поняття.

1) найменування, які виникли в результаті звукових асоціацій прізвища з іншими апелятивами чи онімами: **Бублик** від прізвища Бубенюк, **Вовк** від Вільчук, **Кир'ян** від Кирилів, **Кузнєвич** від Кузнецов, **Лелєска** від Лилик, **Синичка** від Синишин, **Щєпочка** від Щєпак;

2) найменування, які виникли в результаті звукових асоціацій, що не мають відповідників серед загальновідомих апелятивів та онімів: **Бндьо** від прізвища Бендяк, **Брнат** від Орнат, **Гаца** від Гоцуп, **Гфко** від Гіфес, **Гурґа** від Гурівський, **Диркун** від Деркевич, **Курньичка** від Коруна, **Куцєска** від Куцовський, **Рарась** від Карась, **Совка** від Савчук, **Фідлюк** від Фіголь, **Чемрик** від Чемеринський, **Швейко** від Швець;

3) найменування, яке виникло на основі лексико-семантичного способу – **Тринацітій (Тринаціта, Тринаціті)**. Трапилося так, що прізвище Тринацітій, крім номінативної, почало виконувати й характеризуючу функцію, а отже, перейшло в розряд прізвицьк. Подружжя дуже хотіло, щоб у них народилася донька, але кожного разу народжувався син (їх було чотири). Люди у селі почали жартома давати прізвисько кожному з них – **Чотирнацітій, Пітнацітій (П'ятнацітій)** і т.д. Але коли хлопці підрости, за ними закріпилося прізвисько **Тринаціті (Тринацітій Андрій, Місько...)**.

Морфемні способи творення прізвицьк.

1) Нульова суфіксація:

– чисте усічення основи прізвища (іноді із чергуванням кінцевого приголосного): **Бурдей** ← Бурдейний, **Вовк** ← Вовкович, **Грусь** ← Грушецький, **Кобер** ← Коберницький, **Макар** ← Макарів, **Паца** ← Пацалюк, **Шахів** ← Шаховський;

– усічення основи прізвища і додавання афіксів -а, -о*: **Грайко** ← Грайчук, **Гронда** ← Грондів, **Мєля** ← Мельничук, **Микита** ← Микитюк, **Мєтя** ← Мотренко, **Сорока** ← Сороковський, **Цуня** ← Цуник.

Творення прізвицьк **Макар, Вовк, Микита, Сорока**, за П.Т.Поротниковим, здійснюється шляхом редеривації (відновлення епо-

* Майже в усіх прізвицьках (крім **Грайко** та **Микита**) вказані афікси не розрізняють стать носія.

німа – слова, яке колись послужило твірним для даного прізвища) [7:73]. Але, як справедливо зауважує О.В.Бороніна, такий спосіб творення не можна приймати за основний, бо явище ономастичної варіативності вказує на непослідовність виявлення редеривації [2:113] (наш приклад: **Бубенюк** → **Бублик**, а не **Бубон**). Даний приклад підтверджує ту думку, що прізвиська утворюються від прізвищ (особливо на основі асоціацій і шляхом нульової суфіксації) не просто одним дериваційним кроком (граматично), а тільки тоді, коли нове асоціативне слово чи частина прізвища будуть відповідати певним якимсь денотатам.

2) Суфіксальний:

– -ок-, -ик-: **Гурачок** ← Гурак, **Морозик** ← Мороз, **Сисачок** ← Сисак;

– -еньк-: **Довгенька** ← Довга;

– заміна суфікса: **Костюк** ← Костів, **Смолька** ← Смолій, **Хованчук** ← Хованець (зауважимо, що прізвисько **Смолька** утворилося не від власного прізвища носіїв, а від прізвища господаря, який продав молодій сім'ї свій будинок).

Про приналежність найменувань із суфіксом **-их(а)** (**Бятиха, Коти́ха, Дульчи́ха, Куньчи́ха, Трачи́ха, Пирожиха**), як і з суфіксом **-к(а)** (**Козі́йка, Пасту́шка, Смукевичка, Зозу́льчик, Даню́чка**) до розряду прізвищ, звичайно, можна посперечатись. Одні дослідники не вважають їх прізвищами, виділяючи в особливу групу андронімів (П.Т.Поротников), інші ж характеризують їх як генесіологічні, що стоять ближче до оцінно-характеризуючих (З.П.Нікуліна, С.С.Аксёнов). Ми приєднуємося до останніх і підтримуємо думку, що в акті комунікації антропонімічні утворення набувають експресії суб'єктивної, внаслідок чого сприймаються як емоційно-експресивна група [5:70]. Також зважимо на те, що такі назви продовжують жити у другому і третьому поколіннях, входячи до двочленно́ї чи тричленно́ї антропонімічної формули:

Сорочиха – Сорочишина Олі (Оля) – Сорочишиної Олі Петро, Пастушка – Пастушчин Йван – Йвана Пастушчиного донька.

Такого типу формули використовуються для називання осіб, які не мають “власне” прізвиська: до імені носія додається прізвисько матері чи батька із суфіксом приналежності **-ів- (-ов-), -ин-**: **Бан-**

дєлїв Олег, Зарємбова Гєна (Євгенїя), Дерєнюкова Галї (Галя), Шекєтїв Мїсько (Мїхайло), Шпїрчина Вольга (Ольга).

Вїняток становїть прїзвїсько **Яцкєва**, якє утворїлося вїд прїзвїща Яцкїв шляхом додавання флексїї **-а** та заміни наголосу (вїд їнших прїзвїщ їз суфїксом **-їв** таких утворєнь не зафїксовано).

Проаналїзований матерїал є невеликою частїною того цїлого, якє в майбутньому дасть можлївїсть детальнїше говорити про особлївостї асоціативного мїслєння та особлївостї словотворчостї нацїї, діалектної групи чи певного рєгїону.

1. Аксєнов С.С. Проблема семантической организации русских прозвищ (на материале советской художественной прозы 60-80-х годов): Дис. ... канд. филол. наук. – Одесса, 1988.

2. Боронїна О.В. К вопросу об отфамильных прозвищах // Собственные имена в системе языка. – Свердловск, 1980. – №14.

3. Нїколаєв И.Л., Мєщєрякова Т.Б. О моделях прозвищного словообразования // Вопросы русского языкознания. – Душанбе, 1973.

4. Нїкуліна З.П. О специфике индивидуальных прозвищ разных возрастных групп // Проблемы лексикологии, фразеологии и лексикографии сибирских говоров. – Красноярск, 1975.

5. Нїкуліна З.П. Отантропонимические прозвища на -їха в говорах Кузбасса // Вопросы исследования лексики и фразеологии сибирских говоров. – Красноярск, 1978.

6. Поротнїков П.Т. Женские прозвания на -їх(а) в говорах Талицкого района Свердловской области // Вопросы топониматики. – Свердловск, 1970. – Вып. 4.

7. Поротнїков П.Т. О способах образования отфамильных прозвищных именований // Русская ономастика и её взаимодействие с апеллятивной лексикой. – Свердловск, 1976.

Т. І. Крупєньєва

ФУНКЦІЇ ВЛАСНИХ НАЗВ У ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ “ОРГІЯ”

28 березня 1913 року Лєся Українка закінчила драматичну поєму “Оргїя”, останню завершену драму поетеси. Головний героїкорїнфський співець Антей, що лишається вїрним своєму поневоленому народу, своєму мїстєцтву. Римляни-поневолювачї прагнуть загарбати все, заволодіти величезними художніми цїнностями

ми давньої Еллади. В оселю Антея одне за одним приходять нещастя – зрада улюбленого учня, відступництво друга, дружини Неріси – усі перекинулись до завойовників. Лишається непохитним один Антей.

“Оргія” свідчить про неухильний інтерес поетеси до минувшини у її суголосності з пекучими проблемами сучасності. В.Жила написав про “Кассандру” Лесі Українки: “Отже, Троя – це Україна”. Тим самим він фактично перефразував слова Б.Якубського про “Оргію”, що мали під собою значно більше ґрунту: “Подолана Еллада є Україна, її гнобитель і тому ворог – царська Росія” [цит. за 4:178]. Розглядаючи “Оргію”, М.Кудрявцев дуже слушно відзначає: “політичні алюзії в античній темі є сміливо одвертими, порушуючи сучасні наболілі питання про долю поневоленого й зрусифікованого... рідного народу” [3:101]. Дійсно, “історія стародавньої... Греції була лише тим благодатним матеріалом, на основі якого Леся Українка дала художньо-узагальнену картину життя власної уярмленої вітчизни” [3:101]. Пор. хоч би таке – Хілон: “Ну, все ж тепер латинське...” – Антей: “...Як? Я, і ти, і наша рідна мова / латинськими вже стали?” [11,6:167]; “Кого ми на собі / з безодні варватства на гору несли? / Чи ж не лягли ми каменем наріжним / до мавзолею нашим переможцям?” [11,6:190].

Боротьба за збереження національної самобутності, національної ментальності проходить через усю драматичну поему, і тут одверті українські алюзії – на кожному кроці. З ономастичного погляду показовою є опозиція варіативних назв **Еллада** – **Греція** (алюзія: **Україна** – **Малоросія**). Назву **Еллада** уживають виключно елліни, а **Греція** – виключно римляни. Те ж стосується й похідних утворень. Пор.: 1) Антей: “Діди приймали / вінці свої з рук **матері Еллади**”; “Всі боги **Еллади** / мені воліли викупить з неволі / малу дитину **еллінського роду**”; “відколи безславна / сама **Еллада** – **елліни** повинні / жадобу слави в серці заглушити”; “Викинь з думки / **Елладу**, що, мов Андромеда, скута, / покинута потворі на поталу”; Неріса: “Він повертає / чималу частку нам назад в **Елладу**” [11,6:170, 188, 191, 193]; 2) Меценат: “Пам’ятай же, / що Рим ходив у **Грецію** до школи”; “Якби так Рим на **Грецію** розсердивсь / і відштовхнув, та закричала б “гину!”; прокуратор: “А **Греція** в своїй преславній школі / навчила Рим лиш бабських теревенів”

[11,6:202, 204]; похідні, теж у мові римлян: прокуратор: “гартованої міцно мови, / єдиної, всесвітньої, як наша, / не мали **греки** зроду” (як ця думка перегукується з шовіністичними оцінками української мови!); “Оце ж і плід від **грецької науки**” і навіть так: “У **гречків** отих усі герої” [11,6:202, 203, 201].

У цю опозицію вплітається не менш експресивне протиставлення **Римові**. Римляни згадують назву **Греція** лише в зіставленні з Римом. Греки, передусім Антей, це зіставлення, але з діаметрально протилежною кваліфікацією, теж проводять: Антей: “Яких співців скуповує наш **Рим!** / Зовсім уже пішла в старці **Еллада**”; Неріса: “Тепер в **Елладі** той лиш має славу, / кого похвалить **Рим**” [11,6:195, 194]. Підступний Меценат хоче зняти це протиставлення, уживши навіть імення **Еллада**, а не **Греція** (це єдиний випадок у творі, коли римлянин використовує назву **Еллада**, що лише акцентує його лицемірство): “Ти уяви, що в сьому домі / шлюб відбувається **Еллади з Римом**” [11,6:215].

Взагалі, хоч дія твору відбувається в **Корінфі**, найуживанішим топонімом тут є **Рим**. Цей ономастичний прийом дозволяє показати, як Рим фізично чавить, асимілює еллінську духовність. Назви **Еллада** разом з **Грецією** з’являються тільки 17 раз, а **Рим** – 23. **Корінф**, хоч він є місцем дії, згадується тільки 12 раз, причому називається і **Корінфська затока** і навіть породжена уявою префекта **Корінфська республіка**: “Наш Меценат відомий філеллен, — / коли б іще не відділив од Риму / **Корінфської республіки!**” [11,6:203]. **Корінф**, власне, не є в творі таким облігаторним онімом, як назви **Еллада**, **Греція**, **Рим**. Це місто “було підказане під час подорожі поетеси до Єгипту через Чорне, Середземне, Егейське моря, коли вона особливо пройнялася хвилюванням за долю Еллади, яка в той час вела визвольну боротьбу проти турків” [3:101]. Дія з тим же успіхом могла відбутися і в іншому визначному грецькому місті.

Інші топоніми твору не відіграють, окрім Танагри (див. нижче), такої вагової ролі і, зумовлюючись тематикою драматичної поеми, мають мистецьке скерування. Це столиця і головний мистецький центр **Афіни**, це і гори, де живуть боги. Префект самозадоволено заявляє, що тепер навіть боги мають співати панегірики “генієві Риму. / **Парнас, Олімп** і всі святії гори / тепер у його імперію дістались” [11,6:209].

Опозиція власних назв ще більшою мірою проявляється в антропонімії. Можна твердити, що опозитивність стала головною засадою побудови ономастичного простору “Оргії”. Імена, які поза сюжетом сприймаються як нейтральні, у сюжетному протиставленні набувають властивостей імен-контрастів, імен-опозицій, посилюючи контрастну побудову всього твору.

Ця контрастність прослідковується в “Оргії” на всіх іменах, які групуються за будь-яким сюжетним протистоянням. Пор. хоч би опозицію **Неріса** — **Евфрозіна** у мові Герміони: “Се не докори, сину, тільки правда. / Чи ти ж не дав на викуп за Нерісу / всю спадщину по батьку й добру / пайку свого зарібку? /.../ На викуп за Нерісу ми стяглися / але на посаг нашій Евфрозіні / навряд чи стягнемось. А чим же доля / старої дівки краща, ніж рабині? /.../ Неріса все причепуриться якомсь, / а Евфрозіні то немає й стрічки” [11,6: 169-170].

Але провідна антропонімічна опозиція твору **Антей** — **Меценат**. Вона має й генетичну, кореневу узасадненість. Про **Мецената** прямо сказано у вступному переліку “Діячі”, що це “багатий, значний римлянин, нащадок відомого **Мецената**” [11,6: 163], а у вступній ремарці до другої дії уточнено, що це нащадок “того славетного **Мецената**, що жив за Августа” [11,6: 199]. Отой славетній Гай Цільній Меценат (помер 8 р. до н.е.) матеріально підтримував митців, зокрема поетів Вергілія та Горация, скеровуючи їх на прославлення Августа [7: 353]. Його ім’я стало загальною назвою багатого покровителя мистецтв, і митці в Україні, як і в усьому світі, досі шукають (рідше — знаходять) меценатів.

А про родовід **Антея** сказано глухо. Меценат пояснює своїм колегам — префектові й прокураторові: “Антей не раб, а вільний громадянин /.../. В Корінфі / його родину здавна поважають, / колись якісь герої з неї вийшли” [11,6: 201]. Але ж Леся Українка добре знала міфологічного Антея, сина Посейдона і Геї, тобто землі, наймогутнішого з гігантів. І не випадково дала своєму головному героєві це ім’я, навіть натякнувши на зв’язок (“якісь герої з неї вийшли”). Геракл задушив Антея, відірвавши його від землі. А поки Антей торкався землі, він був нездоланим. Лесин Антей від землі рідної Еллади не відривався і задушив себе сам — струною з Меценатової ліри. Аналогія — повна. У словнику за

редакцією А.О.Білецького добре сказано: “ Образ А[нтея] є символом наснаги й сили, що їх дає людині зв’язок з рідною землею, з рідним народом” [8: 33]. А Ліна Костенко пишучи про “Оргію”, означила її головного героя так: “співець з безсмертним і символічним іменем Антей” [2: 45].

Імена **Антей** і **Меценат** є найчастішими онімами “Оргії”, уживаючись там по 50 раз (знов симетрія!) і знаходячись у відвертій опозиції: “Вибачай, **Антею!** /.../ Ти вільний zostаватися чи ні. / Але й твоя жона так само вільна, / поки вона в гостині в **Мецената**” [11,6: 211]. Коли учень Антея Хілон прийшов сказати, що залишає його: “я вступлю до школи.../.../ До тої, що врядив тут **Меценат**”, Антей реагує украй негативно: “не знаю, що ти там придбаш, / крім помилок” [11,6: 166-167]. А коли Хілон, говорячи про свої ліпші перспективи в тій школі, заявляє: “я й тепер, ще учнем, / вступити можу в хор панегірістів / самого **Мецената**”, обуренню Антея немає меж: “Ти? Ти вступиш / у хор панегірістів? В ту зграю / запроданців, злочинців проти хисту?” [11,6: 168]. А скульпторові Федону, що теж подався до Мецената, Антей кидає: “Іди служи своєму **Меценату**, / забудь краси великі заповіти” [11,6: 191].

Антей і Меценат — провідні, знакові фігури драматичної поеми: “В тобі, **Антею**, / уся надія наша”; “і тільки тим богам живеться добре, / що мають гідність римських громадян / або принаймні ласку **Мецената** / всесвітнього, а той є геній Риму” [11,6: 173, 209]. Імена для цих фігур письменниці відібрала теж знакові і підкреслено відомі. У листі до О.Кобилянської від 3 квітня 1913 р. Леся Українка про “Оргію” писала, що вона “все докінчує, та ніяк не докінчить одної речі, початої ще дома літом. Хоч і докінчить [...], то тямить добре, що то не буде таке, як наприклад, “Лісова пісня” або “Камінний господар” [...], бо хтось не горить тепер так, як горів над тими двома драмами. Розуміється, “цілком спокійно” і тепер хтось не пише, але так горіти, як торік горів, не годен” [11,12: 456]. Розуміти ці слова треба з урахунком Лесиної делікатності й скромності. І горіла, бо таки швидко згоріла — “Оргія” є останньою завершеною драмою письменниці, — і вийшло “таке”, бо геніальне. А як глибоко проникала в сутність речей, то видно з ономастики твору – настільки інформативної й експресивної, настільки тонко дібраної й ужитої, що вона стала одним з головних

виразників концепції “Оргії”. Імена **Антей** та **Меценат** – яскраві тому докази.

Знаковим у творі є й ім’я жінки Антея, викупленої ним колишньої рабині **Неріси**. Ім’я **Неріса** теж має міфологічне коріння, походячи від гр. Νηρεΐς, стягнено Νηρηΐς “нереїда”. Нереїди – то морські німфи, доньки морського бога Нерея. Їх грецька назва й породила жіноче ім’я – лат. Nereis і Nerine, італ. Nerina, рос. Нерина [9: 513]. Найближчим до обраної Лесею Українкою форми є англ. ім’я Nerissa, ужите, до речі, У.Шекспіром у комедії “Венеціанський купець” [5: 152]. Зв’язок **Неріси** з “Оргії” з нереїдами можна вбачати в тому, що нереїди (як і Неріса) відзначалися надзвичайною вродою [8: 148]. Ім’я характеризує зовнішність.

Внутрішню ж сутність Неріси розкривають два її додаткові імення, використані у творі – **Терпсіхора** і **мавпочка з Танагри**. Нерісі притаманний артистизм, вона талановита танцівниця. Антей говорить Нерісі: “Наш Федон / вже ж вирізьбив на взір твій **Терпсіхору**” [11,6: 182]. Терпсіхора – муза танцю, і її ім’я увесь час переплітається з ім’ям Неріси, аж до їх ототожнення. Пор.: Антей: “Ти продав Нерісу?!” – Федон: “Ні, статую богині **Терпсіхори**” [11,6: 186]. А Меценат, дивлячись на Нерісу, у захваті вигукує: “Ви подивіться, друзі! / Се ж тая мармурова **Терпсіхора**, / що я купив учора від Федона!” І далі: “Що ж, ти й танцювати вмієш?” – Неріса: “Не знаю...” – Меценат: “Як не знаєш? **Терпсіхора** / не знає, що вона богиня танцю?” [11,6: 212]. За словами О.Д.Турган, “Мотив земного втілення Терпсіхори проходить через усю драму” [10: 142].

І водночас: “ти зробив людиною мене, / “маленьку **мавпочку з Танагри**”, — каже Неріса Антеєві. Той реагує експресивно: “Я не люблю, як ти таке говориш, / і прозвища того я не терплю, / що прикладали ті римляни грубі / до еллінської ніжної дитинки” [11,6: 181]. Але все ж, як слушно зазначила О.Д.Турган, “Перехід до людини від “мавпочки” так і не відбувся” [10: 142]. Концепт “мавпячої” специфіки **Танагри** теж проходить через усю драму. Неріса говорить так: “Либонь, жива Неріса переважить / камінну Терпсіхору в Мецената, / як протанцює перед ним сьогодні / танець **Танагри!**”; “Хоч я не танцівниця, / та потанцюю, як в **Танагрі** звичай” [11,6: 196, 215]. А це Меценат: “Такі ніжки бувають лиш в **Танагрі**” [11,6: 211]. **Танагра**, місто в південно-східній Беотії [7: 562],

славилося гарними жінками і мистецтвом танцю [пор. 10: 141]. Сам ойконім пов'язаний з гр. *ταλαιός* “довгий”, пор. *ταλαιόπος* “довгоногий, струнконогий”, що, можливо, якимсь вплинуло на репутацію міста. Але це місто не славилося “зграєю запроданців, злочинців проти хисту”. А ось Нерісу у ту зграю потягло: слави заохтіла. Антей широко любив Нерісу. Саме у звертанні Антея до жінки письменниця використала ту форму українізованої демінутивності, яку вона в своїх останніх драмах неукраїнської тематики уживала тільки до одної особи: “Нерісочко!” [11,6: 175]. Але він же її і вбив – зрештою, як Тарас Бульба свого зрадника-сина.

Решта антропонімів твору має меншу художню навантаженість, але – не меншу художню привабливість. Для двох талановитих відступників, **Хілона** і **Федона**, Леся Українка використала римовані імена: обоє рябове. Вони сприймаються як імена-пароніми. При цьому взято імена історичних осіб: Хілон належав до “сімох мудреців” VI ст. до н.е. [1: 1775], а Федон – то грецький філософ V ст. до н.е., ім'я якого використав Платон [7: 600]. При цьому персонажі зі своїми протонімами ніяк не пов'язані. Обране для сестри і однодумця Антея ім'я **Евфрозіна** досі функціонує як українське жіноче ім'я у формі **Єфросинія**, розмовне **Пріська** [6: 139]. Ім'я це – міфологічне: так звали одну з трьох харит, грецьких богинь вроди й родючості [8: 94, 209]. Походить воно від гр. *ευφροσυνη* “радість, веселість” [1,1: 714]. Для Антея вона **Антігона** і **Ніке**. Перша, згадувана в драмі як персонаж трагедії Софокла “Антігона”, є міфологічною фігурою, донькою Едіпа, що віддала життя заради брата Полініка [7: 36], а друга – богиня перемоги. Антей мовить Евфрозіні: “Бо ти сама у мене **Антігона**!”; “ти одна мені даєш тріумфи, / бо ти для мене **Ніке**!”; “Се **Ніке** увінчала/ свого поета. А коли й **харіта** / йому додасть гранату чи троянду, / він буде обдарований усім, / чого дозволено бажати смертним” [11,6: 172, 174]. Остання репліка засвідчує, що ім'я сестри у Антея чітко асоціюється з іменем харіти.

З міфології взято імена ще двох персонажів драми. Це **Герміона**, мати Антея, **Евтім**, раб Мецената, що не названий у списку “Діячі”, хоч згадується в творі частіше за Герміону (7 раз, Герміона – тільки тричі). Міфологічна **Герміона** – донька Єлени та Менелая, а **Евтім** – герой, що подолав жорстоке страховисько [8: 68,

93]. Обидва імені досі живуть в українському іменнику – у формах **Єрміонія** та **Євтим**. Останнє широко знане в українізованій формі **Юхим** [6: 262, 110].

Зв'язки усіх цих антропонімів, з одного боку, з міфологічною давниною, а з другого – з українською сучасністю надають онімічному забезпеченню драми особливої добротності: і екзотика є, і щось рідне крізь неї просвічує. Такими були онімічні пріоритети Лесі Українки. Усі імення персонажів “Оргії” однолексемні, як то й притаманно було античній Елладі. Лише один раз у ситуації самоназивання, відповідаючи на запитання “Хто там?” Хілон уживає дволексемну антропоформулу: “Се я, **Хілон Алкмеонід**” [11,6: 163]. **Алкмеоніди** – це афінський рід, заснований Алкмеоном, що вважався нащадком Нестора, наймудрішого учасника Троянської війни [1,1: 82].

Уся “Оргія” пронизана античною, конкретно – грецькою міфологією, яка, опосередковано відбиваючись в іменах персонажів, широко представлена тут і в прямому своєму сенсі. Грецькі божества та герої стають у драматичній поемі символами Батьківщини, національними святинями. Особливо це проявилось у виголошеній Антеєм філіппіці, скерованій проти Федона: “Іди служи своєму Меценату, / забудь краси великі заповіді, / забудь не смертний образ **Прометея**, / борця проти богів, забудь і муки / **Лаокоона**, страдника за правду, / не згадуй героїні **Антігони**, / ні месниці **Електри**. Викинь з думки / Елладу, що, мов **Андромеда** скута, / покинула потворі на поталу, / з нудьгою жде **Персея** – оборонця. / Ти не **Персей**, бо ти закам’янів / перед обличчям римської **Медузи**” [11,6: 191]. У різних місцях “Оргії” називаються **Персефона**, **Афродіта**, **Діоніс** і особливо **Аполлон**. Характерну думку висловила Евфрозіна: “Аполлон один / з усіх богів не розлюбив Еллади, / і є ще їй надія на життя. / А поки Аполлон є на Парнасі, / то й музи будуть з ним” [11,6: 173]. Цю думку продовжив Антей на тій трагічній оргії у Мецената. Коли префект гордовито заявив, що “більше в цілім краї / гетерій не було, нема й не буде” (фактично це парфраз Валуєвського циркуляру про українську мову), Антей спокійно відповів: “Ти помиляєшся, ще є одна”. І пояснив: “На Парнасі. **Дев’ять** і **один** / там сходяться на оргії таємні”. Префект тут же перекутив і, показова річ, постарався підмінити еллінські по-

значення **Аполлон** і **музи** римськими: “Ті “дев’ять і один” – **Феб** і **Камени** — / зовсім то не гетерія таємна, / а хор панегірістів” [11,6: 208]. **Камени** дійсно стали римськими відповідниками грецьким **музам** [8: 119]. Але для Аполлона римська міфологія ніякої заміни не знайшла, довелося префектові, щоб не ужити ім’я **Аполлон**, використати його епітет **Феб**, грецьке ж слово **Φοῖβος** “сяючий” [1,2: 1740]. Еллінсько-римська онімічна опозиція, простежувана, як ми пересвідчилися, у всій драматичній поемі, завершилась у цьому епізоді аж ніяк не фанфарною, але переконливою перемогою еллінських першоджерел над усією римською культурою. Водночас поетеса виразно вказує й на українські паралелі.

1. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь. – М., 1958.
2. Костенко Л.В. Поет, що ішов сходами гігантів // Леся Українка. Драматичні твори. – К., 1989.
3. Кудрявцев М. Драма ідей в українській новітній літературі ХХ ст.- Кам’янець-Подільський, 1997.
4. Одарченко П. Леся Українка: Розвідки різних років. – К., 1994.
5. Рыбакин А.И. Словарь английских личных имен. – 2-е изд. – М., 1989.
6. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. –2-е вид. – К., 1996.
7. Словарь античности // Пер. с нем. – М., 1989.
8. Словник античної міфології. – 2-е вид. – К., 1989.
9. Справочник личных имен народов РСФСР // Под ред. А.В.Суперанской, Ю.М.Гусева. – 2-е изд. – М., 1979.
10. Турган О.Д. Українська література кінця ХІХ-початку ХХ ст. і античність: Шляхи сприйняття і засвоєння. — К., 1995.
11. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – К., 1975-1979. – Т.1-12.

М. Р. Мельник

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД УЖИТКОМ ВЛАСНИХ НАЗВ У ЗБІРЦІ ВІРШІВ ЛІНИ КОСТЕНКО “НАД БЕРЕГАМИ ВІЧНОЇ РІКИ”

Четверта збірка поезій Ліни Костенко “Над берегами вічної ріки” (1977) з’явилася після 16 років мовчання поетеси. Вимушеного мовчання. Не мовчання, а затикання рота. Були вже в роботі, а потім розсіпані збірки “Зоряний інтеграл” у “Дніпрі” (1963), “Княжа гора” у “Радянському письменникові” (1972). Нескоре-

ною, незламанною і змужнілою постала поетеса перед читачем у своїй четвертій збірці. У творчості, у майстерності, у поетиці Ліни Костенко тут з'явилося багато нового — виявленого і ще не знайденого численними дослідниками. Багато нового тут і в ономастиці, у роботі поетеси з власними назвами.

Відзначимо передусім, що власних назв у збірці “Над берегами вічної ріки” дуже багато — значно більше, ніж у всіх попередніх трьох збірках, разом узятих. За нашими підрахунками — 207 власне онімів у 305 ужитках. Серед 128 віршів збірки оніми є у 83 (65%), тобто на кожен з цих віршів припадає 3,6 онімичних ужитків. Але фактично мінімальна цифра тут, зрозуміло, одиниця, а максимальна — 13 різних онімів у 26 ужитках (вірш “Тінь Марії”).

У збірці наявні оніми всіх існуючих дев'яти розрядів власних назв. Рішуче переважають антропоніми — їх 104 (50,5% усіх онімів) у 166 ужитках (54,6%). Це зрозуміло. Адже вірші пишуться для людей і — прямо чи опосередковано — про людей. І коли в тексті онімів мало, то на перше місце висуваються топоніми, задовольняючи потреби локалізації подій. Коли ж їх багато, то це означає, що іменуються й учасники подій. Але й топонімів у збірці теж чималенько — 55 (26,7%) у 78 ужитках. Помітною є й питома вага ще одного розряду власних назв — теонімів (переважно — міфонімів): їх 32 (15,0%). Та особливі зрушення все ж не в кількостях, а в якості реалізації ономастичного простору віршів, у роботі Ліни Костенко з власними назвами. Тут ліпше не повторювати слово “майстерність” у різних відмінках, а подивитись на ту роботу та її результати.

Людвіг Ван Бетховен — то німецький композитор. Але коли Ліна Костенко пише про немовлячий вік (“Початок є. А слова ще нема”): “Ще кожен пальчик сам собі **Бетховен**. | Ще все на світі гарне і моє | І світить сонце оком загадковим | Ще слів нема. Поезія вже є” [4, 10], то це ж зовсім не про Німеччину і взагалі не про Бетховена. Онім-метафора **Бетховен** тут є еталоном самодостатності й самоцінності некоординованих рухів немовляти. Високої й творчої самоцінності — може, гідної геніального композитора: “Поезія вже є” [пор. 9, 143].

І навіть прямиий ужиток антропоніма, вказівка саме на його денотат, не позбавляє власну назву образності, символічного сен-

су: “Поетів ніколи не був мільйон. | Не кожен з них був засновником. | Розбійником був **Франсуа Війон**, | а **Гете**, **Вольфганг**, сановником” [4, 104]. Крайнощі — розбійник і сановник високого рангу. До речі, оскільки “сановник”, то й маємо таку канцелярську номінацію, з постпозицією імені: “**Гете**, **Вольфганг**”, хоч Гете і без імені всім знаний. В іншому вірші те ж прізвище, ужите з іншими стилістичними настановами, виступає вже без імені і всупереч нормативному його запису подається за вимовою, прийнятою в колах інтелігентів, так чи інакше причетних до літератури: **Гьоте** — рима: **всоте** [4, 102].

Та єднає Гете і Війона щось більше, ніж названі у вірші кардинально роз’єднуючі чинники, — обидва символізують справжню Поезію: “Але жоден поет не був непоетом” [4, 104]. І знову ж — ідеться не про Францію та Німеччину. Війон і Гете — мірила глобальні, загальнолюдські. Усе людство в усі віки свого існування — ось хронотоп збірки, сфера лету думки й переживань поетеси. І все то — “над берегами вічної ріки” [4, 35]. Ця перифраза Дніпра, що дала наймення всій збірці, не лише наближає планету до Дніпра, акцентує костенківське (українське!) бачення світу, а й образ Дніпра підносить до рівня глобальності — “Крізь день, крізь мить, крізь душу, крізь віки” [4, 35].

Сам **Дніпро** під своїм власним іменем з’являється лише в одному вірші, у якому відтворена “Пам’яті безмерта діорама” часів воєнного лихоліття (цей рядок став і назвою першого розділу збірки): “...В пам’яті вогненні кипариси | хиляться у сторону Дніпра” [4, 13]. В іншому місці і в іншому зв’язку зустрічаємо ще “плесо придніпрове” [4, 150]. Але ота безмежна і всеосяжна костенківська **дніпровість** проходить через усю збірку, ба — через усю творчість Ліни Костенко. Мікеланджело Буонарроті, Ліст і Віардо, Венеція, Париж і Вісла, багато інших людей і місць з’являються — бачаться! — над берегами вічної ріки. Навіть, приміром, **Полінезія**: “Я стала дика, я — **Полінезія**. Колись Гоген тікав на **Таїті**”. І далі: “Оце таке у мене **Таїті**” [4, 144]. Та що Полінезія зі своїм Таїті! У тому ж вірші не тільки топоніми метафоризуються, а й стан (буддійський стан вищого блаженства і спокою) — топонімізується, стає назвою країни: “Нарвані квіти мої в **Нірвані**” [8, 157]. Недарма вірш цей називається “Екзотика”: “тільки любити — тепер екзотика” [4, 144].

Вільно і ніби довільно розставляючи в своїх віршах імена поетів (**Гомер**, **Вергілій**, **Пастернак**), художників (**Леонардо** [да Вінчі], про Ванг-Гога: “Самовитий — несамовитий — | не **Сезанн** — не **Гоген** — не **Мане**” [4, 38]), композиторів (“Йому байдуже — Ліст чи Шуберт. | Йому хоч Моцарт — аби гроші” [4, 42]), відомих персонажів (богатир **Добри́ня**, **Ярославна**, **Фауст**, **Баттерфляй**, **Аїда**, **Мавка**, **Лукаш**), поетеса досягає надзвичайної виразності і рельєфності зображення. Ніби мимохіть ужите ім’я заступає за обсягом своєї емоційної інформації досить розлогий текст.

Звичайно, якщо ім’я відоме читачеві, промовляє до його розуму і його серця. Справедливо відзначено, що Ліна Костенко “вкрай не полюбляє розтлумачень” [2, 138]. Вірш “Доторк печалі” [4, 100] починається рядками: “Етель і Ліліан — ім’я не для старої. | Етель і Ліліан... Етель і Ліліан...”, а завершується так: “Як молодість моя, як дзвони малинові — | Етель і Ліліан... Етель і Ліліан...” Прізвище **Войнич** у вірші відсутнє, а сполучник **і** провокує думку про двох осіб. Між тим ідеться про англійську письменницю Етель Ліліан Войнич, авторку популярного колись роману “Гедзь” (рос. “Овод”), яку вже по війні радянські журналісти віднайшли в Нью-Йорку в дуже похилому віці (Войнич народилась у 1864 р.). Лише фраза “ім’я не для старої” (в однині) та згадка персонажа (“І раптом ввійде **Гедзь**”) підказують, про кого мова. А розділення першого й середнього імені (Етель і Ліліан замість Етель Ліліан) викликане не тільки і не стільки ритмомелодичною необхідністю, скільки бажанням окремо розкошувати мелодикою кожного імені. **Етель** означає “благородна, чудова”, а **Ліліан** (нормативна вимова — **Лліан**, з наголосом на першому складі, а не на останньому) — від англ. lily “лілія” [10, 83, 130], однак вказівка на молодість (“не для старої”) зумовлена не так етимологічним сенсом, як дзвінкістю, фонетичною бадьорістю іменування.

Взагалі, Ліна Костенко із зрозумілих причин виявляє особливий інтерес до жінок, що так чи інакше увійшли в історію У згаданому вірші “Тінь Марії” названо за іменем і з більшою чи меншою докладністю схарактеризовано сім жінок, близьких до Гійома Аполлінера, французького поета-модерніста. Інший вірш з характерною назвою “Любов Нансена” починається фразою: “Я кохаю Вас, Єво” [4, 155]. Побудований з мовних партій Фрітьофа

Нансена та його обраниці, він в обох випадках у точці найвищого емоційного піднесення містить тотожну перифразу ймення співрозмовника: “Моя **Пісне Пісень!**” [4, 155, 165]. За межами цих онімічних сплесків Нансен іменує свою кохану на ймення — **Єво**, завжди в кличному відмінкові (4 рази), а вона його — за прізвиськом: **Нансен** (2 рази), навіть без трансформації оніма в позиції кличного відмінка: “— Я люблю тебе, Нансен!” (4, 165). Це, зрештою, нетипово для Ліни Костенко, яка полюбляє кличний відмінок, найекспресивнішу форму іменника [пор. 120], і легко докладає його форми до будь-яких назв, пор. хоч би серед топонімів: **Туреччино!** [4, 25] тощо. А подвійне звернення у вірші до зазначеної перифрази дозволяє глибоко і при тому без ніякої патетики розкрити силу й чистоту кохання двох людей і їх чуттєву єдність. Взагалі, до ономастичної перифрази (цей термін запропонував і розгорнуто проаналізував В. М. Калінкін [3, 109-111; пор. ще 130]) Ліна Костенко звертається найчастіше в місцях найвищої емоційної напруги, щоб позначити зміст, уже виражений онімом, особливо промовистим і небуденним способом.

Ще один вірш про любов великих творців — поетів, письменників — заслуговує своїм онімічним насиченням та його кваліфікацією в тексті на повну цитату:

Той любить **Фанні Брон**, той любить **Беатріче**,
Лауру, **Ганську** або **Наталі**.
Коштовні імена на бархаті сторіччя!
Немеркнучі зірки на обрїях землі!
О, скільки взято нот і списано паперу!
Шкода, як ореол не держиться чола.
Коли безсмертя впало на **Ликеру**,
вона якраз по бублики ішла [4, 73].

“Коштовні імена” наведено саме в тих формах, на які й упало безсмертя — ім’я та прізвисько, тільки ім’я, тільки прізвисько, французька форма російського імені. Обраниці Тувіма, Данте, Петрарки, Бальзака, Пушкіна, Шевченка — “немеркнучі зірки”. Але, трапляється, “ореол не держиться чола”. Тут особливо дісталосся Ликері Полусмаковій, але в інших ореол теж не завжди тримався як слід.

Глибоке розуміння жіночої долі й жіночого ества не супровод-

жується ніякою феміністичною войовничістю [пор. 1, 22]. Поетеса бачить жінку такою, якою вона є, і не збирається ставати в позу борця за жіночі права: “Всесвіт. Проблеми. Трагедій поденщина. А я закохалася. Сказано — жінчина” [4, 121]. І, відповідно, жіночі ймення в її поезіях оповиті серпанком ніжності, чарівності, принадлиності — і коли про це спеціально мовиться (“Етель і Ліліан”), і коли — ні, як у вірші “Тінь королеви Ядвіґи” [4, 98-99]: “Які там трони і корони, було тут лише кохання” — “Чого ти ходиш, **Ядвіґо**? Король твій помер, **Ядвіґо!**” — “Усе минуло, **Ядвіґо**. І царство минуло, і влада. | Одне лишилось, **Ядвіґо**. Оцей твій жіночий схлип”. Навіть така одіозна фігура, як маркіза Помпадур, одержує контекст без негативних відтінків, тоді як її всемогутній коханець Людовік XV супроводжує її лише імпліцитно, хоч ідеться, власне, про його відому фразу “Після нас — хоч потоп”: “Життя іде, і все без коректур. | Час летить, не стишує галопа. | Давно нема маркізи **Помпадур**, | і ми живем уже після потопа” [4, 41].

У збірці є рядки і вірші, де імена жінок, знаних історії, одержують зовсім інше звучання, інші експресії, ніяк не пов’язані з темою кохання. Чи не найяскравішим серед них є вірш “Іма Сумак” [4, 81-82], один з майбутніх “Силуетів”. Зазначимо принагідно, що збірка делегувала до циклу “Силуети” аж 11 віршів. І взагалі, якщо з перших трьох збірок Ліни Костенко до її “Вибраного” потрапили одиничні поезії, то починаючи від цієї відбір витримували вже значні кількості творів. Уславлена співачка **Іма Сумак** із діапазоном голосу “на сто немислимих октав” — з латиноамериканських індіанців кечуа. Генетичним корінням своїм вона пов’язана з інками: “Було на світі плем’я — інки. | Було на світі — і нема”. Взагалі-то **інки** — не плем’я, а правляча (етнічно виокремлена) група чи каста в доколумбівській Імперії Інків. Але мова не про це, а про той надзвичайний голос: “Ти де взялася, **Іма Сумак**?!” Відповідь: “Чи плем’я, знищене для битви, | помстилось голосом співця?” Ім’я **Іма Сумак** одержує символічний сенс, стає знаком нескореності й безсмертності: “Співає гімни смертна жінка. | А в ній — чи знає і сама? — | безсмертно тужить плем’я — інки. | Те плем’я, котрого нема”.

Іншими почуттями, іншими експресіями виповнюються винесене в заголовок імення революціонерки **Софії Перовської** [4, 87-

88], страченої на вимогу прокурора Миколи Муравйова, якого Софія в дитинстві врятувала від смерті (ореол благородства, високого гуманізму); імператриці Катерини II [“Балада про парик Єкатерины”: 4, 74-75], яка іменується підкреслено не по-українськи **Єкатерина** (ще: “ти, принцесо Ангальт-Цербстська”) й символізує тільки удавану велич (“Це двоєдинство — ніжності і влади”), крізь яку чується і дзвін кайданів, і передсмертний крик, як крізь парик на її парадному портреті (“Щось од **Венери**, трохи од **Паллади**, од **Лорелі** і од феї снів”) проступає “гордий погляд” — очі Пугачова. Історія портрета Катерини, написаного поперек портрета Пугачова, обговорювалася в літературі, пор. її не зовсім чіткий виклад у В. С. Брюховецького [2, 120-121].

Однак при всій увазі Ліни Костенко до жіноцтва в історії та мистецтві зайшов до неї усе ж Блок, а не, приміром, Ахматова: “Учора в дощ зайшов до мене **Блок**. | Волосся мокре, на щоках росинки. | Блідий од смутку, тихий од думок, | близький до сліз, реальний до ворсинки” [4, 48]. **Блок** як символ високої й чистої поезії багаторазово заходив у вірші різних авторів. І найвиразніше, найпроникніше це ймення звучало якраз у прекрасних поетів-жінок Марини Цветаєвої та Белли Ахмадуліної. Ліна Костенко сказала тут своє рівновелике і рівновеличне слово.

Нерідко поетеса використовує ймення й людей, так би мовити, простих, неісторичних (хоч і реальних, не витворених уявою митця). Але під пером Костенко і вони набувають вагомого, історичного звучання: “Знайшлася у вас Марієчка” [4, 91] — це вірші про рідну прабабу (суфікс **-ечк-** невластивий костенківським онімам, відтворює форму переказу); “дід **Карпенко** ходить щонеділі | у степу шукати бозна й що” [4, 59]. Це — про шукача скарбів, що вже став “дурний в очах всього народу”, але зростає у вірші до уособлення духовності того ж таки “всього народу”: “Є скарби, допоки їх шукають”.

Цей онімічний страт теж зберігає прийняті поетесою глобальні масштаби. У вірші “Іспанка Карменсіта” [4, 23] серед танцюючих студентів з’являється дитина — “Було їй років вісім, іспанці **Карменсіті**”, а за нею, цілком логічно, і її літературно-музична тезка: “Любила танцювати, на те вона й **Кармен**”. А далі й композитор, оперний батько останньої: “Життя — це і усмішка, і сльози ці со-

лоні. | І кров, і барикади, і музика **Бізе!**” А ось звернення до німкені, солдатської матері: “Старенька жінко, **Магдо** чи **Луїзо!**” Ім’я потрібне для довірчої розмови. А щоб ту довірчість узагальнити, адресувати всім — подається два імені, обидва — типово німецькі за формою і чи не найпопулярніші у Німеччині кінця ХІХ — початку ХХ ст. (коли ті солдатські матері самі народжувались). “Я не скажу ні слова тобі злого. | Твій, може, теж загинув на війні. | За що він бився, **Магдо**, проти кого?! | Він не кричить “Хайль Гітлер!” на стіні?” [4, 31]. Без антропонімів цей вірш не досяг би притаманного йому високого ступеня щирості й проникності.

Оніми в поезіях Ліни Костенко — не просто експресивно насичені, часто — ключові слова. Вони служать засобами барвистої образності, розмаїтих тропів. Поетеса вміє оживити і ті оніми, що стали вже узвичасними в переносному вжиткові: “Ти хто такий — зальотник, **Казанова?**” [4, 114], “Лежить городів гарбузова **Мекка**” [4, 17]. І активно, вдало запроваджує в такий ужиток не звичасні до тропеїчного функціонування власні назви: “Вітрів свавілля, музика — **Севілья!** Десь п’яні гості ломлять перелаз” [4, 147]; “Осінній вітер, **Синя Борода**, рве з горобин оранжеві коралі” [4, 130]. Оніми для тої функції можуть і трансформуватися: “За **Добрим Мисом Доброї Надії** | вже не один той подвиг повторив” [4, 118; пор. 1, 19]. Щодо продуктивності онімічних образів-тропів пор. таке розгорнуте звертання: “Сонце моє, оченята карі, | синя криниця в моїй **Сахарі**, | сосен моїх сльоза бурштинова, | серця мого печаль полинова, | синя птиця мого **Метерлінка**” [4, 121].

Читає, звісно, має знати про популярну п’єсу бельгійського письменника Моріса Метерлінка “Синя птиця”, що й досі не сходить зі сцен світу. Інакше тонкий і дзвінкий образ не дійде. Але то вже печаль читача. Якщо не знає, хто такий Метерлінк і що він написав — і якщо вірш захопить (а поезії Ліни Костенко захоплюють і знаходять широке коло вдячних читачів!), то знайде шляхи довідатися. А Ліна Костенко творить високу, інтелектуальну, справжню поезію, а не посібники для лікнепу. І в неї свої печалі. Багато. Ось взірці онімів у порівняннях: “Місто спить, як строфи **Верхарна**” [4, 40], “А десь народ іспанський конав, як **Прометей**” [4, 23].

Звернемо також увагу на цікаве використання прийнятих за-

гальників, що заступають конкретні наймення. Ось ставлення до некрологів: “Приходить час боятися газет, | щоб не зніміти у раптовій тузі. | Це вже **не ікс, не ігрек і не зет**, — | оце вже можуть бути твої друзі” [4, 86]. А в іншому вірші: “Кого спитаю: це уже любов: | Мовчать **ікси, і ігреки, і греки**” [4, 115]. Той же загальниковий ряд перебивається зовсім іншим фіналом, який за своєю фонетичною подобою навіть і не відчувається іншим. Ні якісь конкретні особи (чи автори), ні антична мудрість не допомагають. Буває таке. Особливо — коли любов...

У наступній своїх збірці, у “Неповторності”, поетеса повернулася до цього прийому, зберігши від загальникового ряду лише ініціальний компонент. Останній розділ книжки називається “Ікси історії”. Є й обставини народження назви: “за два ікси історії зачеплена, | на сто віків розмотую тебе” [5, 135]. Образ заґрунтований на колодязній корбі, на яку намотується линва: “У криницях вибухають відра” [5, 135]. Два боки-ікси корби стають минулим і сучасним, а линва — поетовою душею.

Загалом же збірка “Над берегами вічної ріки” засвідчує помітне зростання інтересу Ліни Костенко до власних назв та їх виразових спроможностей. Їх ужиток та роль, їх семантичне й експресивне навантаження істотно зростають. Онімія стає ще більш вагомим складником костенківської поезії.

1. Барабаш С. Г., Гошовська В. А., Бондаренко Г. С., Барабаш В. А. Стежками слова Ліни Костенко: Посібник для вузів і шкіл, — Харків, 1993.
2. Брюховецький В. С. Ліна Костенко. Нарис творчості. — К., 1990.
3. Калинин В. М. Ономатическая перифраза как проблема поэтики собственных имен: На материале творчества А. С. Пушкина // Восточноукраинский лингвистический сборник. — Донецк, 1998. — Вип. 4.
4. Костенко Л. В. Над берегами вічної ріки. Поезії. — К., 1977.
5. Костенко Л. Неповторність. Вірші. Поєми. — К., 1980.
6. Курілов О. О. Особливості функції власних назв-символів у поетичних текстах // Питання сучасної ономастики. VII Всеукраїнська ономастична конференція. Статті та тези. — Дніпропетровськ, 1997.
7. Макарова С. Я. Перифрастические замены личных имен // Русская ономастика. — Рязань, 1977.
8. Мельник М. Р. Роль поета в розвитку національної культури та збереженні національної пам’яті: Ліна Костенко // Рідна мова — запорука безсмертя нації. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — К., 1999.
9. Перкес С. В. Имена собственные и нарицательные в словаре и художе-

ственном тексте // Ономастика. Кн. 1, ч. 1. Имя и культура / Материалы к серии “Народы и культуры”. Вып. 25. — М., 1993.

10. Рыбакин А. И. Словарь английских личных имен. — 2-е изд. — М. 1989.

Ю. О. Карпенко

ПРО АНТРОПОНІМІЮ РОМАНУ “БЕРЕСТЕЧКО” ЛІНИ КОСТЕНКО

Серед антропонімів, використаних Ліною Костенко в романі “Берестечко”, частина не має конкретної денотатної пов’язаності, уживаючись у фрагменті, написаному “онімічною мовою”. Туди їх уведено заради внутрішньої форми — для узагальненого, символічного позначення всього козацького війська: “Ох, як нас люди називали ловко! | Некуйбіда. Майбоженко. Чумак. | Пустикота. Заверниковка. | Нетудихата. Неїжмак” [6:153]. Інша ж частина антропонімів слугує в романі позначенням цілком конкретних чи більш-менш конкретних денотатів — персонажів роману або згадуваних осіб. Перших, безденотатних антропонімів у творі 42, а других, з денотатами — 88. Серед цих останніх 12 іменують провідних персонажів і вже розглядалися в окремій публікації [4:109-122]. У даній статті представлено спробу оглянути решту 76 антропонімів.

Варто одразу ж зазначити, що серед них теж трапляються наймення з розмитою, неконкретною денотатністю, бо поетеса нерідко зосереджує увагу читача саме на онімах, на їх змісті чи формі. Але тут денотати лише відступають у тінь чи універалізуються, однак не зникають зовсім. Роблячи акцент саме на антропонімії, Ліна Костенко засуджує таким шляхом процеси ополячення: “Відтак з **Ревух** робилися **Ржувуські** | і добрі хлопці йшли у **Киселі**” [6:82], кваліфікує російську політику: “Все загребуще, нарване, хмільне. | Орел — двоголавий. **Юрій** — **довгорукий**. | Хай Україну чаша ця мине!” [6:146]; “Було, приїде, од царя вдостоєн, | все до Москви схиляє на поклін. | А прізвища! Неплюєв. Портомоїн. Старухин. Єхинєєв. Бутурлін” [6:111]. Але останнє — не просто добірка дикуватих прізвищ, а наймення реальних царських підданих, що так чи так “схиляли на поклін”. Приміром, піддячий Портомоїн привозив царський наказ полковникові Василю Золотаренкові, бра-

ту згадуваного в “Берестечку” Івана [1,9-2:931], ближній боярин Василь Бутурлін представляв Москву на Переяславській раді [9:353 і далі]. Так само, зрештою, реальними діячами часів Хмельниччини були і Адам Кисіль, і Ржувуський. А про історичну реальність засновника Москви князя Юрія Довгорукого, прізвиську якого поетеса повернула його апелювативний сенс, годі говорити.

Антропонімічно Ліна Костенко окреслює й польське замилювання всім французьким. Ось як говориться про жінку короля Яна-Казимира: “Вона в нього й **Марія**, вона в нього й **Луїза**. У них у всіх **Марії** в додатках до **Луїз**” [6:75]. Антропонімічно ж зображена українська трагедія: “такий синьоокий” вартівник Хмельницького у ханському полоні, син українки-полонянки, поводить себе як “собака з вовчими зубами”, демонструючи, “що він татаріший”. Гетьман йому кидає: “Як там тебе — **Гасан, Мехмет, Алі**?” [6:107]. До речі, прийом “орієнтаційного іменування” в поемі застосовано вже вдруге. Хмельницький так відгадував й ім’я своєї супутниці-“відьми”: “Як звать її, не знаю, **Явдоха, Настя, Ївга**”. Повторення того ж прийому мимохідь окреслює специфіку онімічного мислення костенківського гетьмана — специфіку, що повною мірою проявила себе у фрагментах твору, виконаних онімічною мовою.

Антропоніми стають також засобами мовної образності. Польське військо, що стягувалось під Берестечко, характеризується серією метафор, які увінчуються виразистою метафорою антропонімічною: “Шовкова тля, індики гонорові, | землі моєї західний **Батий!**” [6:72]. Трагічний стан привабливої ханської полонянки виражено антропонімічним порівнянням: “Дівча краси недоторканної — | мабуть, як та колись **Хурем**” [6:13]. Ліна Костенко й раніше користувалася порівнянням з Настею Лісовською, уславленою Роксоланою, звертаючись до менш відомого її ймення **Хурем**. Проте в даному разі вже ніякого сміху немає, компаративна конструкція ґрунтується на іншій ознаці — красі.

Значно гостріше антропонімічне порівняння наратор (Богдан Хмельницький) дібрав для самого себе: “Хрести, хрести! Послухайте, я п’яний. | Візьміть мене, я смерті не боюсь. | Як **Святополк, що звався Окаянний**, я в цій фортеці об каміння б’юсь!” [6, 67]. Але це надто жорстокий “самосуд під самосад”. І несправедли-

вий. Син князя Володимира Великого Святополк, який убив трьох безневинних братів своїх Бориса і Гліба, а також Святослава, за що й був прозваний Окаянним [2:416], — злочинець історичного масштабу. А себе гетьман винуватив за покарання жінки-зрадниці, незабутньої Гелени, а ще більше — за Берестечко. Який же він Окаянний? Інша річ: “Призвів людей до прірви, до поразки, | то хоч покайся. Каюся і п’ю” [6:67].

Окаянний — покайся, каюся — то вже етимологічна звукогра, один з коронних онімичних номерів Ліни Костенко. Розбрат після поразки описується з мистецьким використанням етимології найменш його учасників: “Там вигнали **Сомка**, обрали **слимака**”, “Ті шило проміняли вже на швайку, | а ті в **орли Тетерю** призвели” [6:99]. Художнє застосування етимологічного осмислення зустрічаємо і в описі польського командування: “**Чарнецький, чорно** в роті, а вже в душі стократ. | І **Страус довгоногий**. І **Хубальд висівчаний**” [6:75]. Епітет “довгоногий” поєднує керівника німецьких загонів Страуса (Штрауса) із птахом страусом. Пор. також: “І німець **Страус** ходить по болоті, | **видзьобує** із ряски короля” [6:112]. Третє прізвище наведеного тексту (в іншому місці воно, імовірно під впливом написання **Гумбольдт**, подано у формі **Хубальдт** [6:102]) має не дуже ясний епітет “висівчаний”. Ясно лиш те, що епітет орієнтований не на слово, не на прізвище, а на образ, на людину — на німецького генерал-майора Христофора Убальда (Хубальда), активного учасника Берестецької битви [9:263; тут же на с. 188: Криштоф Хувальд (Убальд)]. Йдеться, гадаємо, про узагальнений сенс слова **висівки** — “залишки після просіювання чого-небудь” [8:484]. А Чарнецький залишається чорним і в інших своїх з’явах у романі. І прямо в тексті: “про тих погромів **чорні** буреломи, які вчинив Чарнецький тут і Лащ” [6:122], і переносно, ділами своїми: “Його [Хмельницького — Ю. К.] Чарнецький виверне із гробу | і вистрелить з гармати його прах” [6:137].

Імення-метафора може так природити до людини, що починає сприйматися як пряме. Так, невідомий гетьманові по імені “порубаний зброяр”, що перебував у фортеці під Павлолуччю, позначається славетним іменем **Мамай**: “Не знаю, хто він є. Коли з’явився, звідки. | А може, він **Мамай**. З’явився, та і вже” [6:26]; “А той зброяр, мабуть, таки **Мамай**, | бо часом є, а часом і зникає” [6:117].

Козак Мамай — найпопулярніший мотив народних картин XVII–XIX ст., витворених, імовірно, мандрівними малярами Київської духовної академії [3, 5:1455], а відтак і персонаж українського фольклору. Тому ця фігура стала в даному випадку джерелом дуже доречної антономасії.

Імена в романі дуже часто, можна сказати — переважно, оточені певною символікою і подані таким чином, що ця символічна аура досить виразно сприймається читачем. Це помічаємо і серед розглянутих уже матеріалів. А лектура Богдана Хмельницького окреслена так, що сам добір імень засвідчує і високу освіченість, і хороший смак: “Читав я змалку **Плінія і Плавта**. | Науку ніжних слів явив мені **Катулл**” [6:109]; “**Горація** читав. Словами золотими | все залягло скарбницею ума” [6:84]. Зрештою йдеться про програмові тексти тогочасного навчання, причому Плінія і Плавта поєднала їх фонетика, а не їх зміст. Але ж “залягло скарбницею ума”!

Гетьманові хотілося б не лише читати, а й свого такого мати: “Чому у нас немає ще **Горація**?” [6:118]. Або: “Ну, а якби нам матінка Оранта | підкинула **Вергілія** чи **Данта**?” [6:85]. Цю болочку для неї думку Ліна Костенко висловлювала й раніше, пор.: “Хоч би які лелеки | **Гомера** нам в колыску принесли” [5:93]. Втім, у “Берестечку” маємо й відповідь, чому не принесли: “А що у нас робить всесвітньому пііту?” [6:85]. У гетьмана виринає й така думка, зіперта на досвід уславленого імператора-філософа: “От я вже й міг би, вперше у житті, | як **Марк Аврелій**, римський імператор, | писать свої “Думки на самоті”. | Але ж незвично. Все універсали” [6:118].

Символіка імені може бути дуже розмаїтою. Ось певна (але далеко не повна) ієрархія: 1) висока й мужня духовність — коринфський митрополит Іоасаф, що супроводив Богдана в поході до Берестечка [9:249]: “А наш **Іоасаф** усе святий мечі. | Шрамко десь чув, що він поліг як лицар. | Первосвященик мій, в миру анахорет. | Душпастир і козак, єдиний у двох лицах, | коли нас відтіснили, він вийшов наперед”. І завершується опис відважних дій Іоасафа антропонімічною метафорою: “туди прийшов король і зняв свого треуха: серед мерців лежав у митрі **Златоуст**” [6:97]. 2) Втілення славетного й могутнього минулого — Данило Галицький: “А в мене за плечима король **Данило Галицький!** | А в мене за плечима

всі Київські князі!” [6:73]. 3) Козацька вірність і честь — ніжинський полковник Іван Золотаренко [1, 9-2:1560]: “Душа пройшла над прірвами зневір. | І Ганнин брат, **Іван Золотаренко** | своїх преславних ніжинців привів” [6:155]. 4) Уособлення всеєвропейської слави — протектор Англії Олівер Кромвель: “Сам **Кромвель, Кромвель** з-за туманів | мені вітання слав як брат” [6:37]. 5) Імена, що символізують європейську вченість і престижність, — Гійом Лавассер де Боплан, французький інженер і військовий картограф [3, 1:157] та П’єр Шевальє, теж французький фахівець (обидва залишили описи України): “Щоб не до короля, але таки до мене | прийхав той **Боплан** чи той же **Шевальє**” [6:84].

Це — символіка додатня. А скільки її в романі від’ємної! Зокрема: 1) Пихате й всевладне шляхетське панування: “І ніякий **Чаплинський** не одніме у тебе хутір. | І ніякий **Потоцький** не захоче голову відрубати” [6:42] —окрім Чаплинського тут ідеться про коронного гетьмана Миколая Потоцького. Пор. до того ж: “То **Шемберк** в мене відібрав млина. | То **Долгерт** взяв коня з моєї стайні” [6:90] — Яцек Шемберк (Шемберг) — то польський комісар, що керував реєстровим козацтвом [9:66], а Дольгерт — шляхтич, чигиринський урядник [9:62]. 2) Жорстока й дурна отаманія: “якийсь отаман **Лисенко**, вовгура, безвинний люд мордує, душо-губ” [6:87]. 3) Втілення нелюдських знущань і геноциду: “Хан палить села хоч для пограбунку, | а **Радзивілл** —для світла уночі! | ... | Князь **Вишневецький** вішає повсюди, | а **Лаш** у церкві вирізає людей” [6:123] — Самійло Лаш то коронний стражник, польський офіцер [9:117]. 4) Від’ємна аура монархів: “У цих новий король. У тих новий **Мехмет**. | А в нас біда та сама і та сама” [6:110] — іронічне забарвлення досягається цікавим прийомом: названо або лиш титул без імені (король Ян-Казимір), або лиш ім’я без титулу (турецький султан Мехмет). Пор. різко негативну оцінку ще одного монарха, засновника династії: “**Романова** знайшли десь, одмили од грязі” [6:79].

Для набуття іменем символічної значущості зовсім не обов’язковою є загальна відомість його носія. Уславлені особи, міцно вписані в історію, як **Богдан Хмельницький** чи **Іван Богун**, мають і узуальну, давно вироблену й закріплену мовою та фольклором символіку. Автор твору може лише варіювати нюанси. А імена

осіб маловідомих (чи багато людей нині знають, хто такий Лаш або Шевальє?) набувають символічного забарвлення в тексті. Взагалі-то вони ніякі не символи, але Ліна Костенко уводить їх у такі контексти, де ці імена стають символами. І ось добір таких імен-символів, власне — витворення символів значно підносить виразове навантаження антропонімів (та інших власних назв) і невимовно посилює магічну дію твору та читача.

Антропонімів, що вживаються тільки як антропоніми, без символічного осмислення чи виразних конотативних доповнень, в романі обмаль, пор.: “Ходив із батьком на султана | і з **Сагайдачним** на Москву!” [6:37]; “Поклони б’є у Лавні **Йосип Тризна**, | і з гніву плачуть сиві кобзарі” [6:25]; “Впав **Амурат**. Поліг **Муффрахмурза**” [6:8]; “Чи **принц Конде** сидить іще в темниці?” [6:127]; “Колись, мабуть, проходили десь тут | литовський князь **Ольгерд** або **Кейстут**” [6:35]; “**Фірлей** — то дід, улитий медом. | Сидів, куняв там у шатрі” [6:74]. В останньому прикладі йдеться про белзького каштеляна, сандомирського воєводу Андрія Фірлея [7:77].

Але й ці ймення, обрані нами з роману як найнейтральніші, не є ні випадковими, ні поетично порожніми. Емоційно напружений вірш “Берестечка” не оминув і їх — і вони теж оповиті певним експресивним підтекстом, лише приглушеним і тому важко вловимим. Ліна Костенко зуміла зробити, доклала свого поетичного генію, щоб зробити всі антропоніми роману промовистими.

1. Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1997. — Т. 9, ч. 2.
2. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. — К., 1995. — Т. 2.
3. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Львів, 1993-1994. — Т. 1-4.
4. Карпенко Ю. О. Дванадцять провідних персонажів роману Ліни Костенко “Берестечко”: ономастичні спостереження // Записки з українського мовознавства. — Одеса, 2000. — Вип. 10.
5. Костенко Л. В. Маруся Чурай. Історичний роман у віршах. — К., 1982.
6. Костенко Л. В. Берестечко. Історичний роман. — К., 1999.
7. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький. Історичний нарис. — К., 1992.
8. Словник української мови. — К., 1970. — Т. 1.
9. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. — К., 1993.

**ПОВІСТЬ В. Г. ДРОЗДА “БАЛАДА ПРО СЛАСТЬОНА”:
ОНОМАСТИЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ**

Художній твір “Балада про Сластьона” В.Г.Дрозда – це 30 інтерв’ю, взятих у сільських жителів, які були знайомі із Йосипом Македоновичем Сластьоном. 28 нараторів-персонажів, це 28 характерів, майстерно виписаних автором твору. Характеризуючи одну особу, вони по краплині наповнюють його ім’я різноманітним експресивно-конотативним змістом, що зрештою створює цілісний художній образ.

В.Г.Дрозд переконаний, що його персонаж є трагедійним: “Розклад особистості, жертва душі в ім’я зовнішнього благополуччя, зовнішнього успіху, часом ефемерного, – це така трагедія частини наших сучасників” [5:31]. Образ трагедійний, з точки зору реалій життя, але наратори характеризують Сластьона де з гумором, де з іронією, яка дуже часто межує з сарказмом. Наратори емоційні, але кожен з них це особистість, кожен знає, чого хоче від життя, і кожен упевнений в тому, що живе правильно.

Троє із 28 мають неповну антропонімічну номінацію, останні антропонімічно не поіменовані, вони ніби поступаються місцем головному персонажеві з тим, щоб дати більше простору промовистому імені головного персонажа повісті. Принцип суперпоіменованості Сластьона і відсутності антропонімічних позначень нараторів створює контрастну опозицію як головну рису побудови онімічного простору твору і перетворює оповіді нараторів у *vox populi* – голос народу. Оповідючи по черзі, змінюючи один одного, вони додають ланку за ланкою у спільний антропонімічний ланцюжок, з якого ліпиться літературний образ.

Кожного наратора автор наділив своєрідною філософією життя. Хоча наратори і розповідають про себе, але все-таки основна увага зосереджена на головному персонажеві з усім розмаїттям його іменних форм, що є характеризуючими, ситуативно детермінованими і оцінними.

Повість має тридцять непересічних оповідей, а отже, має тридцять коротких сюжетів. І в той же час – це цілісне художнє полотно про великий світ роздумів і переживань нашого сучасника. Це

твір, який має цікавий і багатий матеріал про талановито підмічені автором риси в характері людини [2:154].

П.І.Майдаченко у статті “Поетика умовності у В.Дрозда” відзначає незвичайну поліфонію цих розповідей – “найчастіше суперечливих думок і суджень про “вознесіння” – зникнення Сластьона, які так чи інакше доповнюють реалії життя, гіпотетично окреслюють його зникнення в усіх варіантах: від примітивної втечі до реального вознесіння “ображеного” героя на небеса. І все це зафіксовано ніби по гарячих слідах, коли язик столикої сільської плітки “крутиться навколо хворого зуба” – незвичайного явища з тиким надзвичайним жителем” [8:21].

Автор вказаної статті порівнює нараторів повісті із “синоптиками”, як називають інтерпретаторів Євангелія. Як відомо, Євангелія (від гр. – блага вість, благовістування) – це ранньохристиянські твори, які оповідають про життя Ісуса Христа [10:112].

Окрім прийнятих церквою чотирьох канонічних текстів Євангеліє існує ще в багатьох апокрифічних, не затверджених церквою текстах, оскільки чи не кожна християнська громада прагнула створити свою розповідь про життя Спасителя. З другої половини I ст. і до IV ст. було написано багато євангелій. Нині, як стверджують автори словника, їх понад 30.

Вдаючись до своєрідного травестування, письменник зупиняється саме на цифрі 30. Маємо 30 монологів односельців головного персонажа, які пригадують про нього, коли той нібито “вознісся на небеса”. У кожного з оповідачів непересічна думка про Сластьона, яку аж ніяк не можна назвати “благовістуванням”.

М.Г.Жулинський назвав твір “Балада про Сластьона” “трагікомічною повістю у монологів”, зазначивши, що головний герой Йосип Сластьон “оживає” в процесі виголошення його односельчанами коротких промов, автори яких розповідають спочатку про колишнього столяра, а згодом кущового міліціонера і нарешті – бригадира будівельної бригади, “начальника по будівництву”. Кожний монолог – це своєрідна характеристика головного героя, але в ньому прозирає також соціально-моральне обличчя його автора, наратора [6:153-154]. 28 оповідачів – це стільки ж, часто суперечливих, характерів і стільки осудливих або схвальних ха-

рактистик Сластьона-портфеленосця, який життя поклав на те, щоб здобути “повноцінний авторитет”.

Персонажам-нараторам автор повісті, як правило, не надає власних імен. Нам відоме тільки прізвисько Гнойок та ім'я оповідачки – Сонька, куди додається ще андронім – Сластьониха.

Усі ж інші персонажі-наратори мають апелювати до номінації. Вони неначе промені прожекторів різної потужності та світла вихоплюють з неоднорідного соціального середовища трагікомічну постать сучасного пристосуванця, демагога, кар'єриста – “номенклатурника” [6:154].

Оповідачі дуже точно характеризують головного персонажа в тій ситуації, про яку розповідають, начебто не помічаючи того, що і сам наратор в процесі оповіді самохарактеризується. Такі параметри, як професія, стать, соціальний стан, вік, називаються самим оповідачем. Щодо характеру наратора, його ставлення до головного героя, то тут уже сам читач фіксує це зі змісту та експресії мовленого. Саме емоційно-експресивне ставлення оповідачів закладене автором у синтаксисі тексту, у семантиці антропонімічних форм суб'єктивної оцінки головного персонажа – Йосипа Сластьона.

Дуже скептично налаштований до “відльоту” Сластьона другий з черги оповідачів наратор – сусід, колгоспний тракторист. Про себе він говорить так: “Я людина відверта, хоч ковтай, хоч спльовуй...” [4:265]. Мовлення наратора емоційне, стилістично яскраве. Він ні з ким не церемониться, а особливо із Сластьоном. Що має на душі – то все у вічі: “Я з ним завжди отак – навпростець, по-робочо-селянськи, і він мене трохи побоювався” [4:265].

Наратор категорично заявляє, що перед розповіддю про Сластьона “треба спершу про себе розказувати. Бо не поймете. І щоб, як ото на уроках літератури казали, відповідна кульмінація, правильно?” [4:265]. Оскільки він мріяв, ще зі школи, стати трактористом, то ота “кульмінація” нагадувала йому “культиватор”. Цей колгоспник наділений неабияким почуттям гумору. Контраст характерів сусіда тракториста і Сластьона дуже помітний. Починаючи оповідь, наратор відразу ж розставляє усі крапки над і. З його емоційної подачі випливає, що Сластьон ледачий (так і говорить: “стерво ледаче”), чванливий, хитрий, корисливий та неграмотний.

Він вважає, що Йоська не полетить “не знати куди, не знати чого. Якщо й полетів, то в тайгу, – золото мити” [4:264]. Наратор не терпить таких, як Сластьон, поряд із собою. Імення йому, як і іншим оповідачам, не потрібне. Художньо матеріалізується фраза “люди кажуть”. Щоб у розповідях про Сластьона пролунав вох рорупі, потрібен не максимум, а мінімум індивідуалізації. Говорять різні люди, різні індивідуальності – і В.Дрозд це прекрасно відтворює: одного наратора з іншим не сплутаєш, вималювані вони дуже майстерно. Але накинутий на всі ці оповіді серпанок “люди кажуть” вимагає усунення антропонімії. Автор обмежується апелятивами чи кількаслівними описовими номінаціями, які тим не менш за законами художнього твору стають контекстуальними антропонімами.

Наступний оповідач, розповідаючи про Сластьона, теж заявляє: “десь “бабки” забиває, гроші тобто по-сільському. То такий, що не пропаде. Жить уміє.” [4:274]. За темпераментом оповідачі схожі, тільки перший працює трактористом у колгоспі, а цей – шофером у Києві: “...влаштувався на відповідальну роботу – директора будівельного тресту возити...” [4:274]. Обидва вони з дитинства знали Сластьона, але різниця в тому, що перший оповідач дуже відвертий, говорить, що думає, а другий – не дуже поспішає говорити усе “навпростець”: “Де треба сказати – я авторитетно скажу і повідомлю. Мене на всіх рівнях знають, бо ми з шефом і в міністерстві, як у себе вдома. Я з усіма міністерськими шоферами за руку вітаюся” [4:274].

Звичайно, що письменник іронізує над персонажем-оповідачем з того, що у сільської людини з’являється така ж чванливість, як і у багатьох начальників: “Я ось на відповідальній роботі...” [4:274]. Він постійно намагається підкреслити, що він у столиці живе, а Сластьон у селі. На Сластьонове запитання, де він працює, не довго думаючи, гордовито відповідає: “На “Волзі” їжджу, з начальником по будівництву. Не скажу ж просто – шоферую. Як ти, думаю, надимаєшся, чому б і мені...” [4:274]. Йоську він не поважає, звідси і вживання яскравих мовно-стилістичних засобів на його адресу: “Команди слухав, наче футбол по радіо” [4:275]; “Сластьон очима того сержанта їсть!” [4:275]; “А вже сержант похвалив – наче соняшник до сонця, так до того сержанта весь відкрився.

Очі горять, обличчя – в червоних квітах, рот – до вух” [4:275]. Сластьон винен ще і в тому, що оповідача через нього не взяли на надстрокову службу в армію.

Кульмінацією зустрічі оповідача і Сластьона став епізод, коли Йоська назвав наратора Гнойком: “Аж чую: Гнойок! Гнойок!” Думаю – сниться. А це нас так по-вуличному в селі прозивали Гнойками. Коли кладе хтось лапу на плече: – Гнойок, ти що – заснув, підвищуючи культурний рівень? Думаш, як надурняк попав у театр, то й хропака можна?..” [4:276].

Прізвисько Гнойок має оцінний характер, тут спостерігаємо стремління “дати соціальну, в більшій мірі глузливу оцінку” [11:33]. Нам невідома інша антропонімічна інформація щодо наратора, знаємо тільки його прізвисько, що прозвучало із вуст Сластьона. Взагалі люди приховують від незнайомих свої прізвиська, а особливо коли вони не дуже благозвучні. Переїхавши до міста, оповідач не хотів би, очевидно, щоб оточуючі його люди знали його прізвисько, але тут трапився Сластьон. Адже при зустрічі знайомого людина не мала б витіскувати його прізвисько, тим більше не дуже приємне на слух. В тім, тут, можливо, зіграла роль обставина, зазначена Л.Т.Масенко: “Прізвиська, в тому числі й спадкові, були невід’ємною рисою сільського народного антропонімікону. Показово, що навіть офіційне закріплення прізвищ не змогло витіснити вуличні прізвиська, які дожили до нашого часу. Мешканці багатьох українських сіл, окрім прізвища, мають вуличне прізвисько, причому останнє нерідко є більш вживаним серед односельців” [9:31-32]. Звичайно, що таке прізвисько дає пейоративну оцінку оповідача. Але, щоб “розшифрувати прізвисько адекватно задуму письменника, необхідно виділити основне в інформативному боці прізвиськової лексеми – це те, що пов’язує її з денотатом, а воно в свою чергу, допомагає декодувати інформацію, закладену в прізвисько” [1:173]. Проте художня мотивація вжитку прізвиська Гнойок – при свідомому уникненні автора від антропонімічного позначення нараторів – полягає не в тім, що воно значить і як воно оцінює людину. Воно ж узагалі оцінює не наратора-шофера, а Сластьона – нахабу, який ужив його привселюдно, нетактовно, абсолютно не рахуючись з почуттям гідності співрозмовця. Прізвисько вжите, таким чином, не з потреб номі-

нації наратора, носія цього прізвиська, а з потреб художнього розкриття Сластьонового свинства. Обставини появи цього прізвиська оповідача знову ж таки засвідчують принцип побудови ономастичного простору твору: антропоніми зосереджуються навколо Сластьона і оминають усіх інших персонажів.

“Досить одномірна Сонька, яку перевиховало чудо...” [8:22]. Вона запевняє, що Сластьон “Життя моє, можна сказати, на іншу колію перевів” [4:283]. Подяка нараторки така велика, що вона аж захлинається, дякуючи і величаючи свого односельця. Сонька як перли нанизує у мовленні слова подяки дорогому і незабутньому Йосипу Македоновичу Сластьону. І картина складається така, що в процесі оповіді вона вживає різні іменні позначення Сластьона, обрамлюючи їх емоційно-експресивною лексикою.

Після “перевиховних заходів” оповідачка з достоїнством заявляє: “Тепер я скрізь і завжди на видноті. І як вибирають до президії і йду на сцену між рядів, ніхто не шепче вслід – шинкарка, а всі моє і батька мого ім’я пам’ятають” [4:283], тобто називають по імені та батькові. Вона не зізнається, яке ж ім’я мав її батько, а от називає по дурості: “У “Перці” було все мене малюють, не пишуть, що це Сонька, але я себе впізнавала” [4:283]. Вона не Софія, а Сонька. Так її називають навіть тоді, коли вона уже “перевиховалась”. Знижено-фамільярна форма імені переважає над повним офіційним іменем, що має, в даному випадку, від’ємно-оцінний характер, бо вона була шинкаркою. Двічі в розповіді вжито іменник, який виступає у ролі прикладки і стоїть у постпозиції до означуваного імені, тобто поряд із антропонімом вжито апелјатив, який є характеризуючим: Сонька – шинкарка. Хоча і співзвучні ці два компоненти суфіксами -к-(а), але ім’я означає мудрість, а друга частина – шинок за значенням мало не антонімічна. Іменник з експресивним значенням шинкарка служить засобом негативної характеристики оповідачки.

Якщо говорити про мудрість Соньки, то вона полягає в тому, щоб перехитрити Сластьона, якимось “мудро” його обдурити і все-таки мати вигоду із самогоноваріння. Характер Соньки мала затятий, але і Сластьон твердив: “не відступлюся” [4:284]. Отож попала коса на камінь – і раптом, фантастичне “перевиховання” Соньки.

Автор повісті з неабиякою іронією натякає на те, що добре було б, якби не тільки Сонька, а й суспільство, у якому вона живе, стало кращим. М.В.Гоголь колись говорив, що "...є час, коли неможливо інакше спрямувати суспільство або навіть усі покоління до прекрасного, поки не покажеш всю глибину його дійсної мерзотності..." [7:233].

За характером вони однакові, не тільки Сластьон, а й сама Сонька є тим персонажем, дії якого треба нейтралізувати.

Завдяки виразовим мовним засобам переходи від одного оповідача до іншого сприймаються як "переливи і поєднання мовних барв, характер оцінок, висловлюваних засобом підбору і зміни слів та фраз, синтаксичний рух оповіді – складають цілісні уявлення про ідейну сутність, смаки і внутішню єдність творчої особистості художника..." [3:256].

1. Аксёнов С.С. Прозвища в произведениях В.П.Астафьева //Актуальные вопросы русской ономастики. Сб. научн. трудов. – К., 1988.

2. Буряк Борис. Архітектоніка сучасного роману і проблема характеру. – К., 1965. – Вип. 2.

3. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – М., 1959.

4. Дрозд В.Г. Вибрані твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2: Повісті, романи.

5. Дрозд В. Мої духовні мандрівки ... – Вибр. тв.: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2.

6. Жулинський М.Г. Яким корінням живе дерево? //Наближення. Літературні діалоги. – К., 1986.

7. Ковский Вадим. Тип – герой – характер. Заметки о некоторых тенденциях современного литературного развития // Дружба народов. – 1985. – № 11.

8. Майдаченко П.І. Поетика умовності у В.Дрозда //Радянське літературознавство. – 1987. – №2.

9. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. // Духовний світ людини. Серія 6. – К., 1990. – №3.

10. Релігієзнавчий словник /За ред. проф. А.Колодного і Б.Лобовика. – К., 1996.

11. Силина Г.Я. Фамилия и прозвище: Ономастика. – М., 1969.

ОСОБОВІ ІМЕНА З СУФІКСОМ -К- У РОМАНАХ Г. ТЮТЮНИКА
“ВИР” ТА В. ЗЕМЛЯКА “ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ”

У процесі розвитку суб’єктивно оцінних форм загальних і власних назв їх додаткові семантичні відтінки можуть змінюватись або втрачатись, і тоді слова стають емоційно нейтральними [8:76]. Головний керунок розвитку імен на –ко був саме таким. Генетично це — зменшувальні форми, демінутиви. Потім їх стилістичне забарвлення урозмаїтнювалося, а далі в більшості ситуацій ужитку втрачалося, зберігши тільки відтінок неофіційності. В українській антропонімії форми імен на –ко і досі можуть мати різні стилістичні відтінки – від зменшено-пестливих до фамільярних, але в народній мові сільського функціонування вони мають переважно нейтральне забарвлення, зберігаючи проте сенс неофіційності. В синонімічному ряду антропонімів, як правило, обирається опорне іменування, що втратило свою стилістичну забарвленість або наближається до нейтральних [1:196]. Для іменування різних персонажів в одному мінімальному мовленнєвому відрізку автор використовує антропоніми, що описують ситуацію, симетричну для всіх героїв. З цього приводу слушно зауважують В.Д.Бондалетов та О.Ф.Даниліна: “У системі офіційних та неофіційних позначень можна виділити слова, якими називають людину в стандартних ситуаціях” [1:196].

Беручи до уваги специфічні особливості антропонімії в українській офіційній та побутовій мові й урахувавши вікові відмінності та приналежність до певного середовища, Григорій Тютюнник майстерно використав антропомодель з суфіксом -к-. Іменування такого типу виступають мовностилістичним засобом творення українського національного колориту. Наприклад: *Гарасько, Ілько, Кузько, Левко, Панько, Санько, Терешко, Тимко*, також жіночі імена *Анютка, Варка, Галька, Одарка, Параска, Санька* та інші. У романі “Вир” зазначеною антропоформулою іменується 21 персонаж. Нами зафіксовано 798 її ужитків, що становить 14,7% від числа усіх ужитків антропонімів. Функціонування розмовної форми імені з суфіксом -к- у романі В.Земляка “Лебедина зграя” має інші показники, а саме, антропомодель належить

лише 7 персонажам і використовується в тексті 359 разів (9,1% від кількості усіх антроповжитків).

Розмовна форма імені з суфіксом -к-, що уживається в романі Г.Тютюнника “Вир”, в основному належить другорядним персонажам-селянам, які мають невисокий соціальний статус. Іменування типу Кузько, Санько, Панько, Варка, Одарка є дуже поширеними, типовими для сільської антропонімічної норми. Оформлення таких імен зумовлене колективним мовленнєвим узусом. Слушним є зауваження В.А.Никонова про те, що одноформленість іменування встановлює зв’язок між носіями і “тією групою товариства, в якій воно прийняте” [5:16].

Уживання антропомоделі у романі залежить від того, в чий мові вона використовується, а також від ситуації спілкування, адже не завжди офіційна форма імені може бути доречною в тих чи інших мовленнєвих обставинах. Розмовна форма імені з суфіксом -к- функціонує у мові автора, у контактній та дистактній ситуаціях.

Досліджуючи функціонування такої розмовної форми імені в авторському мовленні, ми помітили, що письменник використовує дану антропомодель, не враховуючи вікові особливості персонажів. Наймолодший і найстарший персонажі мають однакову форму іменування: “Хлопчика охрестили в ступській церкві і назвали Матвійком” [9:570]; “Маленький Сергійко, син Олени, уже бігає по двору, знає, як його звати і чий він є...” [9:38]; “Трилітній Сергійко підійшов до батька і сказав, наслідуючи матір: — Спи, тату. Я тобі й чобітки зніму” [9:176]; “Санько – наймолодший від усіх – шмигляв, як мишка” [9:580]. Представляючи старших синів Йоньки Вихора повною офіційною формою імені (Гаврило, Федот), наймолодшого сина автор роману іменує Тимком: “І найменший – Тимко” [9:19]. На вік персонажів вказують такі слова – ідентифікатори, як хлопчик, маленький, трилітній, наймолодший, найменший. В наступному ж контексті у функції ідентифікатора вікової характеристики персонажа виступає слово дід: “Віз Уласа далекий родич Хомутенків дід Терешко” [9:67]. Як бачимо, функціонування розмовної форми імені з суфіксом -к-, позбавленої експресивного забарвлення, пояснюється традиціями сільського етикету, в якому і наймолодший і найстарший можуть мати таке

ім'я, якщо воно прищепилося до людини з дитинства. О.В.Суперанська говорить, що залежно від місцевих традицій та обумовленості імена цього типу можуть бути цілком нейтральними [7:127].

Жіночі образи, що мають розмовну форму імені на –ка, автор вводить у текст роману з метою представлення, іноді даючи їм короткі характеристики: “Орися відв’язала теля і вже хотіла виводити надвір, як у сінях щось зашамотіло і в хату увійшла рідна Орисина мати Одарка” [9:551]; “Почали своє сімейне життя Тимко та Орися в чужій хаті, в чужих людей. Пустила їх на пожиток далека Орисина родичка-тітка Параска [9:292]. Форма Параска, утворена від Параскева, є скороченим варіантом цього імені, але осмислюється як така, що має суфікс –ка, пор. співвідношення Параска-Парася.

Перша згадка персонажа з розмовною формою імені може трапитися в мові іншого персонажа без представлення. І.В.Мурадян зазначає, що коли це відбувається, то форма іменування стає характерною для персонажа і визначається соціальним станом, віком, ступенем спорідненості, обставинами спілкування [4:111]. Наприклад: “Оце хазяїн? “Та він же на дурного Ілька схожий, що в ярмаркові дні на гатках стоїть” [9:44].

Виконання соціальних ролей, що програються комунікантами в різних ситуаціях, передбачає певний нормативно усталений образ поведінки, зокрема мовленнєвої. Тому видається цікавим встановити рольові антропонімічні норми, які функціонують у мовленнєвому спілкуванні. Рольові відношення, у які вступають партнери в комунікативному акті, “засвоюються та програються у відповідності зі статусною редакцією”, тобто в залежності від статі, віку, від приналежності до певного соціального прошарку та культурно-історичної спільноти [6:131-132]. Так, у сімейних відношеннях чоловіка і жінки антропонімікон тяжіє до використання неофіційних антропонімічних конструкцій, а саме розмовної форми імені: “То ти, Одарко?” [9:129]; “Варко! Ти не зустрічала Пилипової худоби?” [9:201]. Як бачимо, розмовна форма імені вживається в звертаннях чоловіка до жінки, чого майже не зустрічається у носіїв жіночих ролей, де на перше місце виходить повна форма імені.

У групі персонажів одного віку розмовна форма імені з суфіксом -к- є звичайним способом звертання: “Пораненого поклали в повітці, Кир залишився з ним наодинці. Ну, як тобі, Левко?” [9:482].

Старші за віком комуніканти використовують розмовну форму імені у звертаннях до дітей, а також іменують їх у дистактній ситуації: “Не жени бичків, Тимку, бідна худоба зовсім охляла” [9:108]; “В хаті дід командував як на позиціях: — Стара, світи світило. Галько, засунь двері, а ти Миколо зодягайся... Галько! Принеси з комори молоко” [9:354-355]; “Дивлюся, аж то мій Микола і Тетерин Федько” [9:183].

На звертання як старшого до молодшого, так і молодшого до старшого може впливати соціальний статус іменованої особи. Пор.: “Запам’ятай, Тимку, — перебив Костюченко. — Товариші ви з ним були по сільських грищах та розвагах, а цього мало, щоб називатися товаришами. Тут, хлопоче, увесь світ перемішався...” [9:396]; “-Ти, Кузьку, не ображайся, — вже м’якше сказав Оксен, — але я тобі скажу так, що, крім свого носа і живота, ти нічого не бачиш” [9:43].

Отже, розглянуті нами ситуації уживання комунікантами антропомоделі з суфіксом -к- у романі “Вир” показали, що у звертаннях до розглядуваної моделі наявна однотиповість. Вона є характерною для мови людей різного віку.

Особові імена у розмовній формі з суфіксом -к-, що використовуються у романі В. Земляка “Лебедина згря”, також належать в основному персонажам другого плану. Соціальна диференціація відчутна у закріпленості розмовної форми імені з суфіксом -к- за персонажами з невисоким соціальним статусом. В. В. Виноградов зазначає, що в імені персонажа міститься стрижень його соціальної характеристики [2:128]. Для більш повної характеристики персонажа В. Земляк поряд з іменем вказує на рід занять данної особи: “У поянті для протоколу було взято Даринку, пастушку, що саме нагодилася забирати до череди корівку Соколюків” [3:51].

Уживання розмовної форми імені в авторському мовленні у багатьох ситуаціях є засобом вікової характеристики. Як зазначалося вище, носіями такої антропоформули можуть бути різні за віком персонажі. Пор.: “Пріся не звернула на те уваги, годувала

грудьми найменшого, півторарічного хлопчика Яська, котрого не відлучала довше за інших” [3:90] ; “Саме таким виявився Івасько, найстарший Явтушків син” [3:275]; “Дядько Панько не виявив до них жодих родинних почуттів, навіть не запропонував сісти...” [3:152].

Серед персонажів роману, що мають розмовну форму імені з суфіксом –к-, лише для двох вона є найчастотнішою серед інших варіантів. Так, форму Данько ужито в тексті роману 221 раз. На частотність використання імені Данько вплинула загальноономастична ситуація, яка визнає за іменами такого типу особливу поширеність і популярність у народному середовищі. Стійка закріпленість імені за певним ноієм передає специфіку живої розмовної антропосистеми.

Багаторазове уживання В.Земляком імені Даринка вказує на його типовість у сфері сільського функціонування. Нами зафіксовано 107 ужитків цього імення. В одній з ситуацій використання автором форми Даринка наявна також і повна форма імені Дарина (лише 2 рази): “В одних домах Даринку так і звали Даринкою, а в декотрих, можливо, через її голос, — Дариною, хоч їй було тепер не більше, ніж тим вавілонським дівчатам, котрих звали Марфусями, Пизями, Дизями, а то й іще ласкавіше” [3:81]. З цього випливає, що розмовна форма імені та повна (офіційна) є найтипівішими способами називання серед селян незалежно від вікових відмінностей, та що люди проводять досить тонке і дуже чітке розмежування цих форм. Розглядувані нами ситуації звертання за розмовною формою імені показали, що у сільському середовищі вони є нормативними. Наприклад: “А ти подумай, Левку, чи не міг би ти заодно з цим, — від показав на домовину, — зайняти його місце. Робота тиха – є вітри чи нема, а платня йде. Одне слово – вітряний сторож. Подумай, Левку” [3:103]; “-Даньку, ти колись клявся, що любив її, — заячала мати” [3:222].

Використання тієї чи іншої форми імені передає відповідне відношення того, хто говорить, до адресанта. Так, звертаючись до Даринки, Лук’ян виражає доброзичливе ставлення, повагу до дівчини: “-Даринко, ти знаєш, що ми нині двоє, як два перстки на одній руці, і нема в нас нікого ріднішого за тебе... Прися не може стати для нас ближчою, ніж є. А ти мошеш, Данько просить, і я прошу.

– Це ж як?
– А так, перебратися до нас на постійно. Ну, як би тобі сказати...

– Наймичкою? – спохмурніла Даринка. – Не діждетесь цього.

– Ні, просто Даринкою” [3:136].

Ефект емоційного насичення знімається у ситуації спілкування комунікантів одного соціального поля. На думку Є.Б.Шерешевської, кожне соціальне поле, має включати в себе деяку кількість індивідів, які об’єднані соціальними, професійними та іншими зв’язками, а також спільністю часу і місця [10:19]. У дистактних ситуаціях комуніканти іменують осіб розмовною формою імені, яку використовують і при прямому спілкуванні. Наприклад: “-А ви ж як? Так і бурлакуєте самі? – Взяли на зиму Даринку.... Все-таки поміч.

– Для Данька чи для тебе? – Воно ж знаєш як. Данько, напевне, гадає, що для мене, а я гадаю, що для Данька” [9:195]. Іншу ситуацію, що зображує невдоволення мас владою, репрезентує колективне вживання імені Панько, типового у селі для найменування персонажа: “-Верніть Панька! -Панька головою!” [9:171].

Таким чином, зіставний аналіз функціонування розмовної форми імені з суфіксом -к- у романах Г.Тютюнника “Вир” та В.Земляка “Лебедина зграя” показав, що зазначена антропомодель є типовою для сільського середовища і соціально обумовлена. Розглядувані ситуації вказують на її уживання в неофіційному спілкуванні, що яскраво передає колорит живої розмовної мови і узальну унормованість цієї форми. Фактично Г.Тютюнник та В.Земляк уживають цю антроподель однаково, виражаючи нею не якісь свої індивідуально-авторські смаки, а обидва спираються на норми діючої, живої сільської антропосистеми, добре знаної обом письменникам.

1. Бондалетов В.Д., Данилина Е.Ф. Средства выражения эмоционально-экспрессивных оттенков в русских личных именах //Антропонимика. – М.,1970.

2. Виноградов В.В. О теории художественной речи. – М.,1971.

3. Земляк В. Твори в чотирьох томах. – К.,1984. – Т.3

4. Мурадян И.В. Антропонимия прозы Пушкина: Дис...канд.филол. наук. – Одесса, 1988.

5. Никонов В.А. Имя и общество. – М.,1974.

6. Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф., Шахнарович А.М. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. – М.,1979.

7. Суперанская А.В. Структура имени собственного: Фонология и морфология. – М.,1969.

8. Толкачев А.И. К истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке XI-XV вв //Историческая ономастика. – М.,1977.

9. Тютюнник Г.М. Вир: Роман. – К.,1979.

10. Шерешевская Е.Б. О значении имени собственного// Вопросы лексической и фразеологической семантики. – Ростов-на-Дону, 1979.

О. Д. Клічук

ОНІМІЧНА СПЕЦИФІКА ПОВІСТІ Р. ДАЛА “THE BFG”

Казкова дитяча повість Роалда Дала “The BFG” інтригує читача вже своєю назвою — незрозумілою і загадковою, як і, прикладом, її український переклад ВДВ. Річ у тім, що в творі діють люди та велетні (giants), перелічені для ясності, як то полюбає робити письменник, в ініціальному спискові персонажів (“The Characters”). Названо шестеро людей, останньою – Sophie, сирота, і десятеро велетнів, останнім – the BFG. Ці останні в списках є головними героями повісті і тому подаються підкреслено: “And, of course, Sophie, an orphan”, “And, of course, the BFG”. The BFG – і тільки. Цей велетень з’являється вже в другому розділі повісті, до четвертого встигає побувати вночі в Англії, забрати Софі, бо вона його випадково побачила, і віднести їх в Країну Велетнів (Giant Country). Але тут він іменується як незнайомець (The Giant). І лише в кінці п’ятого розділу (а в повісті їх, коротких і нумерованих, 24) він представляє себе Софі: “I is the Big Friendly Giant! I is the BFG” [10:30]. Виявляється – Великий Дружній Велетень. Виявляється його ім’я є аббревіатурою – в дусі сучасних мовних тенденцій.

Але термін “ім’я” в даному випадку потребує обережного вжитку. Антропоніми з артиклями не поєднуються, а не лише the BFG, а й усі інші велетні і в списку персонажів і, як правило, в тексті мають при своїх іменуваннях артикль. Р.Дал цим способом формально, граматично не забуває нагадувати своїй малим читачам, що велетні — це не люди, це особливі створіння, з яких не варто

брати приклад. Бо дружнім є тільки один the BFG, а решта велетнів – украй недружні. Це й акцентується їх іменуваннями та вжитками цих іменувань.

Іменування велетнів уживаються в повісті часто, складаючи основну і найспецифічнішу частину її онімного простору. Ці іменування є різуче промовистими і всі належать до авторських оказіоналізмів, якими – онімічними та апелятивними — повість Р.Дала буквально перенасичена. Узуальні лексеми будують іменування тільки одного з “поганих” велетнів, згадуваного зазвичай останнім, — the Butcher Boy, тобто “помічник (хлопчик) різника” “I is bopmugged!” screeched the Butcher Boy” [10:197] – “мене музикальне схопили за горло, — заверещав Помічник різника”. Ужитим цим велетнем дієслово скомпоноване з лексем bop(bepop) — “різновид джазової музики” та “mugger” “кривляка”, причому на останню нашарована семантика американізму “mug” схопити ззаду за горло з метою пограбування”. Такі дивовижні оказіоналізми подибуємо у Дала на кожній сторінці.

Інші вісім поганих велетнів мають композитні імена-новотвори, що всі так чи так підкреслюють їх жорстокість і людожерство. Зокрема the Bonecruncher – “костогриз” (bone “кістка”, crunch “хрумати, гризти з хрустом”). Він щонаочі з’їдає двох чоловік з гучним хряскотом: “Noise of crunching bones goes crackety-crack for miles around!” [10:25]. Це ймення його може набувати форми дієприкметника, чим акцентується його процесуальний сенс і водночас його відмінність від людських антропонімів: “Out there us has Bonecrunching Giant!”[10:25] – “Ззовні знаходиться знаменитий Костогризучий Велетень!”

А велетень the Fleshlumpeater має навіть триосновне ймення, семантично не менш красномовне: “поїдатель тіла великими шматками” – flesh “тіло, м’ясо”, lump “кусень, великий шмат”, eat “їсти, поїдати”, eater “їдок”. Тут теж (як, до речі, і для майже всіх інших наймень велетнів) з’являється й дієприкметникова форма, яка в усіх без винятку випадках виступає означенням до іменника Giant, що в даній конструкції набуває властивостей оніма: “He is called the Fleshlumpeating Giant” [10:71]. Попри апеляцію до ймення цього людожера: “And he is swolloping human beans like they is sugarlumps, two or three at a time” [10:71] – “Він ковтав людські істоти,

ніби вони шматки цукру, по дві чи три зразу” (дієслово *swallowing* письменник змайстрував, поєднавши *swollen* “набухлий, надутий” та *open* “роззявляти»).

У цьому ж дусі вибудовуються й наймення інших велетнів. Пор. *the Childchewer* “розжовувач дітей” (*child* “дитина, малюк”, *chew* “жувати”): “Little chiddlers is not tough to eat as old grandmamma, so says the Childchewing Giant” [10:76] – “Маленькі діти не такі жорсткі, як стара бабуся, — так говорить Діторозжовуючий Велетень”. Ось такий чорний дитячий гумор письменника... Втім, саме гумор і захоплююче цікавий сюжет нейтралізують страхітливий сенс сказаного: малому читачеві не страшно — йому цікаво, він навчається мужності у маленької Софі в Країні Велетнів. Цьому слугує й мова — досить вправна у Софі й покалічена, перекручена у велетнів. Пор. хоч би *chiddlers* при нормативному *children* “діти”. Ця заснована на метатезі трансформація до того ж орієнтується на застаріле *childer* [2,1:249]. Описи та характеристики велетнів переважно з’являються в розмовах Софі з ВДВ. Великий Дружній Велетень, і сам не дуже досконалий знавець мови, ще й цитує висловлювання тих велетнів, про яких мовиться.

Ось людожерські ймення інших велетнів, жасна сутність яких перебивається іронічним їх насиченням; *the Manhugger* – “той, хто чавить людей” (*man* – “людина”, *hug* “міцно обіймати”: *the Manhugger* обіймає людей не з приязні, а щоб розчавити і з’їсти); *the Bloodbuttler* “той, хто закупорює кров у пляшки” (*blood* кров, *bottle* “розливати в пляшки”: *the Bloodbottler* робить харчові припаси). в утворенні *Bloodbottling Giant* [10:62] теж відбувається заміна суфікса *-er* на *-ing*, хоч існує іменник *bottling* “розлив у пляшки”; *the Maidmasher*: *maid* “покоївка, служниця”, *mash* “м’яти, сплющувати”, пор. *Masher* “м’яльниця, картопем’яльниця, але ймення *Maidmasher* позначає не покоївку, що готує пюре, а того, хто готує пюре з покоївок; *the Meatdripper*: *meat* “м’ясо, *drip* “стікати, крапати” – йдеться про краплі, що стікають з рота велетня, коли він жере м’ясо; *the Gizzardgulper*: *gizzard* “шлунок, горлянка”, *gulp* – “жадібно ковтати” – отже, “горлянка, що жадібно ковтає”.

Ймення велетнів, як зазначалось, уживаються з артиклем. У авторській мові – обов’язково: “He went past the Gizzardgulper,

the Bloodbottler, the Meatdripper, the Childchewer” [10:89]. Але в мові самих велетнів артиклі при йменнях загалом не вживаються. Це граматичний знак посилення онімічності й антропоморфічності цих імень у сприйнятті велетнів, які все ж підсвідомо рівняються на людей, пор. “Catch him, Maidmasher!” [10:75]; “Flechlumpeater”, the BFG said. “Manhugger. Bonecruncher. Childchewer. Meatdripper. Gizzardgulper. Maidmasher. Bloodbottler” [10:121].

Іменням велетнів-людожерів відповідають і їх зацікавлення, теми розмов, що найчастіше зводяться до того, хто як смакує. І як у називанні велетнів проявилась буйна ономавторчість Роалда Дала, так у подібних розмовах письменник широко застосовує яскраву й кумедну в своїй неймовірності ономагру, засновану передусім на наївному тлумаченні (тобто на так званій народній етимології) географічних та етнічних назв. Наприклад, the Bloodbottler повідомляє Великому Дружньому Велетневі (який, до речі, порівняно з людьми був дійсно великим, навіть величезним, але — удвічі меншим за інших велетнів), що збирається в Чилі, щоб з’їсти кількох людей. Мотив вибору країни: “Human beans from Chili is very chilly” [10:61] – “Людські істоти з Чилі дуже прохолодні”. Є й уточнення, що в таку спекотну пору найліпше підійшли б ескімоси, але вони вже велетневі набридли, а найближчими за смаком до ескімо є прохолодні чилійці. Прийняті для передачі мови велетня написання *Esquimo*, мн. *Esquimos*, є контамінацією нормального *Eskimo*, мн. *Eskimos* та застарілого *Esquimau*, *Esquimaux* [2,1:460; 9:382], що має свідчити про його відсталість і містить гумористичний підтекст. А натяки на смак і на холод пов’язують ці лексеми вже з морозивом ескімо, англ. *Eskimo pie*.

Отже тут маємо два напрямки онімічної звукогри, що обидва знайшли в повісті “The BFG” широку реалізацію: 1) зближення за бодай частковим звуковим збігом етимологічно й семантично зовсім різнорідних слів: *Chili* – *chilly*; 2) алогічне зближення твірного й похідного слова, при якому смакові властивості похідного переносяться на твірне: *Eskimo* (людина ескімос) — *Eskimo* (морозиво ескімо). До речі, назву морозива, похідну від етноніма, східні слов’яни запозичили з французької мови лише в ХХ ст. [8:521]. А ось етнонім ескімос сходить до алгонкінського *eskimanzik* “ті, що харчуються сирим м’ясом” [4:170]. Цього сенсу назви ескі-

мос, що дивовижним чином перегукується з найменнями велетнів, не знав, мабуть, і сам Р.Дал; якби знав, то якось використав би!

Перший із зазначених напрямків реалізується й тоді, коли велетням не гаряче, а навпаки, холодно. Вони біжать у теплі краї (hotlands), щоб поїсти трохи готтентотів: “Nothing hots a cold giant up like a hot Hottentot” [10:37]. “Ніщо не зігріває холодного велетня так, як гарячий готтентот». І зігріває не тому, що живе в теплій Африці, а тому, що початок цього етноніма збігається з англ. hot “гарячий”. Цей же напрямок неймовірним чином проявляє себе в мові велетня, званого the Fleshlumper: I is off to Baghdad and I is going to Baghdad and mum and every one of their ten children as well!” [10:174]. Велетень збирається добігти (to gallop “галопувати”, у повісті – казково швидко пересуватись) в Багдад, щоб там захопити (to bag) батька (dad) і матінку (mum) і всіх їх десятиох діток. Пор. констатацію королеви після повідомлення, переданого їй султаном по телефону: Fleshlumper did that one! He went off to Baghdad to bag dad and mum and all the little kiddles!” [10:175]. Англ. to bag і дитяче dad, зрозуміло ніяк не пов’язані з назвою столиці Іраку Багдад, топоніма неясного, для якого все ж існує перська етимологія bag “Бог” і dadan “давати”, тобто “божий дар” [11:37].

А той, кого таки захопив велетень разом з жінкою й дітьми, виявився дядьком султана. І звали його Caliph Haroun al Rashid [10:74]! Ужиток цього імені явно вимагав від письменника ономастичної відваги. І телефон, і повітряний флот і багато чого іншого відносять повість до ХХ століття. А Гарун аль-Рашид був арабським халіфом у 786-809 рр! Але на то й казка. Антропонім Гарун аль-Рашид прозоро східний, “багдадський” і водночас із “Тисячі й одної ночі”, де він уславлюється, має бути знайомим для малих читачів-слухачів.

А це вже з бесіди ВДВ із Софі в порядку її знайомства зі смаками велетнів-канібалів: “Greeks from Greece is all tasting greasy” [10:26] – “греки з Греції всі на смак жирні”. Щоб посилити паронімію, тут крім етноніма Greeks, ужито й топонім Greece, зайвий за змістом, але фонетично ближчий до англ. Greasy. Сам ВДВ не людожер і взагалі харчується огірками, хоч ненавидить їх. Але мається на увазі, що він свої пояснення не вигадує, а переказує

думки інших велетнів. А вигадує то все, майстерно й дотепно, Р. Дал.

Далі ВДВ повідомляє своїй співбесідниці, що люди в Уельсу мають смак риби. Софі сумнівається: “Ти маєш на увазі китів (whales). Уельс (Wales) — то щось зовсім інше”: Але велетень безапеляційний: “Wales is whales” [10:38]. Зрозуміло, що “смак риби” з’являється виключно внаслідок омофонії двох гетерогенних слів, які за змістом не мають нічого спільного: whale, мн. whales “кит” — з давньої форми hwnyl [9:327], а Wales “Уельс” названий так англосаксами від wealas “чужинці”, бо тут жили кельти (кімри). а не германці [11:290].

А це вже ВДВ інформує королеву: “The Swedes of Sweden have a sweet and sour taste” [10:173] – “шведи зі Швеції мають солодкий і кислий смак”. І тут солодкість шведів зумовлена паронімією: Swede [swi:d] – sweet [swi:t], хоч слова ці абсолютно ніякого генетичного зв’язку не мають. Sweden, шведське Sverige, є давньогерманським утворенням із сенсом “свої люди”, тобто автохтони [11:257 — 258], компонент – rige у шведському топонімі означає “державу”: держава свенів [6:477]. Прикметник же sweet, у давньоанглійський період swete [9:171] “солодкий, приємний” має інший індоєвропейський корінь. Тим не менш, як повідомив англійській королеві король Швеції, в столиці паніка, 26 лояльних підданих зникло. Королева пояснила, що то велетні з’їли їх як попкорн. І тут трагічна по суті подія стає кумедною. Гумор письменника, значною мірою заснований на ономастичній грі, дозволяє перетворити дії людоджерів у цікаву й веселу казочку.

Смакове поєднання в онімічній звукогрі твірного й похідного слова, реальний зв’язок між якими при цьому зовсім не береться до уваги, представлено теж серією повідомлень Великого Дружнього Велетня у його “просвітницьких” бесідах із Софі. Ось приклад: “Bonocruncher says Turkish human beans has a glamourly flavour. He says Turks from Turkey is tasting of turkey” [10:26], — «Костогриз каже, що турецькі людські істоти мають чарівний присмак. Він каже, що турки з Туреччини мають смак індики». Оминаючи мовні огріхи та перекручення, завжди численні у ВДВ (як і в мові інших велетнів), відзначимо суто формальну, фонетичну мотивацію думки Костогриза: Turkey “Туреччина” – turkey

“індик”. Англ. turkey “індик” дійсно походить від Turkey “Туреччина”, як укр. індик – від Індія, точніше від Вест-Індія, тобто Америка, звідки й завезені в Європу індики [3:302]. Ще складнішим шляхом індик в Англії став “турком”: у XVI ст. таку назву одержали африканські павичі, що завозилися з величезної тоді Туреччини — Оттоманської імперії, а потім цих двох екзотичних птахів поплутали [9:1248]. Ось завдяки цим історичним та лінгвістичним процесам the Bonecruncher і відчував, волею автора у турках чарівний смак індика! І про те, що turkey походить від Turkey, Костогриз не знав, як це ніде не відзначає автор (бо ця інформація знизила б гумористичний потенціал ситуації). За логікою людозера, навпаки, турки походять від індиків...

“Human beans from Jersey has a most disgusting woolly tickle on the tongue”, продовжує свою повчальну бесіду ВДВ. “Human beans from Jersey is tasting of cardigans”, “Бридкий шерстяний присмак на язиці” — то з англійським островом Джерсі в Ла-Манші в’яжеться. Хоч назва його означає буквально “трав’янистий острів” [6:122], уславився він високоякісною шерстяною пряжею та виробами з неї. Тому Софі уточнює велетня: “You mean jerseys”, однак ВДВ з обуренням це уточнення відкидає [10:28]. І англ. jersey, і запозичене від нього укр. джерсі означають тонку шерстяну пряжу і виготовлений з неї в’язаний одяг. Це – метонімія, назва за місцем виробництва — островом Джерсі. Як і в попередньому випадку, похідна назва стала сприйматися як джерельна — тому в уяві велетнів-людозерів мешканці Джерсі одержали бридкий шерстяний присмак. Але ВДВ цю підставу вже забув, твердячи, що “людські істоти з Джерсі мають смак кардигана”, тобто шерстяного джемпера з гудзиками.

Такий інтерпретаційний прийом Р. Дал використовує і в ряді інших випадків, зокрема ВДВ твердить, що “Danes from Denmark is tasting ever so much of dogs” – “Датчани з Данії мають дуже сильний смак собак”, але здогадку Софі “They taste of great danes” (пор. англ. Dane або Great Dane “датський дог”) відводить. Він заявляє, що собачий смак датчан є смаком лабрадорів (англ. Labrador dog — порода собак, різновид ньюфаундленда). А на запитання здивованої Софі: “Тоді який же смак мають люди з Лабрадору?” (Лабрадор — півострів у Канаді) триумфально відповідає: “Danes...

Great Danes!” [10:28-29] Усе поплутав бідний велетень та ще й уперто тримається за цю свою плутанину. Письменник розповідає про ці онімічні помилки так прозоро, що його малі читані, як і Софі, усе це зрозуміють правильно.

Пояснюючи отак причину одним з її мовних наслідків (що до смаку мешканців ніяких стосунків не має), ВДВ може оцей наслідок взагалі не називати і заступати його іншим близькозначним словом, як це він зробив, коли говорив про мешканців острова Джерсі. А продовжуючи повчати Софі, він говорить, що “all human beans is having different flavours. Human beans from Panama is tasting very strong of hats” [10:26]. Отже, людські істоти з Панами мають дуже сильний смак капелюхів. Капелюхи — це як ребус, який читач має розв’язати, підставивши правильну відповідь: паната, що є різновидом тропічних капелюхів, тим паче що цей різновид по-англійськи частіше іменується Panama hat [2,2:162].

Ще цікавіше розтлумачив ВДВ смак мешканців Веллінгтона, столиці Нової Зеландії. Оскільки маленька Софі не знала навіть про це місто, а не тільки про похідні слова, велетень мусив пояснити: “Wellington is in New Zealand”, а вже потім додати: “The human beans in Wellington has an especially scrumdiddlyumptious taste, so says Welly-eating Giant”. Смак веллінгтонців виявився чарівно-тряским, якщо можна так перекласти okazіоналізм велетня, у якому слово scrumptious “чарівний” розривається (із повторенням -um-) вставленим усередину словом diddly, пор. diddle “трястись, сіпатись”. Так гадає the Welly-eating Giant. Таке означення можна зрозуміти як “той, хто їсть чоботи». Однак Welly-eating, подається з великої літери й розділяється дефісом. Тут уже прозирає натяк на Веллінгтон, тобто їдять не чоботи, а веллінгтонців.

Ясно, що цього “чарівно-тряского” смаку Софі не зрозуміла і запитала: “What do the people of Wellington taste of?” на що ВДВ відповів лаконічно: “Boots” [10:30]. Boots “черевики”. А мається на увазі інше – Wellingtons “високі чоботи”, які називаються повніше Wellington boots, а скорочено wellies [9:1325] – формою, що її використав ВДВ. Тому й смак “чарівно-тряский”, бо ці чоботи використовувалися кавалеристами. А назва чобіт — не від міста Веллінгтон, а від прізвища герцога Артура Веллінгтона [9:1325], що був прем’єр-міністром Великобританії, коли в 1840 р. було

засноване місто Веллінгтон. Прізвище герцога стало джерелом і топоніма [6:78], і назви різновиду чобіт. Утім, ці генетичні тонкощі байдужі і для ВДВ, і для читачів казки, і, здається, для її автора.

Таке “зворотне етимологізування” належить до числа досить поширених письменницьких форм роботи із словом (найчастіше – з онімом) і може використовуватися з найрізноманітнішими цілями. Наприклад, російський поет Є.Євтушенко звернувся до нього з лірико-величальною настановою: “Лингвисты будут, может быть, и правы, / что залезаю не в свои дела, /но больше, чем Державин от державы, /держава от него произошла!” [3:12].

Всеїдність велетнів-людоджерів, поєднана з їх дикунською неосвіченістю, казково акцентується не лише тим, що вони з’їли Гаруна аль-Рашида. ВДВ чув від них і таке: “We is off to Mrs Sippi and Miss Souri to guzzle them both!” [10:116] – “Ми (галопуємо) до Міссісіпі й Міссурі, щоб зжерти їх обох!” Почули десь про ріку Міссісіпі та її притоку Міссурі (ці назви мають і два штати США), не зрозуміли що до чого й осмислили в цих суто індіанських гідронімах (Міссісіпі – “велика вода”, Міссурі – “багато мулу” [11:181]) початкові компоненти як англійські титульні слова *missis* та *miss*. Письменник підкреслив таке осмислення ужитком стандартного скорочення: *Mrs Sippi*, *Miss Souri*. Вийшла антропоморфізація — хтось захоче то з’їсти, а хтось усміхнеться.

На відміну від досить таки потворного й позначеного онімічною незвичністю світу велетнів світ людей підкреслено узвичаєний, в тім числі й онімічно. Згадувані чи діючі в казці мешканці Англії, куди Софі повернулася з ВДВ, щоб якимось припинити поїдання людей велетнями, мають нормальні, притаманні англійській мові прізвища, пор. хоч би: *Miss Plumridge*, королівський дворецький *Mr. Tibbs*, королівський кухар а французьким найменням і титульним словом *Monsieur Papillion*. Усі ці прізвища узвичаєні в англійській мові й фіксуються словником А.І. Рибакіна [7]. А королівську покоївку звать просто *Мері*.

Тих же осіб, що відіграли провідну роль у знешкодженні велетнів-людоджерів, у описку діючих осіб названо так: *the Queen of England*, *the Head of the Army*, *the Head of the Air Force*. Ці описові назви фігурують і в тексті казки, але часто заступаються ко-

ротшими: the Queen, the Army General, the Air Marshal, стаючи фактично контекстуальними антропонімами.

Звісно, казка є казкою: все кінчається хепі-ендом. З активною участю Софі та ВДВ велетнів подолали, виловили й перевезли вертольотами до величезної, спеціально підготовленої ями-прірви, звідки вони не могли вилізти. Там їх ВДВ, на потіху глядачів-туристів, годував огірками.

Королева по-королівськи нагородила ВДВ, побудувавши йому у Віндзорському парку палац, а поблизу — маленький палацик для Софі. ВДВ активно зайнявся самоосвітою, чого йому дуже бракувало. Він і раніше заглядав до книжок, що потрапляли йому в руки. Але автора роману “Nikolas Nickleby” він тоді називав Dahl’s Chickens [10:113]. Шляхом нехитрої метатеми імені та прізвища найславетнішого англійського прозаїка Р. Дал з допомогою ВДВ знайшов у цьому антропонімі своє власне прізвище. Самоосвіта самоосвітою, а самореклама автором не оминається.

Втім, читаючи вже у власному палаці, а не де прийдеться, ВДВ “read all of Charles Dickens (whom he no longer called Dahl’s Chickens), and all of Shakespeare” [10:207]. Чарльз Діккенс уже не поплутується з Роалдом Далом. Надходить черга іншого поплутання. Бо ВДВ не лише читає, а й пише. А що пише? Оцю книгу: “You’ve just finished reading it” – “Ви щойно закінчили її читати”. Це – остання фраза повісті-казки “The BFG”. І як Р. Дал жартома ототожнив себе з Великим Дружнім Велетнем, так можна говорити й про ототожнення Софі. Власне — про мотив вибору саме цього імені. Повість “The BFG” уперше вийшла в 1982 р. Через 18 років, у 2000 р. онука письменника Софі Дал стала вже всесвітньо відомою супермоделлю ...

Слід додати, що не лише королева нагородила героїв. Подарунки прийшли звідусіль. При цьому Панама надіслала в подарунок капелюхи (такі капелюхи, а не панами). Джерсі — пуловери, а Веллінгтон — сто пар веллінгтонів (WELLIES). Король Швеції прислав повну бочку солодкої й кислої свинини (*Sweden – sweet*) і под.[10:205].

Ми переконалися, наскільки обсяжна, розмаїта й промовиста онімія повісті Р.Дала “The BFG”. Широку представленість промовистих імен у дитячій літературі давно й добре обґрунтувала

М.В.Карпенко [5:36-40]. Але Р.Дал, залишаючись загалом у цій традиції, знаходить такі форми онімичної промовистості, що сприймаються як нечуване новаторство. До цього варто долучити істотну експресивність Далової онімії. Л.Белей відзначив, що “номінативні, чи стилістично нейтральні”, антропоніми “творять кістяк, антропонімійну канву твору» [1:11,15]. У більшості “дорослих” творів (але не в поезії) так воно і є. Однак у творах для дітей, зокрема в творах Р.Дала, кістяк складають не номінативні, а експресивні, стилістично забарвлені власні назви. Промовисте ім’я, здається, у принципі не може бути стилістично нейтральним. А в чарівному світі казки Р.Дала стилістичні, почуттєві барви ужитих там онімів стають особливо виразистими.

1. Т. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст. – Ужгород, 1995.
2. Большой англо-русский словарь / Под общим руководством И.Р. Гальперина. – 3-е изд. – М.,1979. – Т. I-2.
3. Евтушенко Е. В начале было Слово // Литературная газета. – 2001. – № 26.
4. Етимологічний словник української мови. – К.,1985. – Т.2.
5. Карпенко М.В. Русская антропонимика. – Одесса, 1970.
6. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. – М.,1966.
7. Рибакін А.И.Словарь английских фамилий. – М.,1986.
8. Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка,- 2-е изд. – М.,1971.
9. Collins English Dictionary and Thesaurus. – Glasgow, 1994.
10. Dahl R. The BFG. – N.Y., 1998
11. Lutterer I., Крорбіек L., Нутбіек V. Ршод zemřipisněch jmen. – Praha, 1976.

О. Ю. Карпенко

ФУНКЦІЇ ОНІМІЇ У ФАНТАСТИЧНОМУ ТВОРІ: ОПОВІДАННЯ А. БЕСТЕРА “TIME IS THE TRAITOR”

Фантастичний твір за жанром мусить мати якусь онімійну екзотику. Незвичні речі, наприклад інші світи, мають називатися незвичними іменами. В оповіданні Альфреда Бестера “Time is the Traitor” така онімійна екзотика є. Але сприймається вона як стан-

дартна данина саме жанрові. Пор. хоч би таке, ще в експозиції: “There would be an industry named, say, Bruxton Biotics, plants on Deneb Alpha, Mizar III, Terra, and main offices on Alcor IV” [9:7].

Розташування заводів фірми “Бракстон Біотикс” для екзотики розкидане по планетах різних зоряних систем, причому Міцар та Алькор принаймні увіходять до одного сузір’я Великої Ведмедиці і навіть складають єдину зоряну систему [3:143, 482], а Денеб знаходиться на протилежному боці небесної сфери, в сузір’ї Лебеда. Самі планети, невідомі у цих зірок (а у Міцара, до речі, в принципі неможливі, бо то подвійна зоря: існує Міцар А та Міцар В [3:143]), позначаються письменником за допомогою або римських цифр, або назв грецьких букв. Йдеться, отже, про третю планету Міцара, четверту планету Алькора, першу планету Денеба. В останньому випадку А.Бестер поставився до небесної локалізації досить легковажно, бо Денеб сам по собі є α (альфа) Лебеда, тобто найяскравішою зорею цього сузір’я [пор. 8:195].

Та це ще нічого. В оповіданні трапляється й таке: “The Deneb nights are soft and black as velvet, thick and sweet with romance” [9:25] Ночі на Денебі! Уявіть собі ночі на поверхні Сонця. А Денеб – то ще масивніше і яскравіше світило. Умить спалить і розчавить – от і вся романтика... А за Бестером, по Денебу не лише персонаж романтично прогулюється: “in the Deneb Laboratories” [9:7] відкриття робляться.

Додамо, що позначення Ross-Alpha III, де менеджер головного героя Стреппа Фішер ховав прибутки [9:29] астрономічно ще більш загадкове. Позначення Ross мають 379 перемінних зірок, що їх відкрив лорд В.Росс [3:149]. Наприклад, серед найближчих до Сонця зірок наявні Росс № 128, Росс № 154, Росс № 248 [3:436]. А Росс-Альфа не існує – є Росс № 1. Отже, позначення Ross-Alpha III, тобто третя планета системи Росс № 1, вигадане письменником. Але це позначення не стільки фантазійне, скільки зумовлене астрономічною неосвіченістю.

Втім, усі ці космічні позначки письменника мало обходять. Потрібен фантастичний, галактичний антураж – і він так-сяк вибудовується наявним онімічним мінімумом. Підкреслений перебіг дії в космосі підкреслюється й певним відстороненням від Землі. Там теж є заводи фірми, але А.Бестер уживає назву не англійську

– the Earth, а латинську: Terra. Пор. ще таке: “This was on Terra in Berlin” [9:19]. І навіть так: “Alceste returned to Terra and a city called Berlin” [9:24]. Для космічного Алсеста і Терра – не рідна сторона, і Берлін – просто пункт на Террі, “city called Berlin”.

А перебіг дії твору – це конфлікт людських характерів та інтересів. І відбивається він, з усіх онімічних ресурсів оповідання, передусім антропонімами. При тому антропоніми ці ніякої космічної забарвленості не мають, бо належать людям, з походження землянам. Отже, вони цілком земні, переважно англійські та німецькі. Вони добре дібрані й детально продумані. Центральний персонаж твору Джон Стрепп володів даром (все ж фантастика!) точно прогнозувати успіх чи неуспіх будь-якої промислової чи фінансової операції, чим заробляв зі своєю командою (Strapp Associates) грубі гроші. Якщо ім'я персонажа в англійській мові є найпоширенішим, то прізвище – рідкісним. Словник А.І.Рибакіна його взагалі не фіксує [5]. Водночас прізвище це має прозорий сенс, пор. англ. strap “ремінь, ремінець” і, щодо подвоєння кінцевого приголосного, strapper “конюх”, strapping “ремені” (збірне) і “побиття ременем”.

Про сенс цей говоритимемо далі, а зараз відзначимо, що прізвищу Strapp в оповіданні протистоїть прізвище Kruger. Саме прізвище, а не людина Kruger. Перед прибуттям Стреппа до фірми “Бракстон Біотикс” там прозвучало тривожне оголошення: “Attention! Attention! Urgent! Urgent! All male personnel named Kruger report to Central. Urgent! Repeat. All male personnel named Kruger report to Central. Urgent! Repeat. Urgent!” [9:8]. 47 Крюгерів негайно залишили фірму на час перебування там Стреппа. Але одразу після розмови з Бракстоном, як завжди результативної (Стреппові зрештою довелося тільки сказати “Yes”), він з брудною лайкою “You goddamned lousy murdering bastard!” застрелив незнайому людину, одного із службовців фірми. У документах загиблого прочитали: “William F. Kruger, biomechanic” [9:10-11].

Прізвище Крюгер набуває все більш грізного, моторошного звучання. Ніхто нічого не розуміє. Протягом усього твору лунають питання: “Why send home all the Krugers?”, “A woman named Kruger?”, “A girl named Kruger?”, “Why Kruger?”. Фішер говорить, що у Стреппа крюгероманія (Kruger fixation), причини якої хова-

ються в минулому. А Френк Алсест вирішив ці причини з'ясувати. Фантастика перетворюється на детектив, яким зрештою і є все оповідання. Алсест, колишній боксер, а тепер актор, був буквально найнятий Фішером для догляду за Стреппом і відволікання його від крюгероманії. Але вони по-справжньому здружились, і Алсест дуже хоче допомогти Стреппові. Він з'ясував, що Стрепп на кожній планеті відвідує the Bureau of Vital Statistics (ще одна космічна назва, на цей раз ергонім) з запитом про дівчину з чіткими індивідуальними параметрами. З'ясував і те, що Стреппа знають "звідси до Оріона" по всіх злачних місцях під прізвиськом Wasteland "пустка, пустир" та Mr. Devastation "спустошення", бо "він пролинає крізь жінок як вогонь у преріях" [9:15] Але тільки коли Алсест заявив, що його мовби справжнє ймення Крюгер, шокований Стрепп нарешті відкрив йому, що дуже любив "a girl named Sima Morgan" і що "Then Sima Morgan got killed by a guy named Kruger" [9:19]. Ось вона, таємниця крюгероманії!

Ці сюжетні колізії, як ми вже почасти пересвідчилися, мають свої онімічні виходи. Так, називаючи себе Крюгером, Алсест і свого друга, теж боксера, на ім'я Bloorer Davis наділяє псевдонімом Bloorer Davidoff [9:18], тобто заступає англ. Davis [5:143; 7:458] на рос. **Давыдов**, але в загальноприйнятому західноєвропейському (з походження – французькому) оформленні. Уживаючи цю підкреслено іноземну форму антропоніма, письменник досягає симетрії онімного простору (користуємося слухним уточненням поширеного терміна "ономастичний простір", запропонованим М.В.Калінкіним [2:63-64]), бо прізвище Крюгер теж іноземне – не англійське, а німецьке, пор. нім. Кгьгер "шинкар". Нагадаємо, що Сіма Морган загинула на "Террі" саме в Берліні.

Зненависть Стреппа до прізвища **Крюгер** пояснюється, таким чином, пережитою ним трагедією, у якій винуватцем був Крюгер. Але чому А.Бестер обрав для винуватця саме це прізвище? Не тому, що воно означає "шинкар", хоч Стрепп не оминав космічних шинків по всій Галактиці, шукаючи подобу своєї загиблої Сіми Морган. Причину швидше слід вбачати в історичних ремінісценціях. Пауль Крюгер (1825-1904) у 1883-1902 рр. був президентом Трансваалю, знаменитої бурської республіки, що разом з республікою Оранжевою три роки оборонялася від нападу Англії. І як

у Славії Трансвааль сприймався з симпатією, ставши символом боротьби за свободу, так в Англії він (та його президент) набували радше негативних конотацій. Ремінісцентним є також імення *Sima Morgan*. Але тут уже треба говорити не про історію, хоч улавило себе немало Морганів, зокрема родина американських багатіїв, а також один із засновників генетики Томас Морган (цей аспект для життя героїні оповідання є істотним), а про міфологію. Чарівна фея Моргана, сестра славетного короля Артура [4:109], добре znana в кельтському фольклорі.

Тепер варто повернутися до Френка Алсеста. Довідавшись про таємницю крюрероманії, він вирішив скористатися чудесами тогочасної генетики, оце якраз відкритими у фірмі “Бракстон Біотикс (саме їх внадрення було схвалене Стреппом), і повернути Сіму Стреппові. Знайшов могилу, викрав гріб, у чім йому допоміг шахрай з дуже промовистим німецьким прізвищем *Augenblick*, пор. нім. *Augenblick* “мить, момент”, відвіз на Денеб [9:24]. А далі, як сказав учений з Денеба, який саме й відкрив можливість оживлення і погодився докласти її до Сіми Морган, залишилась справа техніки й грошей. Вченого цього А.Бестер спочатку називає *E.T.A. Goland* чи просто *Goland*. А коли вже йдеться про оживлення Сіми, ініціали розгортаються. Виявилось, що вони ховають ім’я *Ernst Theodor Amadeus* [9:23, 24]. Це вже пряма, підкреслено однозначна алузія до уславленого німецького казкаря-містика Ернста Теодора Амадея Гофмана (1776-1822): буквальне повторення специфічного трилексемного імені й збіг фонетичної структури прізвищ. Голанд творить чудеса в натурі, як Гофман у своїй художній уяві.

Фішер намагався не допустити зустрічі Сіми Морган з Джоном Стреппом, бо боявся, що той втратить свій дар прогнозування Прізвище цього Стреппового адміністратора теж у повісті виявляється промовистим: англ. *fisher* означає серед іншого “рибалка”, а прізвище *Fisher* походить саме від цього значення [5:177], Фішер мав добрячий улов з мільйонних прибутків Стреппа. Проте Алсест подолав усі перешкоди – Сіма і Джон зустрілись. І що? Після палких і радісних обіймів Стрепп байдуже відвернувся: не те! Він звик відвертатися від жінок, яких вишукував точно за параметрами Сіми, – залишив і свою укохану фею... Правильно визначивши шлях розвитку фірми Бракстона, Стрепп так і не зро-

зумів, що це й шлях до його особистого щастя. Час дійсно виявився зрадником, про що й говорить заголовок оповідання.

На цьому фоні набуває особливого сенсу “ремінцева” етимологія прізвища Стрепп. Адже в прізвищі його друга Alceste теж є ремінець, тільки зовсім інший. Англ. ceste означає “пояс” і не просто пояс, а “пояс Афродіти” [1:236] – чарівний пояс, у якому ховалася привабливість богині [6:173]. Існує англійське прізвище Alcock, яке етимологізується як поєднання д.-англ. coss “півень” з компонентом Al-, узятим від особових імен, у тім числі й Alfred [5:36, 530]. Не виключено, що Альфред Бестер поєднав таким же чином своє ім’я з поясом Афродіти. А глибинний сенс опозиції Strapp-Alceste у тім, що Стрепп проміняв пояс кохання на пояс побиття – побиття обставинами і життям. Висловлене припущення – тільки припущення. Ім’я **Альцест** (саме в такій формі) належить до улюблених знакових онімів епохи класицизму. Але в імені персонажа аналізованого оповідання **Алсест** отой ремінець Афродіти аж надто напрошується на визнання за змістом твору...

Ми провели соціолінгвістичну оцінку антропонімів Strapp, Kruger, Alceste за відомою методикою А.П.Журавльова, що передбачає оцінку імені за 25 параметрами. Відповідь дали 25 студентів англійського відділення ОНУ, що не знайомі з аналізованим оповіданням А.Бестера і не володіють інформацією про П.Крюгера як історичну особу. Лише в одному випадку всі 25 опитуваних виявилися одностайними, визнавши прізвище Крюгер грубим. У цій позиції “ніжний – грубий” оцінної шкали перше місце займає Алсест (16-9) і друге Стрепп (14-11). Таке розташування трьох прізвищ за їх фоносемантикою маємо ще в семи випадках. Шкала, нагадаємо, побудована таким чином, що кожна пара запроваджених до неї антонімічних ознак прямо чи опосередковано дає позитивну оцінку своїм лівим компонентом і негативну – правим. Отже, за порядком оцінки прізвищ перше потрапляє в сферу позитивного, останнє – в сферу негативного, а середнє ймення так чи так нейтралізується. Така дистрибуція набору Алсест – Стрепп – Крюгер виявилася в позиціях “хороший – поганий” (Алсест: 20-5, Крюгер: 2-23), “гарний – огидний” (Алсест: 20-5, Крюгер: 6-19), а також у семантично менш виразистих позиціях “світлий — темний” (Крюгер: 4-21), “жіночий — мужній” (Крю-

гер: 4-21), “гладкий — шорсткий” (Крюгер: 4-21), “округлий — вуглуватий” (Крюгер: 5-20), “яскравий — тьмянний” (тут усі троє потрапили у позитивну сферу, що зрештою засвідчує вдалий, яскравий добір онімії письменником: Алсест: 17-8, Стрепп: 16-9, Крюгер: 14-11).

Ще в шести позиціях Крюгер завершує ряд, маючи перед собою Стреппа та Алсеста. Серед них і такі істотні параметри, як “безпечний — страшний” (Стрепп: 19-6, Крюгер: 3-22), “добрий — злий” (Стрепп: 17-8, Крюгер: 5-20), а також “простий — складний” (Крюгер: 4-21), “радісний — печальний”, “веселий — сумний”, “гарячий — холодний”. А в трьох випадках Крюгер стоїть крайнім справа, коли за оцінками не розрізняються Стрепп і Алсест (“великий — малий”, “величний — нищий”) або Стрепп і Крюгер (“легкий — важкий”). Отже, за 17 параметрами Крюгер знаходиться на шкалі крайнім справа – фонетично це ймення негативного персонажа, що й вимагається змістом твору.

У семи позиціях крайнім справа виявився Алсест. Ці позиції теж досить характерні для героя, серед них особливо неприємна “хоробрий — боязкий”. Але цифри тут не такі кардинальні, як у Крюгера, і швидше тяжіють до нейтралізації – Стрепп: 15-10, Крюгер: 14-11, Алсест: 13-12. Такий порядок розташування прізвищ перед антропонімом Алсест маємо ще в чотирьох випадках, причому всюди цифри є близькими до нейтралізації. Максимальна – в позиції “могутній — кволий” (Алсест: 8-17). До цього ряду належать також параметри “гучний — тихий”, “сильний – слабкий”, “активний — пасивний”. Лише в двох близькоспоріднених випадках маємо ряд Крюгер, Стрепп, Алсест: “швидкий – повільний” (Крюгер: 20-5, Стрепп: 12-13, Алсест: 11-14) та “рухливий – забарний” (Крюгер: 18-7, Стрепп: 16:9, Алсест: 10-15). І тільки в одній з 25 позицій у кінці опинився Стрепп, та й позиція ця досить формальна: “довгий — короткий” (Крюгер: 17-8, Алсест: 16-9, Стрепп: 14-11). Результат цей, мабуть, визначився просто тим, що Стрепп – слово односкладове, а Крюгер та Алсест – двоскладові. На то Стрепп і є головним героєм, щоб бути попереду, а не позаду.

Якщо розподілити за прізвищами їх риси, названі респондентами не менше 17 разів, то Стрепові належать такі вісім (подаємо за їх частотою): активний, безпечний, гучний, сильний, веселий, велич-

ний, добрий, радісний. Усе це ліві позитивні компоненти парних опозицій шкали. Найчастотніші ознаки, названі 19 разів – активний, безпечний, гучний. Алсесту притаманно тільки шість ознак, з них найчастотніші хороший і гарний названі 20 разів. Інші ознаки – величний, безпечний (ці ознаки притаманні й Стреппу), яскравий, кволий. Остання ознака є правим компонентом, а всі інші – ліві. Крюгера ж характеризує набір 13 ознак, з яких найчастотніша грубий, як зазначалось, названа всіма 25 респондентами. Далі йдуть: поганий, страшний, темний, мужній, складний, шорсткий, злий, вуглуватий, швидкий, огидний, рухливий, довгий. Усі ці ознаки є правими, негативними, окрім трьох: швидкий, рухливий та довгий.

Фоносемантичні характеристики всіх трьох антропонімів напрочуд добре вписуються в образи відповідних персонажів, провідних в аналізованому оповіданні. Збіг настільки глибокий і далекосяжний, що за названими ознаками можна описувати героїв оповідання. Цей лінгвостатистичний експеримент засвідчив, наскільки вдумливо і дбайливо А.Бестер добирав наймення персонажів свого твору.

1. Большой англо-русский словарь /Под. рук. И.Р.Гальперина. – М., 1979. – Т.1.
2. Калінкін В.М., Лінчицька Ю.В. Из спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко “Берестечко” //Українська пропріальна лексика: Матеріали наукового семінару. – К., 2000.
3. Куликовский П.Г. Справочник любителя астрономии. – 4-е изд. – М., 1971.
4. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. – М, 1981. – Т.1.
5. Рыбакин А.И.Словарь английских фамилий. – М., 1986.
6. Словник античної міфології/ Відп. ред. А.О.Білецький. – 2-е вид. – К., 1989.
7. Справочник личных имен народов РСФСР. – 3-е изд. – М., 1987.
8. Allen R. Star Names. – N.Y., 1963.
9. Bester A. Time is the Traitor// A.Bester. The Dark Side of the Earth. – Lnd., 1977.

ОГЛЯД ОНОМАСТИЧНИХ ПРАЦЬ,
ОДЕРЖАНИХ РЕДАКЦІЄЮ (13–15)

13. Гудманян А. Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови: У 3 кн. – Ужгород, 1999. – Кн. 1. Теоретичні аспекти. – 482 с.; кн. 2. Орфографічні правила передачі. – 558 с.; кн. 3. Словники української передачі англійських і німецьких власних назв. – 503 с. Наклад 500.

Працю А. Гудманяна можна визначити як колосальну — не просто фундаментальну. Тут усього багато — може, крім помилок. Описаний корпус власних назв включає 12.022 англійські (у 34.799 варіантах) та 3.198 німецьких (у 16.528 варіантах). Список використаної літератури в першій книзі нараховує 1144 позиції. Ця книга включає чотири розділи, з яких власне теоретичних аспектів стосуються перші три: “Загальні питання теорії лексичного запозичення та проблематика дослідження формального освоєння чужомовних слів”, “Відтворення чужомовних власних назв мовою-сприймачем: актуальні проблеми”, “Методика дослідження фонографічної структури чужомовних власних назв у сучасній українській мові. Відбір експериментального матеріалу”. Автор виявляє тут обізнаність з великою кількістю праць різного наукового рівня і відстоює необхідність динамічного розгляду освоєння чужомовних онімів, вивчення їх у динамічній статистиці (с. 43). Учений слушно кваліфікує варіантність як закономірність фонографічного освоєння чужомовних запозичень (на с. 6 наводиться аж 13 зафіксованих варіантів передачі англійського оніма *Cornwal*) і шукає шляхів знешкодження цієї прикрої закономірності.

Четвертий розділ першої книги фактично розпочинає другу книгу монографії А. Гудманяна, бо розглядає відтворення голосних у англійських власних назвах, що передаються по-українськи. Невдале формування назви розділу “Відтворення англійських голосних фонем, що містять власні назви, в українських текстах” штовхає до думки, що голосні фонемі містять у собі власні назви, тоді як, навпаки, насправді власні назви містять у собі голосні

фонеме. Цей же огріх — у назві п'ятого розділу, де розглянуто приголосні фонеме. Цей розділ разом з шостим, присвяченим передачі німецькомовних онімів, складає першу половину другої книги монографії.

А друга її половина — дуже деталізовані, по суті вичерпні “Правила передачі чужомовних власних назв графічними засобами української мови”. Досить сказати, що ці правила включають 86 таблиць, пронумерованих римськими цифрами, і 400 (!) таблиць, позначених арабськими цифрами. Зацікавлена особа знайде тут відповідь, здається, на абсолютно всі питання, стосовні передачі кожної англійської та німецької літери (чи їх сполучення) і кожної фонеме по-українськи.

Третя книга монографії включає п'ять перекладних словників — три англо-українські (імен, прізвищ та географічних назв) і два німецько-українські (імен та прізвищ). У кожному з цих лексиконів словникова стаття включає: 1) заголовний онім (до англійських додається також транскрипція), 2) для імен — вказівку на те, чоловіче воно чи жіноче, 3) пропонувану автором українську передачу, 4) для топонімів — лаконічне пояснення, 5) усі зафіксовані дослідником варіанти української передачі цього оніма з посиланням на джерела. Добре продумана й аргументована українська передача оніма, пропонувана А. Гудманяном, робить усі ці словники рекомендаційними. І цей їх аспект дуже варто було б підтвердити у якійсь високій інстанції. А в усякому разі тим, хто має справу з передачею англійських та німецьких онімів по-українськи, активно раджу звертатися до цих словників.

Щоправда, чітко й точно добираючи фонографічно оптимальний варіант, автор не дуже уважний до традиції, яка ґрунтується переважно на неточних, транслітераційних передачах. Приміром, англійське прізвище й топонім Derby А. Гудманян рекомендує записувати по-українськи **Дарбі**. А як тоді бути з апелятивом **дербі**, який у “дарбі” вже ніяка сила не змінить? Чи писати, що **дербі** — то вид кінних змагань, які запровадив у 1778 р. лорд **Дарбі**? В таких ситуаціях, мабуть, все ж варто зберігати неточну, але мовно закріплену в апелятивах передачу.

14. Olivovb-Nezbedovb L., Maleninskб J. Slovník pomístních jmen v Isehbch. Ёnodnysvazek. – Praha: Academia, 2000. – 169 s. Наклад не вказано.

Вийшла на фінішну пряму майже сорокарічна грандіозна робота чеських ономастів — укладання повного словника усіх тих власних географічних назв, які в чеській науковій традиції позначаються терміном *romfstnř jměna*. Йдеться про назви незаселених об'єктів. Чеські ономасти всю топонімію ділять на *mřstnř ř romřstnř jměna*, але фактично перші зводяться до того, що в українській ономастиці називається ойконімами, а другі — мікротопонімами. Однак це твердження є неточним, приблизним, бо до мікротопонімів відносяться й частини заселених пунктів, а *romřstnř jměna* не охоплюють ніяких об'єктів, що стосуються людського житла. Це — назви полів, гонів, лук, лісів, шляхів, підвищень, вод тощо. Формований комп'ютером (а робота над Словником у значній мірі комп'ютеризована) список різних типів об'єктів, що мають назви і стосуються проблематики Словника, у жовтні 1999 р. нараховував аж 1413 позицій. У принципі будь-яка ріка чи гора має віддати свою назву до Словника — і одною з його ілюстрацій стала славетна Влтава (с. 27), на якій стоїть Прага і яка є найбільшою притокою Ельби. Але для гідронімії та оронімії все ж варто робити окремі словники, а не губити ці специфічні й дорожочінні назви в полях і лісах. Гадаю, все ж назви типу **Влтава** у Словнику не будуть, не мають бути.

Вступний випуск Словника містить передмову, обсяжний список скорочень, розгорнутий опис роботи над Словником та структури його словникових статей (с. 21-50) і після німецького резюме — зразки словникових статей (с. 59-124). Завершується випуск списком джерел та літератури (і прийнятими їх скороченнями). В історії роботи над Словником було багато ентузіазму й наполегливої праці, були свої труднощі. Результат: півмільйона назв, що складаються з 45.000 різних автосемантичних слів. Ці слова (а не самі по собі назви) й стануть на чолі словникових статей. Приміром назва *Љmřkova vořna* фігуруватиме в статтях *Vořna* та *Љmřek*. Це дає змогу зосередити в одній статті розгляд усіх назв з терміном *vořna* “сосновий ліс” (а таких назв нараховується 30: відповідна стаття у вступному випуску є) і в другій — з антропо-

німом Їтек та в окремії, доданій до неї субстатті — з його похідним прикметником Їткшч /-ova/-ovo.

Словник виконується солідно, масштабно. До кожної статті, що описує більше п'яти топонімів, додається карта їх поширення. Чітко продумано системи локалізації, вказівки частотності, типів позначуваних об'єктів. Усі назви, що входять до словникової статті, поділяються на два типи — безприйменникові та прийменникові, які далі, вже за порядком розташування, членуються на дрібніші структурні типи, яких усього виділено 16. Тут, як і в усій своїй роботі, автори-упорядники спираються на концепції видатного чеського ономаста В. Шмілауера, якому й належить ідея самого Словника і який розпочав організацію робіт по збиранню матеріалу та укладанню цього Словника.

Після такого опису матеріалу у словниковій статті дається його етимологія, з урахунком усіх конкретних топонімів, включених у статтю. При наявності в літературі різних точок зору подаються всі, з долученням авторських оцінок та доповнень. Інтерпретаційний розділ статті є центральним і за змістом, і за обсягом, і за наявною інформацією. В наступних розділах словникової статті (а таких розділів усього п'ять) подаються для зіставлення тотожні чи споріднені ойконіми, а також похідні анойконіми (а для похідних, навпаки, вказується джерельна назва).

Колосальна праця, добре обмірковані засади дають результатом величезне й безцінне зібрання топонімів, якого немає не лише в жодній слов'янській країні, а, здається, ніде в світі.

15. Отин Е. С. Топонимия приазовских греков: Историко-этимологический словарь географических названий. – Донецк; Мариуполь, 2000. – 195 с. Наклад не вказано.

Як бачимо, слов'янська ономастика так чи так увиходить в епоху словників. Якщо словники А. Гудманяна є практично-інформаційними, а словники чеських ономастів інформаційно-інтерпретаційними, то словник відомого українського ономаста Є. С. Отіна є теоретико-інтерпретаційним. У ньому скрупульозно документується історія та пропонується етимологія всіх зафіксованих автором топонімів (тобто не лише ойконімів, а й гідронімів, оронімів,

мікротопонімів), що пов'язані з приазовськими греками, переселеними сюди в 1778-1779 рр. з Криму. Становлячи фактично єдиний етнос, приазовські греки користуються двома зовсім різними мовами і, відповідно, поділяються на таврорумеїв (розмовляють румейським діалектом, що є залишком давньої мови понтійських греків і вважається периферійним діалектом новогрецької мови) та урумів (розмовляють тюркським урумським діалектом, що є одним із залишків, подібно до кримсько-татарської, караїмської та ін. мов, древньої половецької мови). Взаємодія цих двох мов відбилася в топонімії приазовських греків дуже широко, і ця обставина робить словник Є. С. Отіна особливо цікавим. Наприклад, горб у с. Кременівка (кол. Чердакли) Володарського р-ну Донецької обл. **Кочну Джап** — це румей. **кочну** “червоний” та урум. **джап** “горб, курган”; сад у селищі Велика Новоселівка **Папас Бахча** — румей. **папас** “піп” й урум. **бахча** “сад”: “попів сад”.

У приазовських греків чимало перенесених назв, і дослідникові раз у раз доводиться поринати в складну кримську топонімію, з якою він теж дає собі раду. Є й перенесення більш віддалені — не так історичні, як ностальгічні, як с. **Афіни** у Володарському р-ні (цю прекрасну назву замінили, на жаль, на шаблонізовану й заїдеологізовану **Зорю**). Деякі словникові статті, передусім стаття про Маріуполь (с. 89-95), стали в книзі самостійними глибокими науковими розвідками. Дана праця Є. С. Отіна є вагомим внеском у подальший розвиток науки про власні назви в Україні.

Юрій Карпенко

Наші автори

ЗУБОВ Микола Іванович — кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства ОНУ.

КАРПЕНКО Олена Юріївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови ОНУ.

КАРПЕНКО Юрій Олександрович — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ОНУ.

КЛІЧУК Оксана Дмитрівна — викладач кафедри германських мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету.

КОВАЛЕВСЬКА Тетяна Юріївна — кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови ОНУ.

КРУПЕНЬОВА Тетяна Іванівна — кандидат філологічних наук, викладач кафедри української філології Південноукраїнського держ. пед. університету.

МЕДВЕДСЬКА Олена Юріївна — викладач кафедри практичного курсу та методики викладання української мови Ізмаїльського держ. пед. інституту.

МЕЛЬНИК Мирослава Романівна — кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української філології Південноукраїнського держ. пед. університету.

ПАВЕЛКО Світлана Петрівна — старший викладач кафедри української мови ОНУ.

ПОРПУЛІТ Олена Олександрівна — кандидат філологічних наук, викладач кафедри новітньої літератури та журналістики ОНУ.

СЕНИК Ганна Володимирівна — викладач кафедри української мови ОНУ.

СОКОЛОВА Алла Василівна — здобувач кафедри української мови ОНУ.

ФОМІНА Людмила Федорівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики ОНУ.

ШЕСТОПАЛОВА Людмила Дмитрівна — викладач кафедри практичного курсу та методики викладання української мови Ізмаїльського держ. пед. інституту.

ЗМІСТ

Т. Ю. Ковалевська

Семантика онімних асоціатів у рекламному дискурсі 3

М. І. Зубов

Давньосемітські міфоніми Ваал-Гад і Мені-Мануфі,
їх перекладацькі еквіваленти у християнській традиції
та давньоруські церковні повчання 11

Л. Ф. Фомина

Названня звездного неба в “Толковом словаре живого
великорусского языка” В. И. Даля 17

О. О. Порпуліт

Роль власної назви у газетному заголовку 24

С. П. Павелко

Подвійні та додаткові імена в гуцулів 31

О. Ю. Медведєва

Особливості жіночого українського іменника
(Кілія і Кілійський район) 35

Г. В. Сенік

Трансонімізовані прізвиська 42

Т. І. Крупеньова

Функції власних назв у драматичній
поемі Лесі Українки “Оргія” 45

М. Р. Мельник

Спостереження над ужитком власних назв у збірці віршів
Ліни Костенко “Над берегами вічної ріки” 53

Ю. О. Карпенко

Про антропонімію роману “Берестечко” Ліни Костенко 62

Л. Д. Шестопалова

Повість В. Г. Дрозда “Балада про Сластьона”:
ономастичні спостереження 68

А. В. Соколова

Особові імена з суфіксом -к- у романах Г. Тютюника “Вир”
та В. Земляка “Лебедина зграя” 75

О. Д. Клічук

Онімічна специфіка повісті Р. Дала "The BFG" 81

О. Ю. Карпенко

Функції онімії у фантастичному творі:
оповідання А. Бестера "Time is the Traitor" 91

Огляд ономастичних праць, одержаних редакцією (13-15) 99

Наші автори 104

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМЕНІ І. МЕЧНИКОВА

Наукове видання

**ЗАПИСКИ
З ОНОМАСТИКИ**

Випуск 5

Збірник наукових праць

Українською та російською мовами

Зав. редакцією *Т. М. Забанова*
Технічні редактори *Р. М. Кучинська, М. М. Бушин*

Здано до набору 24.09.2001. Підписано до друку 23.10.2001. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура "Таймс". Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 6,28. Тираж 300 прим. Зам. № 634.

Видавництво і друкарня "Астропринт"
(Свідоцтво ДК № 132 від 28.07.2000 р.)
65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.
Тел.: (0482) 26-98-82, 26-96-82, 68-77-33.
www.astroprint.odessa.ua

Записки з ономастики

3-324 Вип. 5: 3б. наук. праць / Відп. ред. Ю. О. Карпенко. —

Одеса: Астропринт, 2001. — 108 с.

Укр. та рос. мовами.

ISBN 966-549-666-2.

3 4602000000-168 Без оголош.
549-2001

ББК 81.031.4я5
УДК 801.311/.313(066)

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА